

**İLHANLILARIN İRAN'DAKİ SİYASİ
FAALİYETLERİ VE ESERLERİ
(1256-1336)**

Mir Hedayat SEYYED MARANDİ

**Doktora Tezi
Tarih Anabilim Dalı
Yrd. Doç. Dr. Gürsoy SOLMAZ
2015
Her Hakkı Saklıdır**

**T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

Mir Hedayat SEYYED MARANDİ

**İLHANLILARIN İRAN'DAKİ SİYASİ
FAALİYETLERİ VE ESERLERİ
(1256-1336)**

DOKTORA TEZİ

**TEZ YÖNETİCİSİ
Yrd. Doç. Dr. Gürsoy SOLMAZ**

ERZURUM-2015

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TEZ BEYAN FORMU

...../...../20....

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum "İLHANLIAR İRAN'DAKİ FAALİYETLERİ VE İRAN'DAKİ ESERLERİ" adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kağıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

Tezim/Raporum sadece Atatürk Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.

Tezimin/Raporumun yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

[Tarih ve İmza]

[Öğrencinin Adı Soyadı]

Mir Hidayet Sessed Marandi
08.09.2015

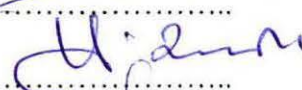
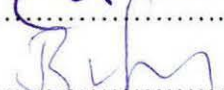
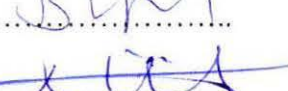
T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Yrd. Doç. Dr. Gökçe Solmaz danışmanlığında, Mir. Hilalçay Seray tarafından hazırlanan bu çalışma / / tarihinde aşağıdaki jüri tarafından TARİH
Anabilim Dalı'nda Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Yrd. Doç. Dr. Gökçe Solmaz İmza:
Jüri Üyesi : Prof. Dr. Feri Korkmaz İmza:
Jüri Üyesi : Prof. Dr. Mustafa Yılmaz İmza:
Jüri Üyesi : Doç. Dr. Beyza Nur İmza:
Jüri Üyesi : Yrd. Doç. Dr. Asim Akman İmza:

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. / /

Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	IX
ABSTRACT	X
KISALTMALAR DİZİNİ	XI
ŞEKİLLER DİZİNİ	XII
HARİTALAR DİZİNİ	XV
DİYAGRAMLAR	XVI
ÖNSÖZ.....	XVII

GİRİŞ

A. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI	1
I. <i>Camiü't-tevârih</i> - Reşîdüddin Fazlullah ibni Ebu'l-Hayr İmadeddin-el Hemedanî ..	1
II. <i>Tarih-i Cihangüşa</i> - Alâaddin Ata Melik bin Mahmud Cüveynî	1
III. <i>Ahlak-ı Nasırî</i> - Ebu Cafer Nesireddin Muhammed bin Hasan bin Ebubekir Tusi.....	2
VI. <i>Tarihi Gözide (Seçilmiş Tarih)</i> Hamdullah bin Ebubekir bin Hamd bin Nesr Mostovfi Kazvinî,.....	4
VII. <i>Tabakat-ı iri</i> , Minhac-i Serac.....	5
VIII. <i>Seyret-e Celaledin Minko birni</i> (Celaledin-i Minko Birni'nin Tercüme-i hali) Şehabeddin Muhmmmed Horendezi Nesevi.....	5
IX. İran'da Moğol Tarihi (Tarikh-i Moğol der İran), Bertold Eşpuler.....	6
X. <i>İmperaturi-ye Moğol ve İran</i> (Moğol İmparatorluğu ve İran) İbrahim Teymuri, ..	6
XI. Moğolan ve Hokumete İlhani der İran(İran'da Moğollar ve İlhan Hükümeti) Şirin Beyani,.....	6
XII. Aştiyani, Tarih-i Moğol (Moğol Tarihi) Abbas İkbâl.....	7
B. ARAŞTIRMANIN DİĞER KAYNAKLARI	7

BİRİNCİ BÖLÜM

MOĞOL TARİHİ HAKKINDA YARARLI BİLGİLER

1.1. MOĞOLLAR'DA “AD KOYMA” GELENEKLERİ	8
1.2. ORDU GRUPLARI VE ORDUDA İŞLENEN İSİMLER.....	10

İKİNCİ BÖLÜM MOĞOL TARİHİ

2.1. MOĞOL TOPRAKLARI.....	11
2.2. MOĞOL İMPARATORLUĞU'NUN KURULUŞUNDA ETKİLİ VE YARDIM EDEN BAZI TÜRK VE MOĞOL KABİLELERİ.....	13
2.2.1. Uygurlar.....	13
2.2.2. Oyratlar.....	13
2.2.3. Tatarlar	13
2.2.4. Celayirliler.....	14
2.2.5. Karluk Türkleri.....	14
2.2.6. Gongoratlar.....	14
2.2.7. Kıyat Kabilesi.....	15
2.2.8. Kırgızlar.....	15
2.2.9. Kıraitler	15
2.2.10. Merkitler.....	16
2.2.11. Naymanlar	16
2.3. MOĞOL İMPARATORLUĞU'NUN KURULUŞU.....	17
2.4. CENGİZ HAN'IN SOYU	18
2.5. CENGİZ HAN'IN FETİHLERİNE KISA BAKIŞ	22
2.6. MOĞOL HÜCUMUNDA İRAN'IN DURUMU.....	26
2.7. PERVAN MÜHARİBESİ (618H./1221M.).....	26

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CENGİZ HAN'IN EVLATLARI VE NAİBLERİ

3.1. CENGİZ HAN'IN HATUNLARI.....	31
3.2. ULUS-İ ERBE'E (DÖRT MİLLET BÖLÜMÜ).....	31
3.3. CUCİ'NİN NAİB OLMAMAK NEDENİ.....	32
3.4. OGEDAY DÖNEMİ (H. 616-639 / M. 1220-1242).....	34
3.5. TÜRAKİNA HATUN'UN HALEFLİĞİ (H. 639-644/ M.1241-1246)	35
3.6. GİYUK HAN'IN KAĞAN SEÇİLMESİ (1246-1248M.).....	36
3.7. ŞİRAMON'UN AYAKLANMA DÜŞÜNCESİ (1246).....	40
3.8. MENGO KAĞAN (H.648-657 /M.1251-1259).....	41

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MOĞOL İMPARATORLUĞU'NUN PARÇALANMASI

4.1. MOĞOL İMPARATORLUĞU'NDA KURULAN DÖRT DEVLET	42
4.1.1. Kubilay Hanlığı (Yuan Devleti)(1280- 1368)	43
4.1.2. Çağatay Hanlığı (1227- 1369)	45
4.1.3. Altınordu Devleti (1227-1502)	46
4.1.4. Beyaz Ordu Hanlığı (Ak Ordu)	49
4.1.5. İlhanlı Devleti(1256-1350)	50

BEŞİNCİ BÖLÜM

MOĞOL İMPARATORLUĞU'NUN DEVLET YÖNETİMİ VE DÜNYA

TARİHİNKADARI ÖNEMİ

5.1. DÜNYA ÇAPINDA MOĞOL İMPARATORLUĞU'NUN ETKİSİ.....	51
5.2. MOĞOL İMPARATORLUĞU'NDA TOPLUM YAPISI VE DEVLET YÖNETİMİ.....	51
5.2.1. Ordu	52
5.2.2. Nucüm (Astronomi)	54
5.2.3. Sanat	54
5.2.4. Suç ve ceza	55
5.2.5. Yargı	57
5.3. EKONOMİ VE TİCARET YOLLARI	59
5.4. MOĞOLLAR DÖNEMİNDE SANAT VE MİMARLIK.....	61
5.5. MOĞOLLAR'IN DİN VE İNANÇLARI.....	62
5.5.1. Moğol İmparatorluğu'nun İran'da Olan Din Etkisi	63
5.5.2. Ölüm ve Gömürmek Merasimi.....	65
5.6. MOĞOLLAR'IN YİYECEKLERİ	66
5.7. MOĞOLLAR DÖNEMİ KÜLTÜREL BAKIMDAN	66
5.7.1. Dil, Edebiyat ve Bilim.....	68
5.7.2. Ressamcılık	69

ALTINCI BÖLÜM
İLHANLILAR (1256 - 1352)

6.1. İSLAM'DAN SONRA, İLHANLI HÜKÜMETİ İRAN ADINA KURULAN İLK HÜKÜMETTİR	71
6.2. BÜYÜK İLHANLILARIN KURULMASI	72
6.3. HARP ŞURASININ KURULMASI	74
6.4. HÜLAGÜ'NÜN İRAN FETHİNE SEÇİLMEK NEDENİ.....	74
6.5. HÜLAGÜ İRAN FETHİNE GÖTÜRDÜĞÜ ORDU VE YAPTIĞI İŞLEMLER.....	76
6.6. HÜLAGÜ'NUN İRAN'A YÖNELMESİ	77
6.7. MOĞOL HÜCUMUNDA İRAN DURUMU	79
6.8. PERVAN MUHAREBESİ (H. 618/M. 1221).....	80

YEDİNCİ BÖLÜM

MOĞOL İLE İSMAİLİYE VE ABBASİ İLİŞKİLERİ

7.1. MOĞOL ZAMANINDA İSMAİLİYE TARİKATININ DURUMU	82
7.2. İSMAİLİYE FIRKASININ ÇÖKMESİNDE ÖNEMLİ NEDENLER	83
7.2.1. Dış Nedenleri.....	83
7.2.2. İç Nedenleri	84
7.3. NOV MÜSLÜMAN HASAN (YENİ MÜSLÜMAN OLMUŞ HASAN) DEVRİ.....	84
7.4. İSMAİLİYE FIRKASININ SONU	86
7.5. İSMAİLİYE FIRKASININ ARDAN GİTMESİNDE, HACE NESİREDDİN'İN ROLÜ	87
7.6. MOĞOL'UN SİYASET VE İSTEĞİ	88
7.7. EL'NASİREDDİN-ALLAH'IN HİLAFET DEVRİ (575H., 622H./1180M., 1225M.).....	89
7.8. EL NASİREDDİN'ULLAH'IN HALEFİ (622-640/1225-1243).....	91
7.9. EL MÜSTE'SEM BİLLAH'IN HİLAFETİ VE ABBASİLERİN SONU (640H. -656H.)	92
7.10. HÜLAGÜ'NÜN BAĞDAT ŞEHİRİNE YÜNELMESİ	95
7.11. HACE NESİREDDİN VE İBN-I ELKEMİNİN YAŞAM DEVAMİ	97

7.12. ABBASİ HALİFELERİNİN İSMİ VE LAKEPLERİ VE HİLAFET SÜRELERİ (132H. -656H./ 750M.-1258M.)	97
7.13. HÜLAGÜ VE AZERBAYCAN'IN MERAĞA ŞEHRİNİ BAŞKENT SEÇMEK NEDENİ	99

SEKİZİNCİ BÖLÜM

HÜLAGÜ'NÜN ELCEZİRE VE ŞAM SAVAŞLARI

8.1. ERBİL SAVAŞI	100
8.2. HALEB VE ŞAM FETİHİ	100
8.3. EYYUBİLER (1174-1250) VE MEMALİKLER (1250-1517)	101
8.4. MEMLÜKLÜ'LER (1250-1517)	103
8.5. AYN CALUT SAVAŞI	105
8.6. HÜLAGÜ'NÜN DİĞER MÜCADİLELERİ	107
8.7. HACE NESİREDDİN TUSİ İRAN'IN SAĞALMASINA İÇİN YAPTIĞI İŞLER	108
8.8. HÜLAGÜ'NÜN ÖLÜMÜ (663H./1266M.)	109
8.9. HÜLAGÜ'NÜN EVLİLİK DURUMU VE ÇOCUKLARI	109
8.10. HÜLAGÜ'DAN SONAR İLHANTAHTINA GEÇME SİRA VE HANLIK SÜRESİ	112

DOKUZUNCU BÖLÜM

HÜLAGÜ'NÜN HALEFLERİ

9.1. ABAKAHAN VE HİRİSTİYAN'IN GÜÇLENMESİ (663-680/1266-1281) ...	113
9.1.1. Abakahan-Burak savaşı	114
9.1.2. Abakahanın Müslüman Şam ve Mısır ile Savaşması	114
9.2. SULTAN AHMET TEKUDAR (680-683/1281-1284)	116
9.2.1. Sultan Ahmet ve Erğun	116
9.2.2. Sultan Ahmed'in öldürülmesi	117
9.3. İLHAN ERĞUN DÖNEMİ (683- 690/1284- 1291)	118
9.3.1. Erğun ve Dış Siyaseti	119
9.4. GİYHATO HAN DÖNEMİ 1291-1295	120
9.4.1. Çav Adında Kağıt Para'nın Yayınlanması	121

9.4.2. Gihatu'nun Öldürülmesi.....	122
9.5. BAYDO'NUN KISA HÜKÜMETİ (H. 694/M.1295-CEMADİYÜL-EVVEL/ ZİKA'DE)	122
9.6. GAZAN'IN İSLAM DİNİNİ KABUL ETMESİ	124
9.6.1. Gazan Han'ın İlhan Olması (H. 694-703/M. 1295-1304).....	124
9.6.2.Emir Noruz'un Öldürülmesi.....	126
9.6.3. Sedr-i Cihan'ın Öldürülmesi	126
9.6.4. Gazan Han İslahatı	127
9.6.5. Gazan Han'ın Sonu	129
9.7.6. Şam Gazan (Gazaniye).....	129
9.7. SULTAN MUHAMMED HÜDABENDE OLCAYTO (H. 703-716/M.1304- 1316)	130
9.7.1.Gilan Fetihi (706H./ 1359M.).....	131
9.7.2. Olcavto ve İslam Mezheplerinin Kavgası	132
9.7.3. Hacı Sêdeddin Saveci'nin Ölümü.....	133
9.7.4. Olcayto'nun Ölümü (28 Ramezan 716/1317M.).....	134
9.8. EBU- SÂİD BAHADIR HAN (H.716-736 /M. 1317-1337)	134
9.8.1. Hacı Reşidüddin'in Ölümü (H. 17Cemadiyel Evvel 718/1318).....	135
9.9. İLHANLI'DA HÜKÜMET YÖNETİCİLERİNİN GRUPLANMASI.....	136
9.10. İLHANLI DÖNEMİNDE ALINAN VERGİLER.....	137
9.11. SUÇ VE CEZA	137
9.12. YARGI	139
9.13. İLHANLI DÖNEMİ KÜLTÜREL BAKIMINDAN	142
9.14. MOĞOLLAR DÖNEMİNDE SANAT VE BİNALAR.....	143
9.15. RESSAMCILIK	143
9.16. MOĞOL DÖNEMİNDE MİMARLIK VE GÖRKEMLİ BİNALARIN YAPILMASI.....	144
9.11. İLHANLI DÖNEMİNİN VEZİRLERİ.....	145
9.12. İLHAN'LARIN HÜKÜM SÜRME YILLARI (H. 651-756 /M.1253- 1358).146	146
9.13. İLHANLILAR'DAN SONRA İRAN DURUMU	147
9.13.1 İlkanlılar veya Âli Celeyir	147
9.13.2. Çobanlılar	147

9.13.3. Âli Müzeffer	147
9.13.4. İncu silsilesi	148
9.13.5. Serbedarlar Silsilesi	148

ONUNCU BÖLÜM

İLHANLI DÖNEMİNİN ME'MARLIĞI

10.1. İRAN'DA İLHANLI DÖNEMİNDEN KALAN ESERLER.....	149
10.2. İLHANLILARIN BAŞKENTLERİ.....	150
10.3. MERAĞE'DE İLHANLILARDAN KALAN İZLER	151
10.3.1. Mor Kubbe Ya Hülagü'nün Anne Mezarı.....	151
10.3.2. Geffariye Burçu	152
10.3.3. Verovu Mabeti.....	152
10.3.4. İlhanlara Ait olan Özel Müze(Merağе Müzesi)	153
10.4. TEHT-İ SÜLEYMAN	154
10.4.1. Süleyman Zindanı.....	156

ONBİRİCİ BÖLÜM

İLHANLI DÖNEMİNDE ERBE'E SAHALAR

11.1. BİRİNCİ SAHA: HACE NESİREDDİN-İ TUSİ VE MERAĞA RASATHANESİ.....	161
11.2. İKİNCİ SAHA: TEBRİZ'DE MAHMUD GAZAN HAN YAPISI ŞENB-İ GAZAN	166
11.2.1. Şenb Gazan Vakıfnamesi	167
11.2.2. Şenb-i Gazan'ın Sonu.....	168
11.2.3. Şam Gazan Seyyah'lar Yazılarında.....	168
11.3. ÜÇÜNCÜ SAHA, REB,İ REŞİDİ VE ERGİ ALİŞAH.....	170
11.3.1. Hacı Reşidüddin Fezlullah Hemedani ve Reb-i Reşidi	170
11.3.2. Erg Alişah.....	173
11.4. DÖRDÜNCÜ SAHA: ZENCAN'DA MAHMUD GAZAN HAN VE OLCAYTO HAN VE SULTANIYE BİNALARI.....	175
11.4.1. Sultaniye Kubbesi.....	175
11.4.2. Taş Kesen Mabeti.....	180

11.4.3. Malla Hasan Kaşı	182
11.4.4. Çelebi Oğlu (Keçe Börk Kubbesi)	183
11.5. MARAND CÜMA CAMİSİNİN İLHANLI MİHRABI	184
11.6. MARAND'İN YAM KERVANSARAYI.....	186
KAYNAKÇA	188
ÖZGEÇMİŞ.....	192

ÖZET

DOKTORA TEZİ

İLHANLI'LAR HAKİMİYETİ VE İRAN AZERBAJCANINDA KALAN
ESERLERİ

Mir Hedayet SEYYEDMARANDİ

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr.Gürsoy SOLMAZ

2015, 192 Sayfa

Jüri: Yrd. Doç. Gürsoy SOLMAZ (Danışman)
Prof. Dr. Erol KÜRKCÜOĞLU
Prof. Dr. Hüseyin YURTTAŞ
Doç. Dr. Bayram NAZIR
Yrd. Doç. Dr. Naim ÜRKMEZ

Bu Tezin amacı, İlhanlı'ların Ortadoğuda ve özellikle İran'da koyduğu Tarihi etki ve İran Azerbaycanında vücuda getirdikleri eserleri incelemektir. İlhanlı'lar İran'da yaşamış, İran'da hüküm sürmüş ve İran'da olup, gomulmuşler. Kısaca demek oluyor ” İlhanlı hakimiyeti İran'ın yüzyıllık tarihini yazmaktadır ve İlhanlılar, İran'sız, bir anlam taşıya bilmiyorlar. İlhanlı Tarihinin orginal kaynaklari fars dilinde olup ve İranlı'lar tarafından yazılmıştır.

İlhanlı'ların tam başkentleri, İran Azerbaycan'ında O cümleden Merağe, Tabriz, Zencan'ın Sultaniye şehrinde karar tapmış ve dünya çapında ünlü olan Sultaniye kubbesi ve Merağe rasathane'sı– Erg Alişah- Şenb-i Gazan ve Reb-i Reşidi ve... İran'da yaratılmıştır.

Adı geçen çalışmada İlhanlı Devleti'nin İran'da yarattıkları tarih siyasi, sosyal bakımından ve vücuda getirdikleri eserler ve sanatsal bakımından, açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: İlhanlı Devleti, İran Azerbaycanı, Merağe, Tebriz, Sultaniye.

ABSTRACT

Ph. D. DISSERTATION

THE RULE OF ILKHAN'S AND THEIR REMNANTS IN IRAN AZARBAYJAN

Mirhedayat SEYYEDMARANDI

2015, Page: 192

Advisor: Assist. Prof. Dr. Gürsoy SOLMAZ (Advisor)

Prof. Dr. Erol KÜRKÇÜOĞLU

Prof. Dr. Hüseyin YURTTAŞ

Assoc. Prof. Dr. Bayram NAZIR

Assist. Prof. Dr. Naim ÜRKMEZ

The main purpose of this study is to investigate the creation of Ilkhanian rule in Iran and its historical -social and political in middle east especially in Iran and to examine Archeological remains of Iran.

Although Ilkhanian were Mongol, but they lived in Iran, government, and they were dead and buried.

Ilkhanian established the first organized government in Iran. In sum, it can be stated that Ilkhanian government has written the one Iran has written the last hundred years and in fact iran desnot mean any thing without ilkaani

The main results of ilkhani history are written by Iranians. All the governmental centers of ilkhanian in the Iran Azarbajjan including Maragheh, Tabriz, Soltanie Zanjan and World famous Maragheh observatory Vbnay Soltanieh and Iran are located in iran.

In this study the role of ilkhani government in creating the political and economic history of iran and reconstructing destructed cities and creating main buildings are explained.

Keywords: Ilkhanid State, Iranian Azerbaijani, Maragha, Tabriz, Sultanas

KISALTMALAR DİZİNİ

Bkz.	: Bakınız
bs.	: Baskı
C.	: cilt
Çev.	: Çeviren
doç.	: Doçent
dr.	: doktor
H.	: hicri Yılı
km	: Kilometre
M.	: miladi
MS	: Milattan sonra
Ör.	: Örnek
Prof.	: profesör
S.	: Sayfa
Ş.	: Şemsi Yılı
Üni	: üniversite
vb.	: ve benzeri
vs.	: ve seyre
yrd.	: yardımcı
yy.	: yüzyıl

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 2.1. 16yy. El Resimi, Cemaleddin Harezmsah'ın Send Nehirinden Geçmesi.....	25
Şekil 2.2.A. Cengiz Han	29
Şekil 2.2.B. Cengiz Han Resmi Çin Yazılarında.....	29
Şekil 2.2.C. Moğolistan'da Cengiz Han'a Ait Olan Heykel.....	29
Şekil 3.1.A. Moğolistan'da Ogeday Heykeli	35
Şekil 3.1.B. Cengiz Han'ın İlk Halefi Ogeday (1229-1241)	35
Şekil 3.1.C. Ogeday'ın Tahta Oturması ve Moğol Şehzadelerinin Diz Çökmesi	35
Şekil 3.2. Giyuk Han resmi, Çin Yazılarında (1206-1248)	37
Şekil 3.3. Giyuk Han'ın Fars Dilinde Pap'a Göndediği Mektup.....	37
*Bu mektup ki 112 cm uzunluk ve 20 cm eninde Hanbalık kağıdında yazılmış ve Vatikan Kütüphanesinde saklanılmaktadır.....	37
Şekil 3.4. Giyuk Han tarafından Cemaleddin Mahmud Hudcani'nin mahkemesi Cihanguşay Cüveyni	39
Şekil 3.5. İtil Nehirinin Kıyılarında Olan Saray Şehrinde Batu'Nun Bargahi.....	40
Şekil 4.1. Kubilay Han.....	45
Şekil 4.2. Çağatay'a Benzeri Heykeli (1183-1241M.)	46
Şekil 4.3. Cuci Han (Batu Han'ın Atası) (1181- 1227)	48
Şekil 4.4. Batu Han İsmine Düzenlenen Heykel (1207- 1255)	48
Şekil 6.1. Hülagü ve Eşi Dokuz Hatun	75
Şekil 6.2. İlhanlı Bayrağı (Orta Kırmızı ve Çevre Sarı Renkte).....	76
Şekil 9.1. Gazan Han'ın İslam Dinini Kabul Etmesi (Camiut-Tevarih).....	125
Şekil 9.2. Gazan Han Nişabur Şehirini Feth Etmesi.....	125
Şekil 9.3. Gazan Han Döneminde Tebriz'de Derb Olunan Sikke	128
Şekil 9.4. Gazan Han Döneminde Tebriz'de Derb olunan sikke.....	135
Şekil 9.5. Sultaniye Şehirinde Hacı Reşiddüdin Heykeli.....	136
Şekil 11.1. Merağ Müzesinde İlhanlılara Ait Olan Sikke- Kab ve Çini.	153
Şekil 10.3. Verovu (Vercüvi) Mabedi	154
Şekil 10.4. Geffariye Kubbesi.....	154
Şekil 10.5. Kırmızı Kubbe	154
Şekil 10.2. Silindirik ve Mor Kubbe.....	154

Şekil 10.5. Teht-i Süleyman'dan Genel Görünüm (Sol uzakta, Süleyman zindanı görölüyor).....	157
Şekil 10.6A. İlhanlı Şikargah Sarayının Dış Görünümü.....	158
Şekil 10.6B. İlhanlı Sarayının İç Görünümü	158
Şekil 10.7. İlhan Sarayından bulunan Altın suyu suslanmış Kabartılı Aslanlı Çini	158
Şekil 10.8. Kabartılı Ejderhalı Çini	158
Şekil 10.9. İlhan Sütun taşları	159
Şekil 10.10. İlhan Hamam Kalıntıları	159
Şekil 10.11. Süleyman Zindanında Kılavuzu	159
Şekil 10.12A. Süleyman Zindanından yakın görünüm Dikey ve Düzey Biçim Planı..	160
Şekil 10.12B. Süleyman Zindanının	160
Şekil 10.12C. Süleyman Zindanında yakın görüntü.....	160
Şekil 11.1A. Merağa Rasathanasının bugünkü dış görünüm.....	163
Şekil 11.1B. Merağa Rasathanasını İç Görünümü ve Zatül Reb'i.....	163
Şekil 11.1C. Merağa Rasathanasının İç Görünümü.....	163
Şekil 11.2. Merağa'da İlhanlı Döneminin Özel Müzesi	163
Şekil 11.3A. Rasathane Tepe'sinin Kuzeyinde Olan Eski Tünel ve Oda Kazıntıları...	165
Şekil 11.3B. Merağa Rasathane Tepesinin Batısında Kazılan 200metrelik Tünel Yolları ve Odaların Biri.....	165
Şekil 11.3C. Diğer Oda Kazıntısı	165
Şekil 11.4A. Şamgazan'ın bugünkü görünümü.	169
Şekil 11.4B. Donald Vilber'in Kendi Düşüncesiyle Çizdiği Şenb-i Gazan Türbesi	169
Şekil 11.4C. Gazan Kale Haritası (Ressam: Sultan Süleyman Hadimi Nessuh Mitrakçı, 941H./1535M.). Şenb'i	169
Şekil 11.5A. Top Bürçünün Görünümü (Demir parmaklıklar kale'nin eski duvar yerlerini göstermektedir.	172
Şekil 11.5B. Bir zaman Reb-i Reşidi köyünün boyutları 3-4 kilometre idi.....	173
Şekil 11.6A. Erg Alişah Gacar Döneminde (200 sene önce).....	174
Şekil 11.6C. Erg Alişah'ın Bugünkü Arka Görünümü.....	175
Şekil 11.6D. Erg'in Bugünkü Ön Görünümü	175
Şekil 11.6F. 45 Sene Önce Erg'in Basamakları	175
Şekil 11.7A. Sultaniye Şhiri ve Kübbesi Uzaktan	177

Şekil 11.7B. Sultaniye Kubbesinin Batı ve Doğu Görüntüsü.....	177
Şekil 11.7C. Taştan yapılmış Korkuluklar	178
Şekil 11.7D. Altınla süslenmiş Âla Çiniler.....	178
Şekil 11.7E. Tuğla ve Çiniyle Bezenmiş Duvarlar	178
Şekil 11.7F. Tavan'da İnce Nakışlar	179
Şekil 11.7G. Sultaniyeden eski Arkeloglar Çizmiş Dört Resim.....	180
Şekil 11.8A. Taşkesen Mabette Kazılan Ejderha ve Mihrab	181
Şekil 11. 8B. Taşkasan Mabitten Genel Görünüm.....	181
Şekil 11.8C. Taşkasan Mabetin Taş Arasında Kazılan Havuzların Biri	182
Şekil 11.8D. Taşkesen Mabetinden Büyük Heykel Başı.	182
Şekil 11.9. İlhanlılar Dönemi Yapılmış Malla Hasan Kaşi Mezarı	183
Şekil 11.10A. İlhanlılar Dönemi Yapılmış Malla Hasan Kaşi Mezarı Tuğlalarla Suvastika Sembolu Yani S.S de yapılmış	184
Şekil 11.10B. Keçe Börk veya Çelebioğlu Türbe Görünümü	184
Şekil 11.11A. 1332yılında Alçıdan yapılmış İlhanlı Mihrabı	185
Şekil 11.11B. Marand Camisinde Bulunan Üç Kollu Yıldız.....	186
Şekil 11.11C. Haç ve Kırık Haç	186
Şekil 11.11D. Altı Kollu Yıldız (Davut Yıldızı)	186
Şekil 11.12A. Marand, İlhanlı Yam Kervansarayı, Dış Görünümü.....	187
Şekil 11.12B. Marand, İlhanlı Yam Kervansarayı, İç Görünümü	187

HARİTALAR DİZİNİ

Harita 2.1. Karakurum, 1206'ya Kadar Moğolların Yaşadığı Topraklar	11
Harita 2.2. X. Yüzyılda Türk Kavimleri ve Asya'daki Başlıca Topluluklar	12
Harita 2.3. Türklerin Ana Yurdu	17
Harita 2.4. Harezmsah Devleti (1097-1231).....	23
Harita 2.5. Cengiz Han Döneminde Moğol Toprakları	30
Harita 4.1. Moğol Topraklarında Kurulan 4 Büyük İmparatorluk	43
Harita 4.2. Moğol İmparator Toprakları 1259. Yılında	43
Harita 4.3. Çağatay Hanlığı	46
Harita 4.4. AltınOrdun (Altın Ordu) Toprakları	47
Harita 5.1. İpek Yolunun Bir Kısmı.	61
Harita 5.2. İlhanlı Döneminde İran'ın Din Durumu.	65
Harita 8.1. Eyyübi Devleti'nin Toprakları (1174-1250).....	102
Harita 8.2. Memlükler Devletinin Toprakları (1250-1517).....	104
Harita 8.3. Memlükler Devletinin Toprakları (1250-1517).....	106
Harita 8.4. Ayn Calut'u Gösteren Diğer Harita	106
Harita 10.1. Batı Azerbaycan ili ve Teht-i Süleyman.....	156
Harita 10.2. Teht'i Süleyman Taş Üste Kazılan Planı	157
Harita 11.1. Merağa Rasathanesinin Planı.....	164

DİYAGRAMLAR

Diyagram 2.1. Cengiz Han'ın Şecerenamesi	20
Diyagram 4.1. Altın Ordu Simgesi	49
Diyagram 8.1. İlhanların Şecerenamesi	111
Diyagram 11.1. Marand Camisinin Planı	185

ÖNSÖZ

İlhanlılar, Moğol Kaviminin bir kolu ve İran'da moğol Hakimiyetinin devamıdır. O nedenle Moğolların kim olduğu, Nerden geldiği ve neler yaptığını bilmeden, İlhanlı Devletini araştırmak mümkün değil.

İlhanlı'lar İran'da hüküm yaptıkları için, İran'da etkileri fazla olup ve İran Tarihinin yüz yıllık bir kısmı olarak sayılmaktadır. Genelde İlhanlı ile ilgili, orijinal Tarih kaynakları ve çeşitli tetkikler, Fars ve Arap dilinde olup ve İlhanlıların kalırcı eserleri ve izleri de İran'da göze çarpıyor.

Önce, kısa bakışta Moğollar'ın çıkışı incelenip sonra İlhanlı devleti kurulması araştırılmıştır. Bu Araştırmadan ötrü elde olan Fars ve türk dilinde ki kaynaklar okunup beraberleştirilip ve yazılmıştır. Bu yazılışta çalışılanıp ince değerli olaylar ki bazı yazıcıların gözünden kayıp, yüze getirilsin. Mesela bu incelemede görünür, Moğol hakimiyeti dünya medeniyetini yıkıp yakma gücüne sahip olmasına rağmen, dıştan görüldüğü gibi yeksan ve yeknesak bir hükümet değil. Örneğin Cengiz Han ferman veriyor kendi oğlu Cuci öldürülsün.¹ Ya Oktay zamanı Moğol kurallarına karşı Cengiz Han'ın Yesun Beğ'den olan beşinci aziz kızı Altalon yargılanmasız idam ediliyor² veya Mengo, kardeşi Hülagü'nü İran fetihine gönderen zaman, kendi kardeşine güvenmeyip, Hülagü'nün ikinci oğlu Cümğür'ü kendi yanında rehin saklıyor.³

İlhanlılar Moğol olduklarına rağmen, Mengo Han ölümünden sonra karakurum'dan bağlantıların kesip ve İran'da mustekil bir hükümet kuruyorlar ve bu İstiklalla İslam devrimiden sonra İran'ın tüm Topraklarını ilk döneme olarak bir bayrak altına gelmesini sağlıyorlar. Bu nedenle demek oluyor İlhanlılar Arap istilasından sonra ilk devlettir ki İran adına, İrantopraklarında kuruyor.

İlhanlı'lar özellikle Müslüman olduktan sonra medeniyetleşip ve İslam dininin yayılmasını ve gelişmesine çaba gösteriyorlar. Atalarının yikip yakmalarını düzeltmek

¹ Cuzcani, *Tebekat-i Naseri*, 397.

² İbrahim Teymuri, *İmperatori Moğol ve İran*, Tehran Üni Yayınevi, Tehran 1377, 439.

³ Bertold Espuler, *Tarihi Moğol Der İran (İran'da Moğol Tarihi)*, (9. Baskı), Elmi ve Ferhengi Yayınevi, Tehran 1386 (2007), 268.

için şehir ve binaları yeniden tikip ve tam İran çapında büyük ve kalırcı mabetler ve camiler ve Yamlar ve saraylar tikip ve halkın rifahına, özellikle Gazan Han dönemi ve Gazan Han islahatından sonra çalışırlar.

Bu tez de İlhanlıların Tarihini incelemek yanısıra onların kalırcı ve önemli binalarından Zencan şehrinin Sultaniye köyünün dünya çapında meşhur olan [(Sültaniye kubbesi) ve Daş kesen mabeti ve Çelebi ve Şeyh Hasan Kaşı türbeleri] ve Tebriz de (Reb-i Reşidi ve Erk-i Ali Şah ve Şenb-i Gazan) ve Tikan Tepe(Tikab) Şehirinde gine dünya ünlüsü Tehti Süleyman da kalan İlhan Saray eserleri ve Marand Şehrin de kalan görkemli alçı kazintili cami mehrabi vs. yakından görülüp ve yeni resimlerle tanı tılıptır.

Çalışmama bilgi ve tecrübeleriyle çok değerli katkılarda bulunan danışman hocam Sayın Yrd. Doç. Dr. Gürsoy SOLMAZ'a, şahsıma kimetli vakitlerini ayırarak çalışmama önerilerde bulunan hocalarım Sayın Prof. Dr. Hüseyin YURTTAŞ, Sayın Doç. Dr. Erol KÜRKCÜOĞLU ve sayın Yrd. Doç. Dr. Hasan GEYIKOĞLU'ya ve desteklerini esir gemeyen diğer hocalarım'a ve Sayın Doç. Dr. ALPASLAN'a ve Sosyal Bilimler Enstitütüsünde ki görevlilere teşekkürumu arz ederim.

Erzurum-2015

Mir Hedayat SEYYEDMARANDİ

GİRİŞ

A. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

I. *Camii't-tevârih*- Reşîdüddin Fazlullah ibni Ebu'l-Hayr İmadeddin-el Hemedanî

1242 yılında Hemedan'da Yahudi bir attar olan Ebulhayr Gali'nin evladı olarak dünyaya gözlerini açan Reşîdüddin Fazlullah, otuz yaşına kadar inanç olarak Yahudiliği benimsemesine rağmen, bundan sonra İslamiyet'i kabul ederek Müslüman oldu. Abaka Han zamanında İlhanlı sarayına hekim olarak girdi. Gayet katı kurallardan oluşan Moğol yasalarını halkın lehine yumuşatmaya çalıştı. İlhanlı hükümdarı Gazan Han'ın emri ile ... yılında Moğollar'ın, özellikle de İlhanlılar'ın tarihi kaynakları bakımından mümtaz bir yere sahip olan "*Camii't-tevârih*" adlı eserini Farsça olarak kaleme aldı. İlhanlılar'ın siyasi, iktisadi, askerî ve ekonomik faaliyetleri hakkında önemli bilgiler sunan bu eserin yazılması sırasında dönemin tarih anlayışının oldukça etkili olduğu görülmektedir.

Ünlü tarihçi Bartold'a göre *Câmiü't-tevârih*, Asya'da ve Avrupa'da eşi benzeri olmayan bir eserdir.⁴ *Câmiü't-tevârih* üç cilt halinde yazılmıştır:

- Birinci cilt : Moğol Tarihi
İkinci cilt : Genel Dünya Tarihi(Olcayto adına)
Üçüncü cilt : Coğrafya (Mesalik ve Memalik) hakkındadır.

Olcayto Han döneminde oldukça muteber bir kişi olan Reşîdüddin Fazlullah'ın ondört oğlundan sekizi, İlhanlı Devleti'nin çeşitli şehirlerinde yöneticilik yapmaktaydı. Önceleri Sultaniye'de bir yerleşim yeri inşa ettiren Reşîdüddin Fazlullah daha sonra Tebriz'de hastanesi, medresesi, kütüphanesi, kervansarayı, çeşitli imaretleri ve çarşısı olan, adeta bir ilim merkezi diyebileceğimiz "*Reb-i Reşidi*" adında bir köy yaptırdı.

II. *Tarih-i Cihangüşa* - Alâaddin Ata Melik bin Mahmud Cüveynî

Alâaddin Ata Melik Cüveynî 1226 yılında İran'da doğdu. Babası Alâaddin, Horasan'ın Moğol hakimi Ergun Ağa'nın katibi idi. Cüveynî, onsekiz yaşında katip

⁴ Teymuri, İbrahim, *İmperatoriye Moğol ve İran*, Tahran Üniversitesi Yayınevi, Tahran 1998, 533.

olarak Erġun Aġa'nın sarayına geldi ve onunla en az iki defa Kara Kurum'a gitti. 1251'kadari büyük Kurultay'a da iştirak edip bir buçuk yıl Kara Kurum'da yaşadı. Cüveynî, bu bir buçuk yılda, Moġolların fetihlerini yazmaya başladı. 1252 – 1260 yılları arasındaki olayları “Tarih-i Cihangüşa” adlı eserinde topladı.

Moġol tarihi açısından önemli bir yere sahip olan bu eserin yazımı sırasında, kendi gördükleri kadar babasından duyduklarını da kaleme alırken ağır bir üslup kullandı.

Tarih-i Cihangüşa üç cilt olarak yazıldı.

Birinci cilt : Moġol Tarihi

İkinci cilt : Harezmişahlar Tarihi

Üçüncü cilt : İsmailiye Tarihi

Cüveynî, Hülagü Han'ın emriyle 1259'dan itibaren Irak ve Huzistan'da yöneticilik yaptı. Yirmi dört sene bu makamda kaldı. Onun döneminde Bağdat'ın harap olmuş yapıları yeniden imar edildi. Son yıllarında Ergun Han tarafından zindana atılan Cüveynî, 1283 yılında kalp krizi nedeniyle vefat etti. Cenazesi Tebriz'in Çerendab kabristanında defnedildi. Cüveynî'nin vefatından sonra Erġun Han'ın emri ile kardeşi şemseddin ve torunları da katledildiler.⁵

III. *Ahlak-ı Nasrî* - Ebu Cafer Nesireddin Muhammed bin Hasan bin Ebubekir Tusi

Firuz şah Cehrudi ailesinden olan Hoca Nesireddin Tûsî, 1202'de Tus şehrinde doğdu. Kendisi İlhanlı döneminin en etkili vezir ve ilim adamlarından biridir. Ebu Cafer Nesireddin Muhammed bin Hasan bin Ebubekir Tûsî, “Üstad-ı Beşer” lakabı almış ve Nesireddin Tusi'ye meşhur olmuştur. Sadreddin Ali, Esileddin Ebu Muhammed Hasan ve Ebulkasım Fahreddin adında üç oġlu vardır.

İlk eġitimini babasından alan Tusî, eġitimini tamamlamak üzere Nişabur, Hille, Kum ve Bağdat şehirlerine gidip Veciheddin Muhammed bin Hasan Tûsi ve Kemaleddin bin Ebulfetih Yunus-i Moseli ve Moineddin Salim bin Bedran Mısrî, Burhaneddin Muhammed Ali Hemdanî Kazvinî, Kütbeddin Ebulharis Mısrî, Ebulsaaed

⁵ Teymuri, 532.

Esed İsfahanî, Ferideddin Ebu Muhammed Damad Nişaburî gibi hocalardan ders aldı. Nesireddin'in dinî inancı Şiilik idi.

Onbeş sene Kuhistan'da olan İsmailiye Hükümdarı Emir Nesireddin Abdurrahim bin Ebu Mansur ile kaldı ve Ahlak-ı Nasir adlı eserini bu Emir'in adına yazdı.

Hülagü Han, İran'a hücum ederken, Rukneddin Hurşah teslim olunca Nesireddin Tusi, Hülagü'nün sarayına yol bulup onu rasathane ve Zeyç tesisine teşvik etti. Nihayet Merağa Rasathanesi 1259'da Ebusaadet Ahmed bin Osman Merağî eliyle kuruldu.

1258-59 yılında inşasına başlanan binalar iki grupta yer alan on üç binadan oluşmuştur. İlk bina grubuna astronomik gözlemlerin yapılmasına yarayan aletler yerleştirilmiştir. İkinci grupta ise medrese, dörtüzbün ciltlik kitap toplanan kütüphane ve dükkanlar yer alıyordu.⁶

Nesireddin, alimlere özellikle filozoflara ve hekimlere iyi maaş veriyordu. Aristo ve Eflatun'un nazarlarını topladı. Trigonometri'de araştırmalar yaptı. Nesireddin çok sayıda kitap ve Risale, Felsefe, Kelam, Mantık, İlahî hikmetleri, Tabii bilgiler, Hendese, Matematik, Astronomi vb. ilimler yazmıştı. O cümleden: Ahlak-ı Naseri (Hikmet-i ameli), Esasul İktibas (Mantık), Işın Yansımaları, Ovsafol Eşraf (İrfan açıklamaları), Süver-ül Kevakib (kitabı yazan Ebul Hasan Sufi'dir, Tûsi tercüme etmiştir). Beka'on-nefs bad-i fenaol cesed (Ölümden sonra Ruh'un kalması), 20 fasıl usturlâbda, Tecridol Ekayid, Tecridol mantık, Nasiriye Tezkiresi. Cevahiril Feraiz. Rovzetol kulub, Zeyç-i İlhani, fusul Nesiriye, meyar-ul eşâr (Aruz) - Medhel fi elmel nucum (Celaleddin Hurşah ismaili adına) - Tensuk name-i illhani (Hülagü adına) Risale-I ölüm gerekliyi, usul iklidos, vb...

Nesireddin Tûsi 75 yaşında yani tam 75 sene 7 ay 7 gün yaşadıktan sonra H. 672⁷ M.1274 Zilhiccenin 17. günü vefat etti.⁸

⁶ Nesireddin Tusi, *Ehlaki Naseri*, Firdevs Yayınevi, Tahran 2008, 6.

⁷ **Yıl Çevirme Formulu:** Fars ve Arap dilinde olan İlhan orjinal Kitap kaynaklarında hadiseler ve olayların olduğu gün ve yılı, tamamen Hicri yıl üzerinde yazılanmıştır, O nedenle Hicri yılını Miladi yılına çevirme tarzi aşağıda gelen besit formullarla cevaplanıyor .

A: Hicri Kameri Yılı, Miladi Yılına Çevirme Formulu:

Miladi Yılı= 622+(32/33 X Hicri Yılı) (32 Bölü 33'e, Yaklaşık Eşittir 0.97'e)

Örnek: 698 Hicri, Miladi yılını kaçıyla eşittir?

Cevap= Miladi yılı= 622+(0.97 X 698)= 622+(677.06)= 1299.06

B: Miladi Yılı Hicri Kameri yılına Çevirme Formulu:

Hicri Yılı= 33/32 (622 - Miladi Yılı) (33 Bölü 32 Yaklaşık Eşittir 1.03)

VI. Tarihi Gözide (Seçilmiş Tarih) Hamdullah bin Ebubekir bin Hamd bin Nesr Mostovfi Kazvinî,

Hamdullah Kazvin Mostovfi'ler⁹ hanedanındandır ve Reşiddüdin'in arkadaşlarından olup, babası gibi Kazvin şehirinin hakimiydi. Hamdullah 1282'de Kazvin şehirinde doğdu. 1350'de vefat etti. Onun türbesi Kazvin şehrinin Melik-abat köyündedir.

Hamdullah-i Mostovfi'den üç değerli eser yadigar kalmıştır:

1- Tarih-i Güzide: Şu kitap Dünya Tarihi ve İslam Tarihi ve İran Tarihi olarak H.730 Reşideddin'in oğlu "Gıyaseddin Muhammed" ismine yazılmıştır. Aslında bu kitabın Reşiddüdin'in yazdığı "Cami'üt Tevarih'in" kısaltılmışı ve kendi ve diğer alimlerin bilgilerin toplamıdır.

2-Nüzhetül Kulub 1340 da coğrafya konusunda yazılmıştır ve İran'ın ilk ansiklopedisidir.

3- Zafername şiir olarak 75 bin beyit üç kitap halinde yazılmıştır. Hamdullah kitabın yazmasında İlhanlı Hükümeti'nin vergi toplamak defterlerinden yararlanmışır. Günümüzde İran'ın İlhanlı devlet zamanındaki şehir ve köy adlarının önemli kaynaklarından sayılmaktadır.

Birinci kitap Arap ve İslam Tarihi, ikinci kitap Acem (İran) Tarihi ve üçüncü kitap, Moğol ve İlhanlılar Tarihi ile alakalıdır.

Örnek: Miladi yılının 1300'u Hicri Yılının kaçıyla eşittir?

Cevap: Hicri Yılı= 1.03(622-1300)=1/03(678)= 698 Hicri

C: Hicri Kamerını, Şemsi'ye Çevirme Formulu:

Şemsi Yılı= [(var olan kameri YılıX11):365]- var olan Kameri Yıl

Örnek: 698 hicri, Şemsi yılının Kaçıla Eşittir?

Şemsi Yılı=[(698X11):365]-698=[(4015):365]-698=21-698=677

D: Şemsi yılını, Hicri yılına Çevirme Formulu:

Hicri Yılı= [(Var olan Şemsi yılı X 11) : 345]+ var olan Şemsi yılı

Örnek: 1247 Şemsi, Hicri Yılının Kaçıyla eşittir?

Hicri Yılı= [(1247X 11):345]+1247=[(13717):345]+1247=40+1247=1287

E: Miladi yılını şemsi yılına çevirmesi:

Miladi Yılı - 622= Şemsi Yılı

Örnek: 2014 miladi, Şemsi takviminin kaçıyla eşittir?

2014- 622=1392 Şemsi

F: Şemsi yılını Miladi yılına çevirilmesi:

Şemsi Yılı+ 622 = Miladi Yılı

Örnek: 1384 Şemsi, Miladın Kaçıla eşittir?

1384+622= 2006

⁸ Tusi, 6.

⁹ Mostovfi Arap dilinde dir. Fars dilinde Hak ve vergileri toplayan defterdar

VII. *Tabakat-ı iri, Minhac-i Serac*

Kadı Ebu Emro Minhaceddin bin Osman Seraceddin Cüzcani meşhur Minhace Serac 1193 yılında Gurlar'ın başkenti Firuz Kuh şehrinde doğdu. 1225'de Gur hükümeti tarafından Sistan ve Horasan'a gönderildi.

Moğollar ünlü Tülek kalesini kuşattığında Minhac bu kaledeydi ve kaleden difa ediyordu. Kale yıkılırken Minhac Hindistan'a kaçıp ve Dehli Şahi Şemseddin-el Tetmeş'e sığındı. Sonralar Onun oğlu Nasireddin Muhammed Şah'ın Kadı-ul Kudat'ı oldu. Çün Minhac Moğol topraklarının dışındaydı ve Moğollardan korkusu yok idi, Moğollar zamanındaki İran'ın doğusu ve Afganistan doğru tarihi'ni hatta ince olaylarınida yazıptır. Minhac 1260 yılında yazdığı Tabakat-ı Nasiri kitabını Dehli Şahi Nasireddin Şah adına ithaf etmiştir.¹⁰

VIII. *Seyret-e Celeleddin Minko bırnı (Celeleddin-i Minko Bırnı'nın Tercüme-i hali) Şehabeddin Muhmmmed Horendezi Nesevi*

Bu kitap Celeleddin-i Harzemşah'ın hayatının onbir yılını anlatır. Moğollarla muharebesi, fetihleri, yenilmeleri ve Moğolların şehirleri tahrip etmelerini açıklamaktadır.

Şehabeddin Muhmmmed Horen'dezi Nesevi Türk'tür.¹¹ Ama kitabı Arap dilinde yazmış ve O yıllarda da Fars diline çevrilmiştir. Horendezi sekiz sene Celeleddin'in Katibi idi ve onunla seferlerde ve harplerde hazır bulunmuştu. Onun yazdığı kitap Cinhangüşa'i Cüveyni kitabının eksikliklerini tamamlıyor.

Günümüze Fars dilinde olan kitaptan yalnız bir cilt bulunmaktadır. O da İstanbul Üniversitesi Tarih hocası rahmetlik Halil İnanç da idi. İnanç Hoca 65 sene önce kendinde olan kitap sayfalarından fotoğraf çektirip ve İran'lı ünlü Tarih hoca ve yazarı Minovi'ye gönderiptir. Minovi Arap dilinde elde eden üç-dört orijinal başka kitabla, bu kitabı mükayese ederek düzeltip ve yayınlamıştır.

¹⁰ Teymuri, 546.

¹¹ Şehabeddin Muhmmmed Horendezi Nesevi, *Seyret-e Celeleddin Minko bırnı (Celeleddin-iMink Bırnının Tecüme-i hali)*,(İkinci Baskı), (Haz.: Mücteba Minovi), Elmi ve Ferhengi Yayınevi, Tahran 1364, 202.

Günümüzde yazılan Kaynaklar: Günümüzde olan bir çok büyük araştırmacı tarafından kaynak kitap olarak değerlendirilmektedir. Bu kitaplar, İran üniversitelerinin Tarih bölümlerinde resmî ders kitabı olarak öğrenilmektedir.

IX. İran'da Moğol Tarihi (Tarikh-i Moğol der İran)¹², Bertold Eşpuler

Bertold Eşpuler (Spuler) Almanya'nın değerli bir tarihçisidir. 1911'de doğmuş ve 1990'da ölmüştür. Moğol Tarihi'ni, İran'da 600 kitabı inceledikten sonra yazmıştır. Eşpuler Farsça-Arapça-Türkçe-Ermenice-Gürcüce-Rusça-Moğolca-Çağatayca-Yunanca-Çince-Ebrice vs. dillerde olan kitaplara başvurmuş, araştırmış ve yazmıştır. Bu kitap Moğolların İran'a hücumu ile başlanıp ve Moğolların çökmesile bitmiştir. Şu kitap Moğolların kültür, yaşayış, davranış vs. iyice incelemiştir.

İran'da Moğol Tarihi Cengiz'den sonraki Hakanlar'ı özellikle İlhanlılar'ın hükümdarlıklarını incelemiştir. Bu bakımdan İlhanlı Tarihi için mühim olan bu eser dünyanın büyük dillerine de çevrilmiştir.¹³

X. İmparatori-ye Moğol ve İran (Moğol İmparatorluğu ve İran) İbrahim Teymuri,

İran üniversitelerinin doktora Tarih bölümünde, okuyan ders kitap kaynaklarının biridir. Kitap iki cilt halinde yazılmıştır. Birinci ciltte Moğolların ortaya çıkışı ve Cengiz Han'ın hayatı. Moğolların Çin ve Avrupaya yürüyüşü ve Hıristiyan dünyası ile yaklaşması, ikinci ciltte ise Cengiz Han'ın halefleri ve İlhanlılar'ın ortaya çıkışı ve yıkılışı yazılmaktadır.

XI. Moğolan ve Hokumete İlhani der İran(İran'da Moğollar ve İlhan Hükümeti) Şirin Beyani,

Kitap Moğollar'ın ortaya çıkışından kısa bahisle başlayıp İlhanlı dönemini iyice inceliyor. Prof. Dr. Şirin Beyani 1938' de Tahran şehrinde doğdu. Atası ünlü tarihçi Hanbaba Beyani dir. Şirin Tarih lisansını Tahran Üniversitesinde bitirip 1962'de

¹² Kitabın orijinal adı “Die Mongolen in iran:Politik, Verwaltung und Kultur der Lichanzeit.1220-1350” dir.

¹³ Bertold Eşpuler, *Tarih-e Moğol Der İran* (İran da Moğol Tarihi), (Çev.: Mahmud Miraftab), (9. Baskı), Elmi ve Ferhengi Yayinevi, Tahran 1385, Ş./2006M.

Fransa'nın Sorbon Üniversitesinde Tarih doktorası yaptı. Şimdi Tahran Üniversitesinde Moğol ve İlhanlılar'ın kültür ve siyasî durumları ile alakalı dersler vermektedir..

Şirin Beyani'nin yazdığı kitaplar: İki yüz mezhep (Mevlana-i Rumi)-Moğollar ve İlhanlılar İran'da- Moğol devrinde Din ve Devlet (3 cilt)- Moğol zamanında İran Kadınının Durumu- Âli Celayir Tarihi ve...¹⁴

XII. Aştiyani, Tarih-i Moğol (Moğol Tarihi) Abbas İkbal

İran'ın Moğol Tarihinde değerli yeni kaynak, İkbal'ın kitaptır. Kitap seksen sene önce yazılmış ve çeşitli dillere çevrilmiştir.

Kitap Moğol devrinden önce Asya'nın durumu ile başlar. Moğol ve İlhanlılar Tarihi'ni inceleyip ve İlhanlı Devleti'nin sona ermesiyle bitiyor. Abbas İkbal Ş.1275./1896 M.Aştiyan köyünde doğdu. İran'ın Dar'ul Fünun mektebini bitirdi ve aynı mektepte hoca oldu. 1923'te İran'ın ordu müşaviri olarak Paris'e gitti. Paris'in Sorbon Üniversitesi'nde Edebiyat lisansını bitirdi. 1934'te İran'a döndükten sonra 1960'da İran kültür ateşesi olarak Ankara elçiliği yaptı.¹⁵

B. ARAŞTIRMANIN DİĞER KAYNAKLARI

Moğol ve İlhanlı Devleti konusunda ulaşılan kitaplar, makaleler. Seyyahların yazdığı seyahatnameler, bu konudaki tez çalışmaları. İlhanlı dönemi kestirilen sikkeler ve yerleri civarında, bir tez konusunu yazmak için ilk olarak Merağa'nın özel İlhanlı Müzesi, Zencan Şehiri ve Sultaniye Özel İlhanlı Müzeleri, internet ve Zencan'da dünya çapında Sultaniye Kubbesi-Çelebi ve Şeyh Kaşı Kubbeleri ve Taş-Kesen Mabedi, Tebriz'de Şünbi Gazan ve Reb'i Reşidi ve Erki Ali Şah, Tikap da Taht-ı Süleyman, Merağa'da Rasathane ve Mor ve diğer Kubbelere ve diğer ziyareti mümkün olan İlhanlı yapılar ve binalar, mabetler. türbeleri... yakından görülmüş incelenmiş ve resimleri çekilmiştir. Bu binalar hakkında yazılanlar gözden geçirilmiştir.

¹⁴Şirin Beyani, *Moğolan ve Hükümet İlhani der İran (İran da Moğollar ve İlhani Hükümeti)*, (9.Baskı), Semt yayınevi, Tahran 1391, Ş./2012M.

¹⁵ Abbas İkbal Aştiyani, *Tarih-e Moğol (Moğol Tarihi)*, Nigah Yayınevi, Tahran 1387 (2008)

BİRİNCİ BÖLÜM

MOĞOL TARİHİ HAKKINDA YARARLI BİLGİLER

Moğol Tarihi'ni incelemek için bazı kısa genel bilgiler gerekir. Önce bu bilgiler yazılır. Sonra Moğol ve İlhanlı Tarihi araştırılır.

1.1. MOĞOLLAR'DA "AD KOYMA" GELENEKLERİ

Moğollar da eski kavimler gibi, çocuklarına hem dinî hem de bazı olayların etkisiyle ad koyarlardı. Çocuk doğduğu gün, eve ilk gelen her kimse veya önemli bir olay olsa O kişi veya olaya göre ad verirdi.

Sonralar ki Moğollar çeşitli kültürler ve dinlerle heşir neşir olunca o kültür ve din etkisi altında kaldılar. Ad koyma geleneklerinde değişiklikler oldu. Şunu da hatırlamalıyız ki değişik yazılarda tercüme edilen Moğol Tarihinkadari isimler o dillerin yazım biçimine göre yazılıp söylenmişlerdir. O cümleden Moğol dilinde olan adam ve coğrafya isimleri, Fars-Arap –Türk vs. dillere çevirildiğinde, katipler, yazıcılar ve tercümanlar tarafından bazı yer ve isimler doğru telaffuz edilmemiş ve doğru yazılmamıştır. O nedenle çeşitli yazılarda ve tercümelerde, bir isim çeşitli suret ve yazmalarda görülmektedir. O cümleden "Giyük, Göyük veya Oktay, ogtay ve ogeday biçiminde ve Türkina, Türagina ve Türakina ve Tuloyun eşi, Sorgaktani'nı Cuveyni(Sergu'ity Beği) ve Reşidüddin Fazlullah (Siyor Gog'tity Beği veya Sorgokteni Beği) v.s. biçiminde yazmışlar.(Teymuri , s.438.)

Eğer bir isim sahibini masud etmeseydi, adını değiştirebilirdi. Ünlü birisi genç yaşta ölürse onun adı başkalarına verilmezdi, hatta o isimden olanların isimlerini değiştirmeleri istenirdi.¹⁶

Moğollar İslam dinini kabul ettikten sonra, İslam emri üzerine, bir İslami ad da seçmeliydiler. O nedenle Tekudar (Ahmed)- Olcayto Hudabende (Muhammed)-Gazan (Mahmud)-Arpe (Moezzeddin) – Ebusaid (Alaaddin) (Ebusaidin Moğolu ismi yoktu.) gibi isimlerde kendilerine seçmişlerdir.¹⁷

¹⁶ Eşpuler, 199.

¹⁷ Eşpuler, 201..

Örneğin:

Arpe: Arpa

Cuci: İstenmeden dünyaya gelmiş

Gesar (Cengizin Kardeşi): Yırtıcı

Gazan: Gazgançe! Doğarken eve ilk adam elinde Gızganlı(Çaynikli) girmiş.¹⁸

Harbende veya Hüdabende: Eşek Kulu veya Allah Kulu. Bu isme iki neden yazılmaktadır.

A. Çocuk doğarken bir eşekçi eve girmiş ve Moğol inancına göre Har Bende koyul-muşlar.¹⁹(Ama çün herbende Fars kelimesi ve kötü anlamlıdır, yani Eşek kulu , bu ifade doğru görülmemektedir.)

B. Sultan Muhammed'in Şii olduğu için Sünniler ona Herbende (Eşek kulu) ve Şiiler Hudabende (Allah kulu) demişler. Eski Tarih kitaplarında şu iki lakapta yazılmaktadır. Hafız Ebru'nun yazdığına göre Olcayto'ya önceleri Boğa ve Timur da denilmiştir.²⁰

Cengiz : Göklerin oğlu

Kid Buğa : Güzel İnek

Mengu : Parlak Gelecek²¹

Oğul gaymış : Oğul doğan kız

Olcayto : Mesud

Timuçin : Harpta yenilen Timuçin Öge Han'ın isminden alınmış bir ad.
(Temirçi de söyleniliyor)

Tuloy : Ayna

Tuşi : İstenmemiş Misafir

Uluğ : Büyük (Uluğ Bey: Büyük Bey)²²

¹⁸ Eşpuler, 198.

¹⁹ Eşpuler, 198.

²⁰ Eşpuler, 199.

²¹ Eşpuler, 198.

²² Moğol dönemine ait olan Tarih kaynaklarını incelediğimiz zaman, bazı anlamını bilmediğimiz veya bugünkü Türk ve Fars dilinde başka anlam da kullandığımız Moğol kökenli kelimelerle rastlanmaktayız. Örneğin Moğol kelimesi olan (Ulağ= Çapar Atı) Fars dilinde eşek anlam veriyor veya Türk dilinde Hatun Kadın anlamında ama Moğolda zengin anlamı taşıyor ve Tangri (Tanrı) vs. Aşağıdaki listede yazılı

1.2. ORDU GRUPLARI VE ORDUDA İŞLENEN İSİMLER²³

Baverçi	: Harc Vekil - İlerikadari geden Karakol
Berun ğer	: Ordunun Sağ kanatı(Sağ kolu)
Yoğurçi	: Ordunun Sağ Kanadının Emiri
Desahun ğer	: Ordunun Sol Kanadı
Moholi	: Ordunun Sol Kanadının emiri
Gel	: Ordunun Kalbi
Naya	: Ordunun Ortasının (Kalbinin) Emiri
Erben	: On kişilik Grup
Yegun(Yogan)	: Yüz kişilik Grup
Meng ğan	: Bin Kişilik grup
Tumen(Tuman)	: Onbin Kişilik Grup
Merito çerik	: Süvari Ordu
Teg	: At Kuyruğu (Kumandanlar Bayraklarına asarlarmış.)
Yebuğan çerik	: Piyade Sınıfı (Yayla ordu)

kelimeler “Moğol Gizli Tarihi” ve “Tarihi Moğol der İran” ve “ Cengiz Han-i Moğol” ve “Tarih-i Moğol” kitaplarından seçilip, aşağıdaki listede açıklanmıştır:

Abuga(Abugan)=Dede, Açıga=Ata, Altan=Altın, Anda=Kardeş Olmak Anlaşması, Aka=Kadın- Bayan (örn: Hualon Aka= Bayan Hualon), Astargan= Kuzu Derisi, Bakator (Behador)= Yürekli- Korkmaz , Baki=Kabilenin Büyük Oğlanları-Büyücü- Kahin-Hanım Lakabı, Baraq= Bekçi İti, Baskak= Harpsız Alınan Şehre Koyulan Hakim, Bayan=Zengin, Berğuç=Hakim- Kadı, Behşi=Uygur Yazısını Okuyabilen Ruhani, Bide=Kuru Yonca, Bilga=Akıllı- Bilici, Boğtag=Papak- Han'ın Sevgili Eşinin Başına Konan Taç- Baş Örtüsü, Boko= Kahraman, Buğa=İnek, Caba (Jaba)=Ok – Bedava, Dargan=Serbest Bırakılan Küle- Demirçi, Durlokin=Asaletsiz, Erlik=Şeytan, Ergenekun=Dağ eteği, Eyağ=Han bağışlayan Şarap surahisi, Gagail= Domuz Yılı, Gür=Büyük- Han, Hatun=Han'ın Eşi, İl olmak=İtaat- Tabi Olmak, Jat=Yabancı, Kağan= Hakan, Karaçu= Başı Kara- Avam, Kam(Qam)=Şaman Dini'nin Ruhani, Kid=Güzel, Kıyat(Giyat)=Güçlü Sel- Mor Gözlü, Kurultay=Şura, Mangu= Ülke, Margan=Ok atan, Namulun=Hanım Efendi, Na`ur=Göl, Nokur(Noker)= Kağanın İtimati olan Kişi, Niron =Işıklı –Asaletli, Noyan= Şahzade - Erbab – Kabile veya Ordu Reisi, Oğel=Oğul , Ong(Vang)=Şah, Ordan= Ordu (Altan Ordan=Altın Ordu), Otçığın= Od Şahzadesi-Evin Küçük Oğlu- Son Beşik, Oyrat= Birleşme, Qemiz =At Sütü, Qoy=Ak- Gözel(Qoy Meral= Gözel Meral), Saşan=Akıllı, Sauqa=Hediye , Tangri=Tanrı, Temğa(Tamğa)=Altın Suyu ile İmzalanmış, Mühür, Terğu= İl olan Şahlar'ın getirdiği hediyeler, Tobçi=Düğme, Toy=Yığınak – Celese, Tuman(Tümen)=On Bin (On Bin neferlik ordu), Ujin(Ucin)=Hatun, Ulağ=Çapar Atı (şimdiki Fars dilinde, eşek anlamındadır.), Uluğ=Büyük (Uluğ Nuyan= Büyük Şehzade), Ulus=Büyük Han'a Tabi olanlar- Millet, Uruğ=Tayfa-Onlar ki bir Han ya Şahzade'den oluşan kişiler., Yaka= Yeke- Büyük, Yam=Çapar Atı-Çaparhane, Yasa=Kayda- Kanun, Yasak(Yeseg)=Emir vermek-Mücazat, Yasun=Aile, Yasuan=Ke1.-Soy-Irk, Yerğu(Yargı)=Muhakeme, Yerlik(Yerliğ)=Moğol Fermanı, Yuan=A`li nesepli, Yurt=Ordu, Yaşi-yan Yer

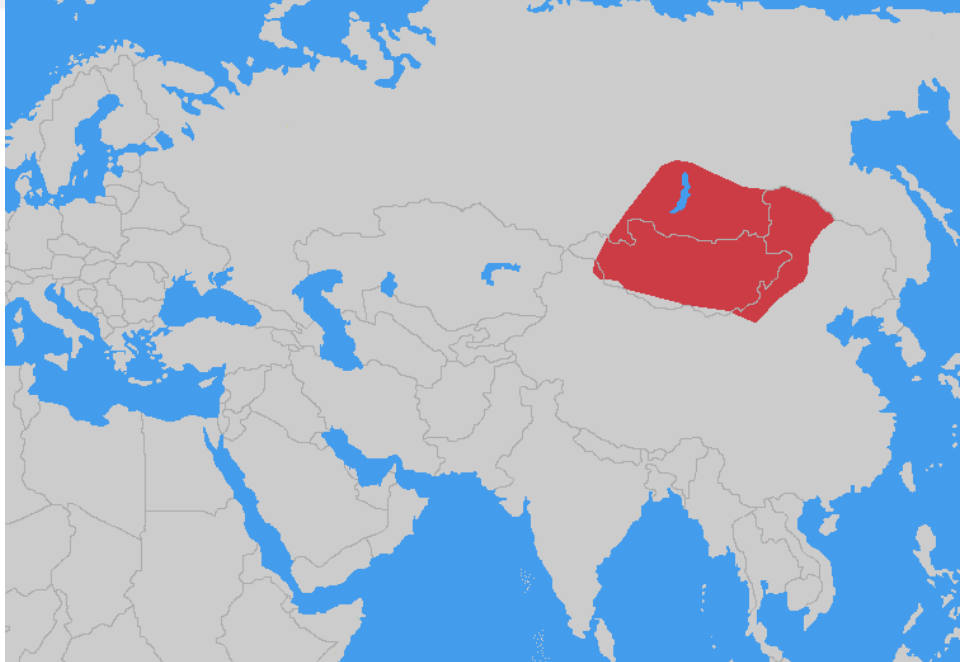
²³ Eşpuler, 399.

İKİNCİ BÖLÜM

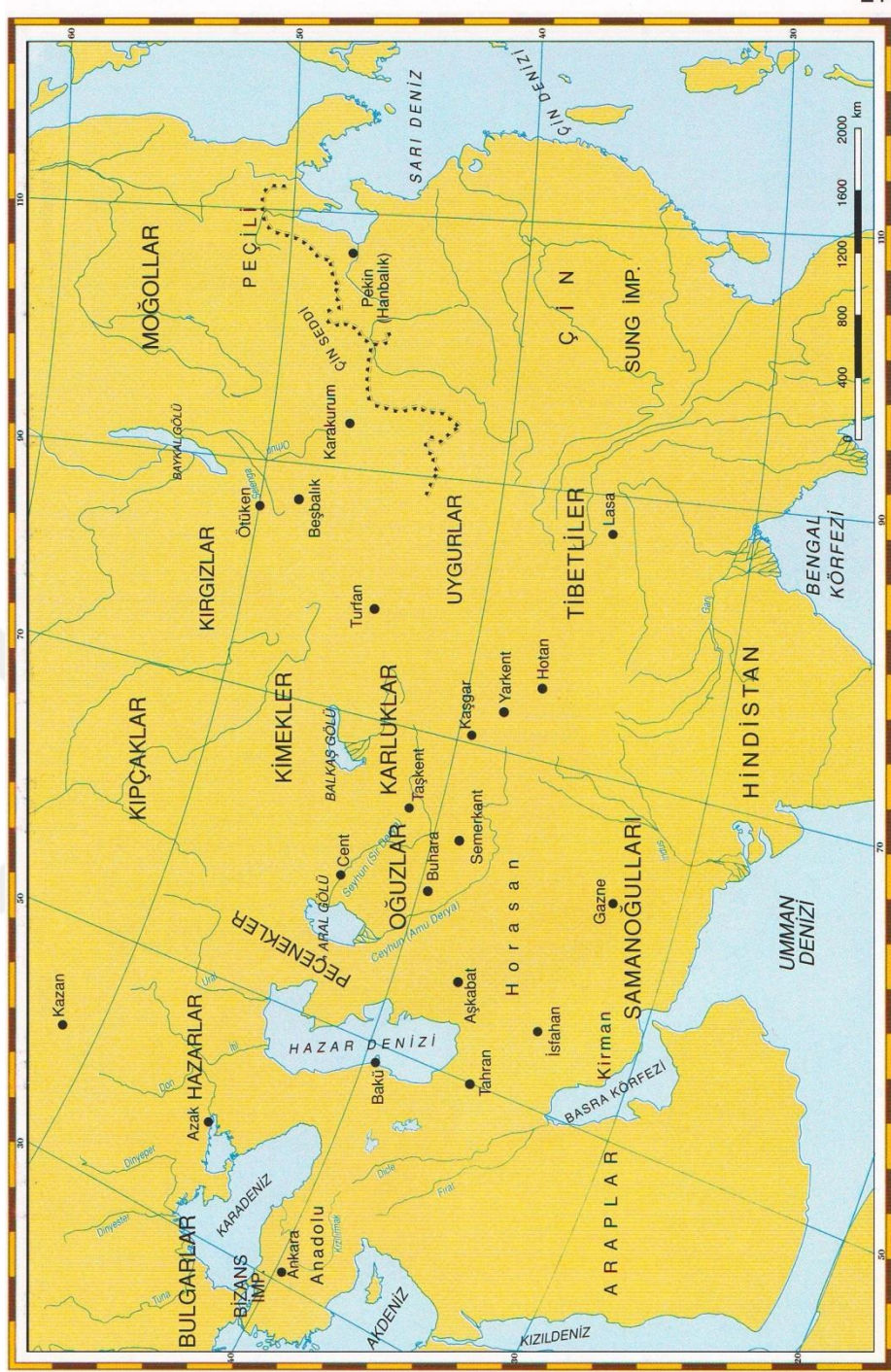
MOĞOL TARİHİ

2.1. MOĞOL TOPRAKLARI

Moğollar, Asya kavimlerinin en büyüklerinden olup, Türklerle çok karışan bir millettir. Moğol İmparatorluğu'nun ortaya çıktığı Asya'nın Kuzeydoğu toprakları, Türklerin anayurdunun bir parçası olarak bilinmektedir (bakınız Harita 2.1). Bu toprakların hududu Harita 2.1'de görülmektedir (Bakınız Harita 2.1) Hunlar'ın, faaliyet gösterdikleri bu sahalarda daha sonra Göktürk Devleti kurulmuştur. Türk kültür tarihi açısından büyük önem taşıyan Orhun Kitabeleri de bu topraklarda meydana getirilmiştir. Dokuz yüzyıldan itibaren Türkler buraları yavaş yavaş terk etmişlerdir. Merkezlerini batıya ve güneybatıya kaydırmışlardır. Bununla birlikte Türk boylarının bir kısmı Moğollarla birarada veya komşu olarak yaşamaya devam etmişlerdir (Bkz. H.2.2)

Harita 2.1. Karakurum, 1206'ya Kadar Moğolların Yaşadığı Topraklar.

Harita 2.2. X. Yüzyılda Türk Kavimleri ve Asya'daki Başlıca Topluluklar²⁴

Sonuçta Türk boyları ile Moğollar arasında karşılıklı temas ve kaynaşmalar olmuştur. Bugün Moğolistan olarak bilinen bu topraklar yukarıda belirtilen sebeplerden dolayı, Türkler için tarihî bir değer taşımaktadır.

²⁴ *Tarih Atlası*, Saygı Yayınları, İstanbul 2008, 21.

2.2. MOĞOL İMPARATORLUĞU'NUN KURULUŞUNDA ETKİLİ VE YARDIM EDEN BAZI TÜRK VE MOĞOL KABİLELERİ

2.2.1. Uygurlar

Uygur kelimesi, Eski Türk dilinde, yardım etmek ve bir birine kavuşmak anlamındadır.²⁵

Uygurlar Orta Asya'nın medeni kavimi idi. Onları yaşadıkları yerler, şimdi ki Türkistan'ın Kuzeydoğusu ve Tarım nehri ve Lobnur gölünün kuzeyi yani Turfan ve Beş Balık ve Bergöl ile Kara şehir idi.²⁶

Uygurlar İpek Yolu'nun büyük kısmına sahip idiler ve ticaret yolundan zengin bir millet idiler. Uygurlar Mani dinini kabul edip Soğd alfabesini onlardan alarak, değişiklikler verip, Uygur Alfabesi'ni ortaya çıkardılar. Bu alfabeyle Türk kavminin ilk edebiyatı oluşturuldu. Mani dini onların kültür, hüner ve sanatlarını geliştirdi.

Uygurların başkenti "Kara Balasagon M.840 da Kırgızlar tarafından yıkılıp, tahrip edildi ve böylece Uygur kavimi aradan kaldırıldı. Moğol İmparatorluğu'nun kurulmasında Uygur sanatkar ve ustaların izlerine rastlanıyoruz..²⁷

2.2.2. Oyratlar

Oyratlar Moğol ırkındandır ve Moğol kavminin ünlü kabilelerinden sayılır. Oyratlar önce Cengiz'e karşı durup sonra yenilip il olmuştur. Cengiz'e kız verip kız aldılar.²⁸Oyrat'ların yaşadığı ülke, Enon nehri ve Baykal gölünün batısında idi. Moğol dilinde "Oyrat" birleşme anlamındadır.²⁹

2.2.3. Tatarlar

Tatarlar ya Teterler, yabancıbir kavimdi. Çinliler tam Orta Asya'da ve Moğolistan çölünde yaşayanlara Tatar dewrlerdi. Tatarlar Buir-Nur gölünün kıyalarında ve Kelun

²⁵ Şirin Beyani, *Moğolan ve hekumet-e İlkhani der İran, (Moğollar ve İran'da İlhanlılar Hükümeti)*, Semt Yayınevi, (9. Baskı), Tahran 1391, 12.

²⁶ Beyani, 12.

²⁷ Beyani, 12.

²⁸ Beyani, 12.

²⁹ Beyani, 13; Abbas İkbali-i Aştıyani, *Tarih-i Moğol*, Nigah Yayınevi, Tahran 1387, 21.

çölünde yaşıyorlardı ve Moğolca konuşuyorlardı.³⁰ Tatarlar yıllar boyu Çinliler ile ve sonra Cengiz Han ile harp etmiş ve çok Moğol öldürmüşlerdi. Cengiz Kudret'e çattınca Tatarların soykırım emrini verdi.

2.2.4. Celayirliler

Celayirli'ler Moğolistan bozkırının Türk soylularındandı. Hiluk ve Selenga nehirlerinin birleşen kıyılarında yaşıyorlardı. Celayir kabilesi Moğol İmparatorluğu kurulan ilk günden Moğollara tabi oldu. Sonraları İlhanlı hükümetile İran'a gelip ve İlhanlılar'a yardım ettiler. İlhanlı Devleti çöktükten sonra İran'da "İlkani" ya "İlhanlılar" veya "Al-i Celayir" hükümetini kurdular.³¹

2.2.5. Karluk Türkleri

Karlık ya Kerluk Türkleri, Uygurlar'ın güneyinde yani Tarım nehrinin gözelerinde yaşıyorlardı. Karluklar güzel ve yiğit insanlardı. Fars şiirlerinde bunlara helluh yani gözel Hilleli yazarlardı. Türk kabilelerinde ilk kabiledir ki onuncu asırda İslam dinini kabul ettiler. H. 134(752M.)'de Çin Devleti'ni yenip Kaşkar ve Heten ve Yarkend de istila yapıp kendilerine devlet kurdular ve böylece Samanlılar ve Gazneli Devletleri ile komşu oldular.³²

2.2.6. Gongoratlar

Gongorat ya Konkorat'lar Moğol kabilelerinin en vahşi ve kan içenlerindendi. Yaşadıkları yer kuzeyde Ergun ve Selenga nehirleri ve Kırkızlar , doğuda Hetay (Kuzey Çin), batıda Uyğur kabilesine ve güneyde Tebbet ve Tengut kabilesiyle komşuydu. Gongoratlar Tatarlar gibi Kin İmparatorluğu'nun egemenliğini kabul etmişler. Gongoratların giyimleri köpek ve fare derisi; yemekleri de hamanların etleriydi.³³

³⁰ Beyani, 13.

³¹ Beyani, 13.

³² Beyani, 14; Abbas İkbali Aştıyani, *Tarih-i Moğol*, Nigah Yayın Evi, Tahran 1387, 22.

³³ Beyani, 14.

2.2.7. Kıyat Kabilesi

Cengiz Han Küçük Kıyat kabilesinin bir kolu olan Burhegin (Bircikin) aşiretindendi.

Cengiz Han tam kabileleri yendikten sonra yazı üzerinde olmamış halde Moğol kabilelerini

İki gruba böldüler:

1= Kıyat kabilesinden olanlara O cümleden Tayciyot- Urut- Menkgut- Cuirat- Berolas-

Barın- Durulen ve ...Kabilelerine "Niron" yani Işıkların oğulları (Göklerin çocukları)

2= Kıyat kabilesinden olmuyarlara Erolat- Bayaot- Kurulas- Soldus- Ekiras- vb. Kabilelere "Durlukin" yani soyları temiz olmayanlar denildi.³⁴

2.2.8. Kırgızlar

Kırgızlar Türk soyundandırlar. Geri kalmış bir kavimdi. Orta Asya'nın medeni ilerlemesini önlüyorlardı. Uygur İmparatorluğu'nu ortadan kaldırmak için çaba gösterdiler. Kırgızlar, hakimlerine "İnal" derlerdi.³⁵

2.2.9. Kırailter

Kırailter ya Karailter Moğolistan'ın büyük ve ünlü kavimlerindenidi. Türk yada Moğol olup olmadıkları pek bilinmiyor, ama hepsi Hıristiyandı.³⁶Gobi Çölü'nüden Baykal gölünün güneyine kadar ve Çin duvarına kadar büyük bir ülkede yaşıyorlardı.

Timuçin Cengiz lakabı almamışken Kırailter'in Hanı Tuğrul (Toğril)'a sığındı. Kin İmparatoru Tatarları Çin'den uzaklaştırmak için Tuğrul'dan yardım istedi ve Tuğrul kendi ve Timuçin'in ordusu ile Tatarlar'ı O sınırdan kovdu ve Kin İmparatoru tarafından "Ong" ya "Ovang" yani "Padişah" lakabı aldı. Sonra Ong Han ve Cengiz'in

³⁴ Beyani, 14.

³⁵ Beyani, 15. ve İkbak,s.22.

³⁶ Beyani, 15.

dostluğu bozulup karşı- karşıya harpa girdiler. Ong Han harpta öldü ve Kraitler Cengiz'e tabi oldular.³⁷

2.2.10. Merkitler

Merkit abilesinin Türk ya Moğol oluo olmadığı bilinmemektedir. Merkitler Kıraitler ülkesinin kuzeyinde ve Baykal gölünün güneyinde yaşıyorlardı. Camiu't-tevarih'in yazdığına göre bu kabilenin büyük kabile ve büyük ve güçlü ordusu vardı. Bu kavim Cengiz' tabi olmayıp cenk ile harp yaptılar. Bir kez de Cengiz'in sevgilisi Burte Hatun'u esir tutup Merkit Han'ı Ong Han'a gönderdiler ve Cengiz'in büyük oğlu Cuci bu aralarda dünyaya geldi ve Cengiz Cucini kendi evladı olarak bilmiyordu. Nihayet Cengiz Merkit kavmini yendiğinde yasa yaparak ta Merkitler'den bir kişi de sağlam kalmasın!³⁸

2.2.11. Naymanlar

Naymanlar Moğolistan'ın büyük kavimlerindendiler. Naymanlar Türk soylu ve Hıristiyan dinindendiler.(Bkz.Harita 2.3.) Naymanlar önce Kin hakimiyetini kabul etmişler. Sonralar Naymanlar'ın Hakimi "Tayang Han" Cengiz ile harp edip yenilip ölmüştür. Tayang'ın oğlu Kuçluk Han (Kuşluk) Karahitay Hanı Gur Han'a sığınıyor ve birazdan Gur Han'ı ortadan kaldırıp Karahitay'ın büyük ülkesini ele geçiriyor.

Cengiz Han, Büyük komutanı olan "Cebe Noyan"ı Kuçluk Han'ı öldürmeye memur kılmıştır. Kuçluk Han dayanamayıp kaçmıştır. Sonra yakalanıp öldürülmüştür³⁹.

³⁷ Beyani, 15.

³⁸ Beyani, 15.

³⁹ Beyani, 16.

Harita 2.3. Türklerin Ana Yurdu⁴⁰

2.3. MOĞOL İMPARATORLUĞU'NUN KURULUŞU

Göktürk komşusu olan Moğollar, güneyde Çin Seddi'nden, kuzeyde Baykal gölüne kadar uzanan topraklarda yaşıyorlardı. Moğollar buralarda birlikten uzak kabile hayatı sürdürüyorlardı.

“MOĞOL” kelimesi, devlet ve sülale ismi olarak Cengiz Han zamanında kullanıldı. Kelimenin kavim ismi olarak kullanılması ise daha sonraki dönemlerde gerçekleşti.⁴¹ Moğol kelimesi Cengiz Han döneminden sonra kullanıldı. Önce tam Orta Asya'da yaşayanlara Teter ya da Tatar derlerdi. Şimdi de hepsine o cümleden Türkler'e de Moğol deniyor. Moğollar güzel yüzlü, gözleri kedi gibi çekik, az sakallı, kısa boylu, geniş omuzlu, eğri burunlu, siyah kıllı, güneş ışığından yanmış suratlı, at üzerine oturmaktan eğri ve yay gibi bacaklara sahipmişler.

XII. yüzyılda Moğolistan'da birbirleriyle mücadele halinde olan en büyük boylar şunlardır: “Keraitler”, “Naymanlar”, “Merkitler” ve “Moğollar”.⁴²

Göçebe hayat süren bu boylar, hayvancılıkla, avcılıkla ve balıkçılıkla geçiniyorlardı. Memleketlerine ”Mangu Ta-Ta” yani Tatar ülkesi denilerdi. Çinliler Tatarlar'ı Uygarlık bakımından üç gruba ayırmışlardı:⁴³

⁴⁰ *Tarih Atlası*, Saygı Yayınları, İstanbul 2008, 4.

⁴¹ Reşidüddin Fazlullah-i Hamedani, *Camio-tevarih*, Dünyaya Kitap yayınevi, 1362, I, 26.

⁴² Huseyin Alyari, *Cengiz Han-i Moğol*, Homazer Yayınevi, Şebister 1382 (2003), 6.

⁴³ Teymuri, 15.

- 1- Ak Tatarlar
- 2- Kara Tatarlar
- 3- Yaban Tatarlar.

Ak Tatarlar Çin sınırları civarında yaşıyorlardı ve Çin kültür ve uygarının etkisi altındaydı. Bu nedenle diğer Tatarlardan kültür bakımından ileri idi.

Kara Tatarlar Gobi çölünün kuzeyinde ve ormanlarında ve Selenga ve Onen(onun) ve Krulen nehirlerinin civarında yaşıyorlardı. Bu kabileler avcılık ve hayvancılıkla yaşamına devam ediyorlardı. Çinliler Kıyat kabilesini ile Cengiz'i Kara Tatarlar'dan biliyorlardı. Yabani (Yebeni) Tatarlar Sibirya'nın karlıklarında yaşayıp, çiğ et ve köpek eti yiyorlardı.⁴⁴

2.4. CENGİZ HAN'IN SOYU

Cengiz Moğol kabile reislerinden olan Yesukay'ın (Yesüğe bakatur) oğluydu. (Cengiz Kavimine Bkz. Diyagram 2.1. s.23.) Yesüğe Bahadır Bertan Bahadır'ın oğlu idi. Yesukay bilinmeyen bir nedenle Ata kabilesi Kıyat'tan ayrılmış ve "Kıyat Borciğin" kabilesini kurmuştu. Kıyat ya Gıyat yani "mor gözlü" anlamındadır.⁴⁵ Asıl ismi Timuçin olan Cengiz'in doğum yılı tam belli değildir. Tedgigçiler 1155 yılında onun nahirinin "Dolun bıldak" mahallinde doğduğunu yazmışlardır. Reşideddin Fazlullah Timuçin'in doğum yılını Türk'ün 12 Hayvan Takvimi ile Gagail (Domuz yılı) bilip ki 1155'ten 1167 'ye kadar sürüptür.⁴⁶

Moğolistan Cumhuriyeti'nin 1169 yılında yazılılan Yuan-şih tarihi, Cengiz'in doğum yılını 1162 bilip ve 1962 yılında Cengiz'in 800. doğum yıl töreni kutlandı. Cengiz'in annesinin ismi "Oalun-ike ya Hualun Ucin" idi. Doğumda Timuçin'in sağ eli kanlı idi.⁴⁷ Moğolun Gizli Tarihi'nin yazdığına göre Yesukay kendinin güçlü düşmanı olan "Timuçin öge" ile harp edip onu yenen zaman yeni doğmuş oğlunun ismini Timuçin koymuş.⁴⁸ Tatarlar Yesukay tarafından hakaret görmüş; bu nedenle Yesukay'ı zehirleyip öldürmüşlerdir.⁴⁹ Timuçin 10 ya da 12 yaşındayken babası ölmüştür. Babası

⁴⁴ Alyari, 1.

⁴⁵ Teymuri, 32.

⁴⁶ Reşideddin Fazlullah, *Camiot-tevarih*, 231.

⁴⁷ Alyari, 1; Teymuri, 32.

⁴⁸ *Moğolların Gizli Tarihi*, (Çev. Ahmet Temir) Tercumesinin önsöz.

⁴⁹ Alyari, 1.

öldüğünde ona ve kardaşlerine hiçbir şey bırakmamıştır. Timuçin'in üç erkek ve bir kız kardeşi vardı.

Cengiz'in kardeşlerinin adları:

- 1- Çuçi Gesar(Yırtıcı)
- 2- Gaçıun Alçı-Belgotay
- 3- Tamuga
- 4- Tamolon (Kız Kardeşi) .⁵⁰

Öte yandan Kıyat kabilesi onlara tabi olmayıp, onları tek başına bırakıp Kentei Dağlığı'na gitmiş ve zor günler geçirmişlerdir.⁵¹ Timuçin nihayet Çin'in başkumandanı olan Ong Han'ın yanına gitmiş ve onunla arkadaşlık kurmuştur. Sonraları Keraitler'in Han'ı olan Camuka ile Anda yani kan kardeşliği yapmış ve ona baba denmiştir.

Timuçin Keraitler'den kız alıp akraba olmuştur. Dostlukları on sene sürmüştür. On sene arkadaşlıktan sonra dostlukları bozulmuştur. Timuçin aile ve arkadaşlarıyla beraber pis kokulu ve uzakta olan "Balciyona" gölünün civarına sığınmak zorunda kalmıştır.

Balciyona'nın hayatının kara günlerinde Timuçin'i arkadaşsız bırakmayıp onunla kalmıştır. Timuçin kudretli devlet kurduktan sonra bu arkadaşlarını "Balciyonto" unvanlarıyla büyük işlerin başına getirmiştir. Bu kişiler ortasında üç müslüman kişide bulunmaktadır. Bunların adı "Cafer Hoca" ve "Hasan" ve "Hacıp Danişmend"⁵² idi. Moğollar bunlara Ortak derlerdi.⁵³ Bu üç kişiden Danişmend genç idi ve Cengiz'in ölümünden sonra 25 yıl yaşamıştır. O çok seneler Timuçin'in torunu Melik'e hocalık yapmıştır. Melik, Oktay'ın oğlu idi. Bu Müslümanlar tüccar olarak Moğolistan'a gitmiş ve Cengiz'e batı dünyasından değerli bilgiler vermişlerdir.⁵⁴

⁵⁰ Pol Piyo, *Moğolların Gizli Tarihi*, (3. Baskı), (Çev.: Şirin Beyani), Tahran Üni., Tahran 2011, 33.

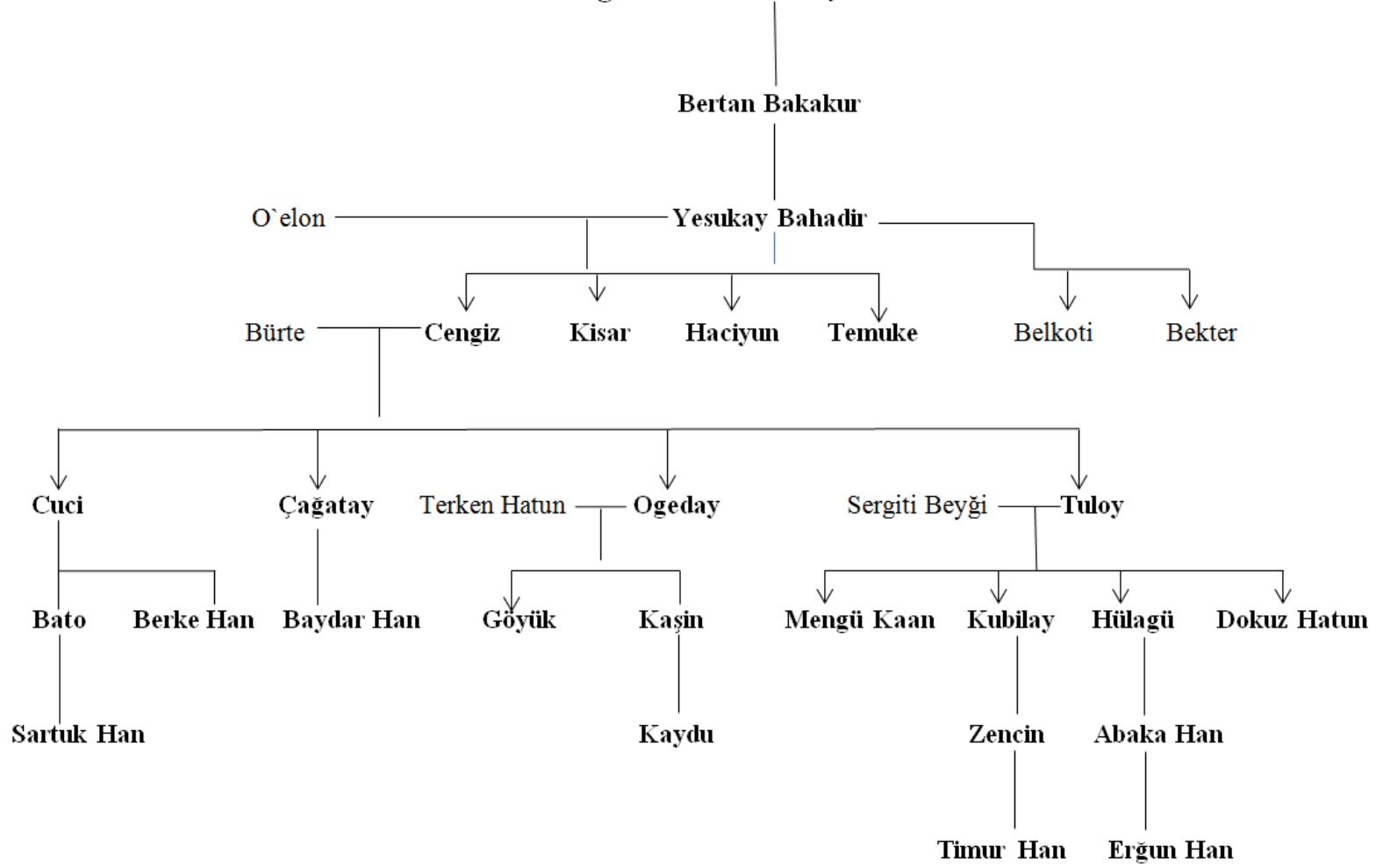
⁵¹ *Moğolların Gizli Tarihi*, (Çev.: Ahmet Temir), 19; Teymuri, 33.

⁵² Danişmend fars kelimesi ve bilim adamı anlamındadır.

⁵³ Alyari, 14.

⁵⁴ Alyari, 6.

Moğol Kaviminin Şecere Namesi

Diyagram 2.1. Cengiz Han'ın Şecerenamesi

Birazdan on yıllık dostu olan Kıraitler'le arası bozulan Cengiz kanli muharebeye girip onları yenmiştir. Kıraitler'in (Kerait) Hani Ong Han kaçmak zorunda kalmıştır. Timuçin'in adamları Moğolistan'ın batısında Kaşgar şehrinin civarında Ong Han'ı oğlu ile beraber tutuklayıp öldürmüşlerdir.⁵⁵ Ong Han'ın ölümüyle Moğolistan'ın doğusunda olan büyük kabileler, O cümleden “oyrat” ve “qınqırat” kabilesi Timuçin'e tabi olmuşlardır.

Timuçin Moğolistan'ın fethini 1206 yılında Naymanlar'ı yenerek tamamladı ve hemen o yıl kendisine Cengiz ve İmparator unvanını verdi. Çin tarihçisi Meng Hung'un yazdığına göre Cengiz Kelimesi (Tesien-Tze) “Göklerin oğlu” anlamındadır. Reşidettin'in yazdığına göre Cingiz (güçler) anlamını taşımaktadır.⁵⁶

Cengiz, Hanlar Hanı yani imparator demektir. Türkler buna Hakan ve Moğollar ise Kağan derlerdi. Cengiz ilk kez 1205 yılında kültürlü Tunkut (Çinliler, Tunkut İmparatorluğu'na Hesia ya da Hesi-Hesia derlerdi.).⁵⁷ devletine saldırdı. Bu saldırıda Cengiz'in eline çokça ganimetler geçti ama devamlı zaferler elde edemedi.

1210 yılında Cengiz, Tunkut İmparatoru'nun kızıyla evlilik yaptı. Nihayet 1212 yılında medeni Tunkut Devleti'nin adını rüzgardan sildi. Cengiz Han 1211'de Kuzey Çin'e yürüdü. Bu zaman çinde Kin İmparatorluğu hüküm sürüyordu. Muharebe yıllar boyu sürdü. Nihayet 1215'te büyük Pekin başkenti uzun süren kuşatmadan sonra Moğollar'a geçti. 1216'da Cengiz Han Moğolistan'a geri döndü. Cengiz'in dönmesiyle Çinliler yeniden Pekin'i Moğolun kudretli kumandanı (moğı ya moglı) dan geri aldı, yalnız Cengiz'in ölümünden sonra Ogeday (Oktay) Kağan Kin İmparatorluğu'nu yenip mahvetti.

Cengiz 1206'da Moğolistan'ı ele geçirdiğinde sonra Karakurum da birinci Kurultay'ı kurup, kendisinin dış ve iç siyasetini açıkladı. Bu Kurultay'da Cengiz'e bağlı olan Türk ve Tunguz boylardan 15, Moğollar'dan 26 boyun delegelerinden iştirak etti. (Timuçin resmen Cengiz ünvanını bu Kurultay'da aldı.). Cengiz'e başka anlamda vermek oluyor. O'da Eski Türkçede Tengiz yani “deniz ve derya” demektir.⁵⁸

⁵⁵ Alyari, 6.

⁵⁶ Alyari, 7.

⁵⁷ Alyari, 9.

⁵⁸ Alyari, 7.

Ordu'da Han'ın yerini belirtmek için, emir verdi dokuz siyah at kuyruğunu bir arada bağlayıp onun heymesinden asdılar. Tarihçilerin yazdığına göre bu kuyrukların önünde'de bir siyah at resmi de çizilmişti.

Moğol ordusundan on bin kişilik bir hassa ordu bulunuyordu ki yalnız Cengiz'in heymesini korurlardı. Bu on bin kişilik ordudan, bin güçlü ve disiplinli kişi Cengiz'i muhafaza ederlerdi ve yalnız o zaman harplerde iştirak ederlerdi ki Cengiz harbe dahil olurdu.⁵⁹ Cengiz'in ordusunda hiç bir kumandanın hakkı yoktu Cengiz bilmeden, bir askerin ölüm ve idamına ferman versin.⁶⁰ Cengiz hüküm vermişti oğul ata'dan, gelin kaynanadan ve küçük kardeş büyük kardeştan itaat etsin ve kimse bu kuralı bozsaydı sert bir şekilde cezalandırılırlardı.⁶¹ Moğollar yazıdan bilgileri yoktu. Cengiz Naymanlar'dan birisini getirip Moğol çocuklarına yazı öğretmeye emir vermişti.

2.5. CENGİZ HAN'IN FETİHLERİNE KISA BAKIŞ

Düzenli ve disiplinli ordusu ile Moğolistan'ın birliğini sağlayan Cengiz, Kırgızlar'a egemenliğini kabul ettirdi. Turfan Uygar Devleti'ne son verdi.(1209) Karluklar savaşı Cengiz'in hakimiyetini tanıdı. Daha sonra Çin'in fethine başlandı. Cengiz, Kağan olduğu sırada Çin'de iki İmparatorluk bulunuyordu. Bunlardan birisi yukarı Çin'de bulunan "Kin" , öteki de aşağı Çin'de bulunan" Sung" İmparatorluğu idi.

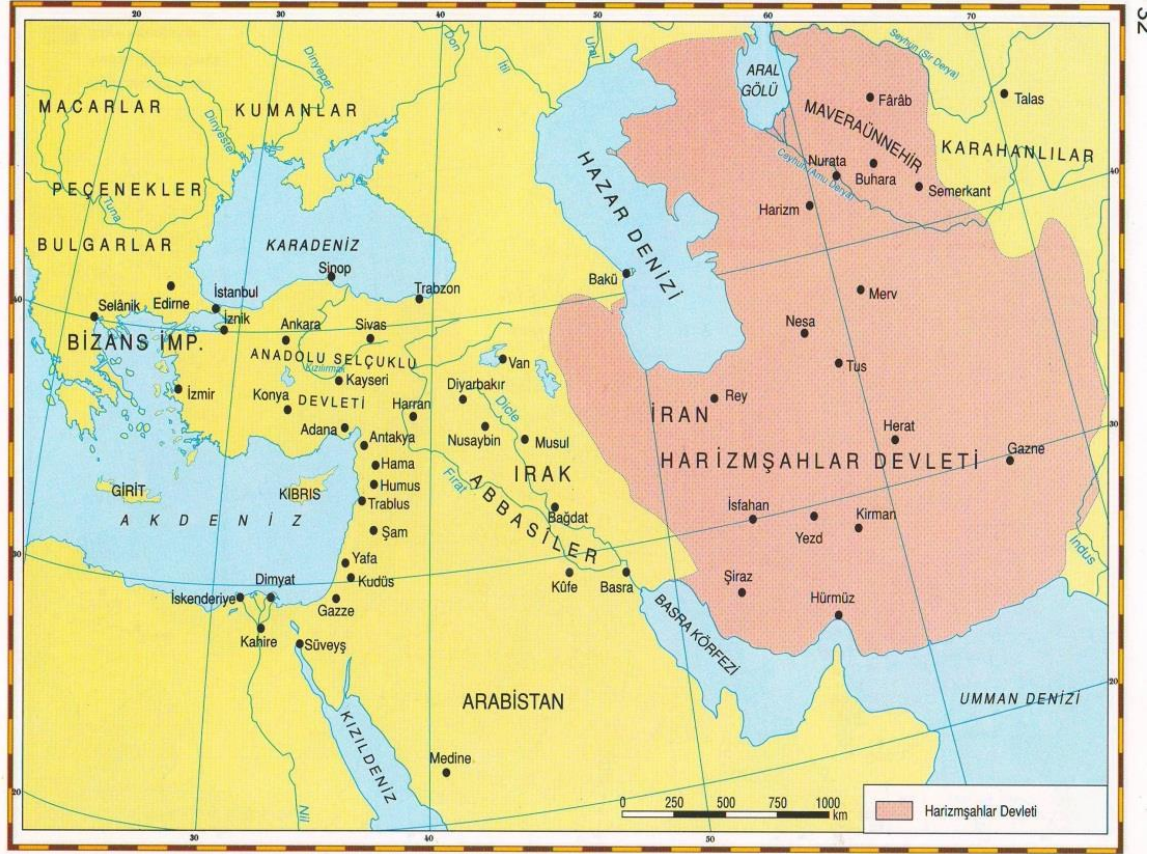
Cengiz Han önce Kin İmparatorluğu ile çarpıştı. Kin sülalesi ile 1211 yılında başlayan Çin savaşları uzun yıllar devam etti. Cengiz dört büyük seferden sonra Pekin'e ayak bastı (1216). Bunlardan sonra Sunglar'ın üzerine iki sefer yaptı. Sonra batıya dönerek Naymanlar'ın hükümdarı "Güçlük" Han'la savaştı. Çok kanlı savaşlardan sonra onu da yendi. Bu sırada Doğu Türkistan'da, XI. yüzyıldan beri yaşamakta olan Karahitaylar bulunmaktaydı. Fakat bunlar öteden beri Naymanlar'la yaptıkları savaşlar yüzünden yıpranmış bir duruma girmişlerdi. Cengiz bundan dolayı Karahitaylar'ı ve onlara bağlı olan Uygurlar'ı kolayca egemenliği altına aldı.

Bu tertiple Doğu Türkistan'ı elde ederek Batı Türkistan'ın ve Maveratünnehir'in en büyük Türk-İslam devleti olan Harezmsahlarla komşu oldu. (Bkz H.2.3.)

⁵⁹ Teymuri, 44.

⁶⁰ Alyari, 10.

⁶¹ Alyari, 12.

Harita 2.4. Harezmşah Devleti (1097-1231)⁶²

Bu sırada Harezmşahlar'ın başında Sultan Mehmet Tigiş bulunmaktaydı. Cengiz önce Tigiş'le dost oldu. Elçiler göndererek onunla bir ticaret anlaşması yaptı. Fakat bir süre sonra, Çin'den gelen bir Moğol kervanının, Harzemşahlar sınır komutanlarından tutuklanarak, Tacirler'in öldürmesini bahane eden Cengiz, 150,000 kişilik Moğol ordusuyla Maveräünnehir üzerine yürüdü. Bu konunun Harezmşah devletinde ve İran topraklarında sert etkisi olduğu için biraz açıklamak gerekir. Harezmşah'ın iki üç yanlış hareketi sebep oldu, Orta Asya ve İran, Azerbaycan ve Anadolu toprakları Moğol ordusunun eliyle yıkılıp yakılıp toprakla bir olsun.

Cengiz, Çin ve Doğu topraklarını fethettiği zamanlar, İslam dünyasında ayrılık hüküm sürdü. Bağdat da El-Nasireddinullah, Abbasi Halifesi, çalışıyordu Harezmşahlı Sultan Mehmed'i aradan kaldırsın ve bu düşünce üzerinde İran'ın doğusunda olan Gurlar'la dostluk yapıp onları Harezmşahlı Mehmet'i aradan kaldırmak

⁶² Tarih Atlası, 32.

için savaşa sokup destekliyordu. Ama kanlı savaştan sonra bu Gurlar yenilip Harezşahlılar'ın egemenliğini kabul etti.⁶³

Sultan Mehmed'in annesi Terken Hatun'un (Türkan) yeğeni "Gayır Han" (İnal Cuk) Atrar Şehrinin hakimi idi. Gayır Han Cengiz gönderen tüccarın malına göz dikip, onları casus adıyla öldürüp mallarını ele geçirdi. Cengiz, Sultan Mehmed'den Gayır Han'ı istedi. Sultan Mehmed annesi isteğiyle Gayır Han'ı teslim etmedi. Diğer taraftan Sultan Mehmet ömrünün büyük yanlılığına uğrayıp, putperest Karahitaylılar'ı kendine tabi etmek için Maverünnehir'e ve Kıpçak'a doğru yürümek istememiş Moğollar'la komşu olmuştur.

1209 da Sultan Mehmed "Kiyaseddin Guri'yi ortadan kaldırıp, kendi hükümetinin sınırlarını Kıpçak Çölü ve İssi Göl kıyılarına kadar uzatmıştır. Hemen peşine Cengiz'in büyük oğlu Cuci Cengiz'in emriyle anne baba tayfası Merkitler'i ortadan kaldırmak nedeniyle bimedden Harezşahlılar'la savaşmış, Bilenden sonra atasından Harezşahlılar'la harp emri olmadan, gece yarısı ışıkları söndürmemiş , ordunu çadırlarla beraber bırakıp geri çekilmiştir. Bu küçük harpte, Sultan Mehmed'in yüreğine büyük korku gelmiş ve bu korkudan her zaman yanlış tesmimler almış ve nihayet saltanatını ve canını bu yolda kaybetmiştir.

1211'den 1216'a kadar Moğollar doğuda Çinliler'le harpte olduğu için, batıya kaçan düşmanlarını takip edemiyorlardı.1214'ten sonra Cengiz Çin'in işini bitirdi, batıya doğru yöneldi. İlk zamanlar Cengiz Harezmliler'le çarpışmadan çekiniyordu; ama o zamanki Sultan Mehmed Etrar hakimi Gayir Han tesliminden vazgeçti ve Oğlu Cuci'nin raporundan sonra Harezmliler topraklarına girmeyi düşündü. Sultan Mehmed'in Cengiz'le iş birliği yapmama nedenlerinden birinin bu olduğu söyleniliyor:

⁶³ Alyari, 18.

Şekil 2.1. 16yy. El Resimi, Celaleddin Harezmsah'ın Send Nehirinden Geçmesi

Cengiz 1218 (h. 615)'de Sultan Mehmed'de üç müslüman elçi ve bir mektup ve çeşitli hediyeler gönderdi. Mektupta yazmıştı:

“Ben size selam gönderiyorum. Ben sizin kudretinize ve sizin büyük topraklarınızla tanışam. Biliyorum ki siz de dünyanın büyük bir kısmında hüküm sürüyorsunuz. Sonsuza kadar sizle sulh ve sefada yaşamayı istiyorum ve sizi oğlum gibi azizliyorum.

Bilirsiniz ki ben de Çin'i fethedip ve Türk kabilelerini kendi egemenliğimin altına tutmuşam. Bilirsiniz ki benim ülkemde bol bol altın varmış ve yer altı kaynakları vardır ve başka ülkenin teshirine giresim yoktur. Düşünüyorum bizim ortak ticaretimizde fayda vardır.....”⁶⁴

Bu mektupta “Sizi oğlum gibi aziz azizliyorum.” kelimesi Sultan Mehmed'i ki kendisini dünyanın büyük Sultani biliyordu, kederlendirdi ve sebep oldu Sultan

⁶⁴ Teymuri, 143.

Mehmed Gayır Han'ı Cengiz'e teslim etmeyip, kendi gururu üzerinde, dünyanın yakılıp yıkılmasına sebep olsun.

2.6. MOĞOL HÜCUMUNDA İRAN'IN DURUMU

Gerekıyor konu bir az açıklanıp izahlansın. Bir zamandaki Moğol ordusu İran'a amansız hücum yapıyordu ve İran'ın Batısından ve Doğusundan ölüm ateşi yağıyordu ve İran halkı bir sığınacak olan adam ve yer arıyop bula bilmiyordu, İran topraklarında üç güç ve hükümet, hüküm sürmekte idi. Bu üç ve hatta iki güç birleşse idi, Moğol ordusu İran'a gire bilmez idi.

O zamanki Harezmsahlı Sultan Muhammed, Moğol korkusundan bu şehirden O şehire koşuyordu belki bir sığınak yer bulsun ve bu kaçışlar diğer adamların korkusuna mal oluyor-du. Nnihayet Hazar Denizinin "Abeskun" adasına sığınıp, bir azdan zatülcenp hastalık nedeniyle vefat edip yalnız kendi gömleğiyle toprağa verildi.⁶⁵

İran'da olan üç güç şunlar idi:

1- Harezmsahlı Sultan Celaledin İran Sultanı ve harpta başarılı ve korkmaz ve eşsiz veli politika da zaif olan bir lider.

2- Abbasi Halifesi El-Nasireddin-Allah, Bağdat'da olan İslam dünyasını dini ve manevi lideri, zekali ve politikali olan bir adam.

3- Ela'eddin Muhammed İsmailiye fidailerinin dünya görmüş ve kültürlü lideri. Maalasaf bu üç islam lideri bir yunde hayir, belki bir birinin karşına idi.

2.7. PERVAN MÜHARİBESİ (618H./1221M.)

Sultan Muhammed'in kenarında olan oğlu Celaledin, atasını kendi gömlekiyle gömürdü ve kendisini Harezm'e çattırdı ki Harezmlıları bir araya toplayıp moğol önünü alsın. Ama Harezm'de durum kotu idi. Her Harezm şehzadesi kendini şah ilam etmişti. Celaledin Gazne'ye gidip ordu topladı. Bu ordunun temeli Türk-Türkuman- Halec-Hint- Kabul- Sistan vs. den ibaret olan bir ordu idi.

Celaledin Gazneyn'den dışarı çıkıp Gazne ve Bamyan ortasında olan "Pervan"

⁶⁵ Beyani, 48.

kasaba-sında ordu kurup o civarlarda olan Moğol destelerini yok etti. Cengiz Han bunu duyarkan yakın komutani olan“Qutuqtu noyan”(Şiki qutuqu)a⁶⁶ kırk binlik ordu verip Celaleddin'in kafatasını istedi. “Qutuqtu noyan” Pervan çölünde Celaleddin ile karşılaşır, muharibeye girdi. Muharibe iki gün sürdü. Bir azdan moğollar sert yenilip, çoklu ganimet ve ölü verenden sonar gery çekildi(1221). Bu yenilme Moğolların ilk ve son büyük yenilmeleri idi.⁶⁷

Cengiz Han gönderdiği ordunun yenilme haberini alınca kendi Celaleddin ile harp etmeğe karar verdi. Öte yandan Celaleddin'in aynı kavim'den olmuyan ordusunda Ganimet bölmek uçun, karişiklik ortaya çıkıp iç savaşı yüz vermek nedeniyle ordusu üç-dört bölü olup dağıldı.⁶⁸ Pervan muharibesi mantekede olan şehirlerin adamlarını heyecana getirip güçlendirip ve ayaklandırdı. Bu mukavemetler sebep oldu Cengiz'in hızı alınsın. Bu mukavemetlerin önemlisi “Bamyan” şehrinde yüz verdi. Cengiz zorunda kaldı o şehri bir ay kuşatandan sonar feth etsin. Bu kuşatmada Çağatay'ın ikinci oğlu ve Cengiz'in sevimli torunu”Motugen”ok yarasıyla öldü. Cengiz öfkelenip emir verdi bamyan şehrinin tam canlılarını adam ola ya hayvan ola oldursunler ve şehri öyle harap etsinler ki birde kimse orda yaşıya bilmesin.⁶⁹

O zaman ki gerekirdi İran'da olan şehzadeler ve hakimler , güçlü düşman önünde birleş-sinler, maalesef her kes kendini ve kendi hükümetini düşünup birleşmeden kaçınıyordu. Hatta Celaleddin'in kardeşleri Kıyaseddin ve Lağ-şah ve Ak-şah onunla birleşmeyip kendi yollarına gittiler ve sonuçta birer-birer tutulup olduruldular.⁷⁰

Cengiz ordusunu hızla şimdiki Pakistan'ın kuzeyinde “Kalabağ” şehrinin civarında olan “Dinkot” Çölünde Celaleddin'e çattırdı.⁷¹ Celaleddin “Send” nehrini geçmek için gemi düzeltmede idi. Cengiz Celaleddin'in ordusunu muhasireye aldı . Bir taraf su ve üç taraf düşmen ordusu, Celaleddin'e harptan sonar bir yol bırakmadı.⁷²

Çerşenbe kasım ayının 24'de iki ordu harpa girdi. Sultan Celaleddin ordusu yenilip mehv oldu ve Celaleddin'in 8 yaşında olan oğlu esir tuşup Cengiz'in emri ile

⁶⁶ Qutuqu'nu çocuk iken Tatar muharibesinde Cengiz'in eline tuştı ve çün Cengizin ve Burte'nin hala çocukları olmamıştı onu çocukluğa goturdular.(Teymuri, 259)

⁶⁷ Beyani, 49.

⁶⁸ Teymuri, 261.

⁶⁹ Teymuri, 262.

⁷⁰ Teymuri 254, 257; Beyani, 53.

⁷¹ Teymuri, 263

⁷² Teymuri, 263; Beyani, 50.

öldürüldü.⁷³ Celaleddin ailesinin yanına geldi. Celeleddin'in annesi-eşi ve diğer akrabası yalvarıyorlardı Celaleddin onları kendi elile öldürsün ve Moğol ordusuna bırakmasın! Celaleddin ağlarken emir verdi hepisini Send Nehrinde boğsunlar ve sonar atına binip Send Nehrine girdi.⁷⁴(bkz. Resim 2.1.)

Cengiz büyük komutanı “Cormağan'ı” Celeleddin'in işini bitirmeğe mamur edip Moğolistan'a geri döndü.⁷⁵ Sonralar Celaleddin Hidustan'dan topladığı ordu ile İran'a geri döndü ve Kirman ve Azerbaycan ve Gürcistan'da harplar edip, İran topraklarını birleştirmeğe çalıştı, ama her kes kendi şehrinde, kendi hüküm sürmek düşüncesinde idi ve Sultan Celaleddin Moğollar gibi Gürcistanda çoklu insan öldürdü ve diğer şehirlerde de bir iş yapa bilmeyip canını bu yolda elden verdi.

Herandzi, sultan Celaleddini böyle tenitip:

“ O kısa boylu, esmer(karaşin)Türk soy ve Türk konuşan idi. Elbet Fars dilinde de konuşurdu. Tam ordu dan cesur ve sabirli idi. Her küçük bir şeye ufkelenmez ve asla küfür söylemez idi. Sesli gulmez idi. Az konuşan ve âdli seven birisi idi ve âdil insanlari severdi. Milletın rifahını istiyordu...”⁷⁶

Nihayet Cihangüşa Cengiz'de Asya dünyasını yakıp yıktıktan sonra, 1227'nin ağustos ayının 18'inde (4 Remezan'ul mübarek 624) ölüp dünyayı rahat bıraktı. (Bkz. Şekil 2.2.A ve 2.2.B. ve 2.2.C)

Cengiz Han'ın ölümüyle ilgili iki neden yazılmaktadır. Biri, Cengiz Han'ın, 1225 yılında Kansu eyaletinin Tesinçu şehrinin civarında hastalanıp yatağa düşmesidir. Bu hastalıkta göğüş soğuk alması ve bir hafta yataktan sonra vefat etmesidir.

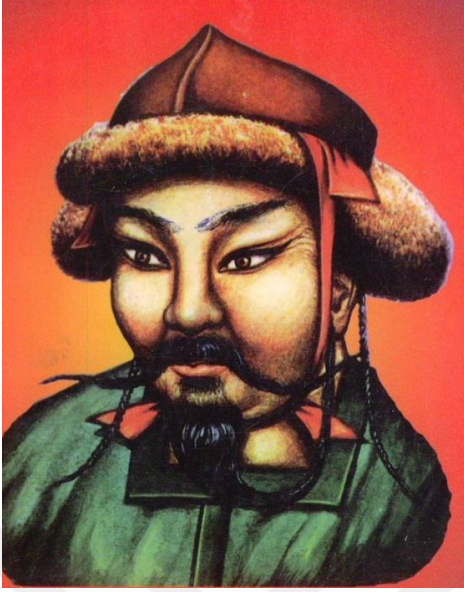
İkinci söylenen neden Cengiz Han'ın attan düşüp sert yaralanmasıdır. “Cengiz 1223'ün mart ayı Çırçık nehirinin kıyısında av peşindeyken attan düşüp yaralandı. Onun Çinli özel hekimi Çang-çu, Cengiz'in yaşlanmasını hatırlatıp, onu göklerin ihtari bildirip, ovalamaktan vazgeçmesini öneriyor.

⁷³ Teymuri, 264.

⁷⁴ Şehabeddin Herendzi Nesevi, *Sirete Celaleddin Mink Birni*, Elmi ve Ferhengi Yayın Evi, (2. Bas.), Tehran 1365/1987,s.113.

⁷⁵ Beyani, 52.

⁷⁶ Nesevi, 281.

Şekil 2.2.A. Cengiz Han⁷⁷

Şekil 2.2.B. Cengiz Han Resmi Çin Yazılarında

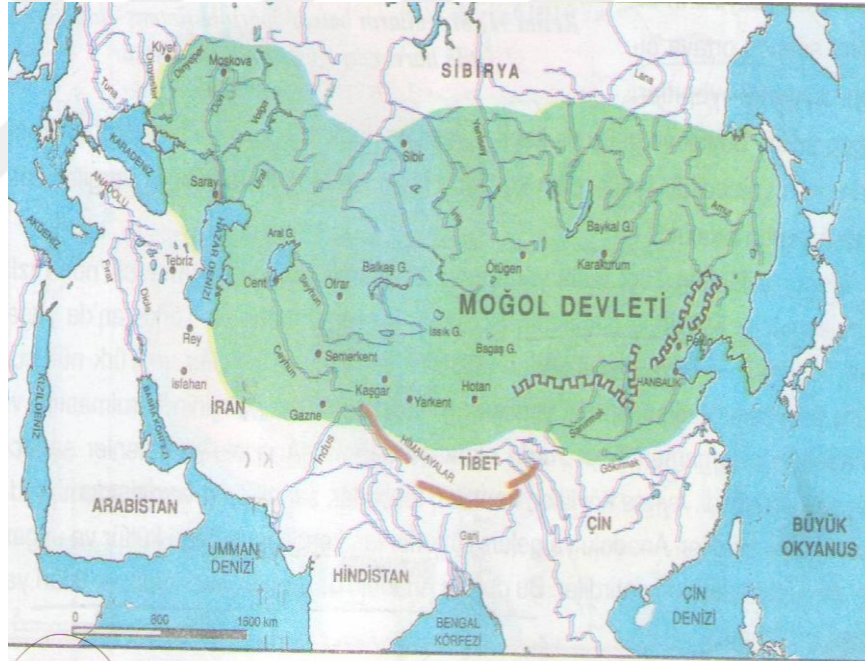
Şekil 2.2.C. Moğolistan'da Cengiz Han'a Ait Olan Heykel

⁷⁷ Alyari, *Cengiz Han-i Moğol*, Kitap kapak yüzü

Cengiz Han vefat etmeden vasiyetini oğullarına yazdırıp Moğol kabile ve ordu başlıklarına onaylandırdı.

*” Ben göklerin yardımıyla sizlere büyük ülke düzenledim. Bu ülkenin bir ucundan diğer ucuna gitmek bir yıl sürer.(Bkz.. harita 2.5.) Eğer isterseniz nazla yaşıyorsunuz, gereklidir bu ülkenizi muhafaza edesiniz, gereklidir beraberliğinizi bozmayasınız ve gereklidir sizlerin biri tahta otursun, ben Oktay’ı (ögeday) yerime tayin ediyorum. Gereklidir bu seçimi muhterem sanıp, seçimime baş eyesiniz. Çağatay burada hazır değil ta oda seçimimi onaylasın, ama sanmıyorum seçimimi onaylamasın...”*⁷⁸

Cengiz Han emir verdi dediklerini vesika edip oğlanları, Moğol başlıkları, Kara Çarnoyan ve akrabaları onayladılar. Hastalıktan bir hafta sonra Cengiz dünyaya göz yumdu. O’nun ölü vücutunu Moğolistan’a getirip mukaddes “burkan goldun” dağına taşıdılar ve “onun-kurulen” çeşmesinin civarlarında belli olmayan yerde gömüldüler.

Harita 2.5. Cengiz Han Döneminde Moğol Toprakları⁷⁹

⁷⁸ Teymuri, 304.

⁷⁹ Kemal Kara, *Tarih*, Önde Yayıncılık, İstanbul 2005, 195.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CENGİZ HAN'IN EVLATLARI VE NAİBLERİ

3.1. CENGİZ HAN'IN HATUNLARI

Cengiz Han'ın çok kadını vardı. Reşideddin Cengiz'in kadınların beş yüz nefer yazıyor ki normalde yenilen şahların kadınları ve kızları idi. Bunlardan beş kadın muteber kadın sanılırdı.⁸⁰

- Birinci Hatun = Börte Fucin, Gıngırat Kavminden.
 İkinci Hatun = Gülan Hatun, Merkit Kavminden
 Üçüncü Hatun = Bisukat, Tatar Kavminden
 Dördüncü Hatun = Küncü, Çin Şahı Altan'ın kızı
 Beşinci Hatun = Bisolon (Bisukatın Kardeşi) Tatar'dan

Cengiz Han gözünde, bunların en azizi Dey-Seçe'nin kızı Börte Fucindi. Moğol inancına göre birinci aziz kadının çocukları da azizdi. Cengiz Han bu kadından dört oğlan ve beş kıza sahip oldu. Cengiz Han'dan dokuz oğlan bulunmaktadır. Şunlardan dört oğlan ve bir kız Burte Fucin'den idi şunlardır :

1 -Cuci (1181-1227)	2- Coğatay(Çağatay) (1183-1241)
3- Oktay(Ögeday) (1186-1241)	4- Tuloy(tuşi) (1187-1231)
5- Gucin Baki(Kız)	6- Alagay Beyi (Kız) ⁸¹
7- Altalon(kız) ⁸²	8 - Ciciken (kız)

3.2. ULUS-İ ERBE'E (DÖRT MİLLET BÖLÜMÜ)

Cengiz Han ölümünden önce, hanedanın malı sayılan topraklarını oğulları arasında paylaştırmıştı. Moğol İmparatorluğu Şecerenamesi diyagram 2.2.de gösterilmiştir (Bkz diyagram 2.2) Ulus-i Erbea yani tam insanlar ki Cengiz'e tabiydiler ve Cengiz'in dört oğlu arasında bölündüler.

⁸⁰ Reşideddin Fezlollah, *Camiot Tevarih*, 222.

⁸¹ Teymuri, 316.

⁸² Teymuri, 439; (Cengiz Han'ın Yesungi Beygi'den beş kızı var idi. Tarihte bu kızın idam olması için adı var)

Büyük oğlu Cuci kuzeybatı uzaklıklarında olan topraklarını O cümleden Turgay ve Oralesk topraklarını verdi. Cuci'nin ölümü ile toprakları ikinci oğlu Batu'ya geçti. Cuci'nin büyük oğlu Orda adındaydı ki Kızıl Ordu'nun doğusunda Beyaz Ordu'yu kurdu ve Hanlıklar düzenledi ki o konuda bilgi azdır.⁸³

İkinci oğlu Çağatay ise Türkistan ve Karahitay toprakları ve Orta Asya ve İssi Göl verilmişti. Çağatay zulümkar ve sıkı tutan insandı. Her bir bahaneya insanları cezalandırırdı. Müslümanları akar suda abdest almakta cezalandırırdı. Müslümanlar ondan korkardı. Çağatay 1242'de Neçe ay Ogeday'ın ölümünden sonra öldü.

Cengiz Han üçüncü oğlu Oğeday'i (Oktay) ki diğer oğlanlarından zekalı bilirdi ve içte kendine halef olarak görmekteydi. Doğu topraklarını O cümleden İmil, Tarbagatay, İrtiş ve Orengo'yu verdi.⁸⁴ En küçük oğlu Tuloy'a ise baba ocağı, yani Moğolistan'ın doğu kısmı verilmişti. Tuloy'un lakabı Yeke Noyan ve Uluğ Noyandı ve ona Otçekin'de denilirdi. Atası ona Nöker⁸⁵ derdi. (Tuloy ayna anlamındadır). Bu toprak bölümüne Ulus-u Erbea denilirdi. Bu dört büyük toprak gelir-çıkır ve işlerinde serbest vali aynı Halda Karakurum'a ve Cengiz hükümlerine bağlıydı. Cengiz Han bazı topraklarında iki kardeşine verdi. Moğol İmparatorluğu'nda Toprak Tam ailede ortaktı. Cengiz'in aile ve akrabasına altın uruğ denirdi.⁸⁶

3.3. CUCİ'NİN NAİB OLMAMAK NEDENİ

Cuci Cengiz'in büyük oğluydu ve kurallara göre o halef olmaya uygundu; ama görüldü ki Cengiz üçüncü oğlunu halef tayin etti. Bu emrin nedeni araştırılırsa, bu sonuca çatılır ki Cuci kelimesinin anlamı "bilmeden bulunmuş ya da bilmeden vücuda gelmiştir.

Reşidüttin Camiut-tevarih'te bu konuyu böyle yazıyor:

"Cengiz'in büyük oğlu Cuci idi. Kıpçak bozkırında olan şahlar ve şehzadeler onun soyundandırlar. Yazılır ki Cengiz Han Merkitler'le harp ettiğinde Merkitler'e yenilip onun ilk kadını Burte Fucin Merkitliler'e esir düşer. Burte Fucin, Gıngırat

⁸³ Teymuri, 331.

⁸⁴ Teymuri, 331.

⁸⁵ Noker Moğolu kelimesidir. Savaşçı ve arkadaş ve müşavir anlamındadır. Bu kelime şimiki Fars dilinde uşak, çırak ve hizmetçi anlamında kullanılıyor.

⁸⁶ Teymuri, 335.

kavminin Hani Noyan'ın kızıydı. Merkitliler onu Ung Han'a gönderdiler. Ung Han Cengiz'in atasıyla arkadaş olduğu ve Cengiz'e evlat ve oğlum dediği için Burte'ni kendi gelini kabul edip azizledi. Ung Han kumandanlarının isteğine değer vermeyip, "Ona hıyanet gözüyle bakmak kişilikten degildir." ⁸⁷

Cengiz bunu duyarken, Celayir kavminden Sartuk Noyan'ın büyükbabası olan Seba'yı Burte'ni geri alması için Ung Han'a elçi gönderdi. Ung Han kadını ona bıraktı. Seba kadını Cengiz'e götüreren yol boyu Cuci dünyaya geldi. Yol tehlikeliydi ve Seba beşik düzeltmeğe bekleyemezdi. Çocuğu biraz onun arasına koymuş ve kendi eteğinde saklayıp yola devam etmiştir. O sebeple çocuğun adı "Cuci" yani birdenbire gelmiş koyuldu."⁸⁸

Bartold Cüzcani dilinden yazmış:

"Cuci Moğollar tarafından şehirleri yıkıp yakmayı pek sevmiyordu ve atasına karşıydı."

Bu nedenle bir kez av zamanı atasını öldürmek istiyordu ta Müslümanlarla birleşsin. Cuci sanırdı atası deli olup ki bu kadar kan dökmekten zevk alıyor. Cengiz konunu bilip amir veriyor Cuci'yi zehirlesinler."⁸⁹ Cengiz, hiçbir zaman Cuci'yi azizlemedi. böylece Cuci atası Cengiz'den 6 ay önce öldürülür ve vasiyet zamanında huzuru yoktu.

Cuci'nin Cengiz'e düşmanlığına başka bir nedeni de yazılmaktadı, oda buki :

"Cuci genç iken Cengiz emir vermişti, Cuci büyük ordu ile anne babasının kavmi Merkitler'e saldırıp soykırım anlamında hepsini ortadan kaldırsın. Birde söyleniliyor Cuci atasının insanları öldürmeyi pek sevmiyordu. Bu konu Cuci'yi kötü ruhsal durumunda bırakmıştı."⁹⁰

Reşidüddin Fazlullah Camiut-tevarih'te yazıyor:

"...Çün Cuci, Atası Cengiz'in fermanını kabul etmeyip ve kuzey toprakları O cümleden Polar, Başşerd, Urus, Çerkez ve Kıpçak bozkırlarına hücum yapmamıştır, Cengiz tedirgin olup, Cuci'yi başkente ihzar etti. Cuci hastalığını bahane edip başkente

⁸⁷ Alyari, 32.

⁸⁸ Reşideddin Fazlullah, *Cami-ut Tevarih*, Tahran 1338 (1939), I, 223.

⁸⁹ Alyari, 17; Teymuri, 332.

⁹⁰ Reşideddin Fazlullah, *Camiottevarih*, 522.

gitmekten çekindi. Cengiz Han, Çağatay ve Ogeday ordusuna, Cuci'nin tutuklanmasını ve başkente getirilmesini emretti. Cengiz düşünürdü kendiside o orduların arkasından giderken Cuci'nin ölüm haberi Cengiz'e geldi."⁹¹Nihayet Cengiz Han 1227'nin Ağustos ayının dördünde (Fransalı Pol Pelyon'un yazdığına göre) altmış yaşındayken dünyaya göz yumup cihanı rahat bıraktı. Elbette Cengiz'in yaşadığı yılları 73'e kadar da yazmaktadırlar.⁹²

3.4. OGEDAY DÖNEMİ (H. 616-639 / M. 1220-1242)

Cengiz Han'ın 1227'de ölümünden sonra 1229'a Büyük Kurultay kurulana kadar, Moğol İmparatorluğu'nu kim yönetmesiyle, az bilgi vardır. Çin yazılarına göre bu iki yıl da Cengiz'in küçük oğlu Tuloy Caniş'in olarak İmparatorluğu yönetti. Tuloy Kağanlığı kendi hakkı bilip istemiyordu. Atasının vasiyetine amel etsin. yalnız Moğolların, çinli veziri "Ye-Liyoço- Tesay"ın ısrarı ile saltanatı Ogeda'ya bırakmak zorunda kalıyor. Sonlarında Krulen Nehri'nin civarında kurultay kurulup, Cengiz'in vasiyeti üzere Ogeday Kağan seçildi. (Bkz. Şekil 3.1.A. ve 3.1.B ve ve .1.C.)

Ogeday adil bir Han'dı ve onun döneminde Müslümanlar biraz olsun nefes aldı. saraylar ve camiler dikildi. Ogeday döneminde Kore ülkesi alındı. Kuzey Çin tamamen İmparatorluğa bağlandı. Rusya ve bütün Doğu Avrupa istila edildi. Ogeday'ın dört kadın ve altmış cariyesi vardı. Merkitli veya Naymanlı Türakina (Töregene), Ogeday'ın ikinci kadınıydı. Ogeday oniki yıl Hakanlık yaptı ve 1241'in Aralık ayının 11'inde öldü. Ogeday'ın cenazesine Buldag Gaser (Şimdiki Yeke under dağı) dağının zirvesine götürülüp gömüldü. Tuloy fazla içki içmek sonucunda Ogeday'dan önce ölmüştü.⁹³

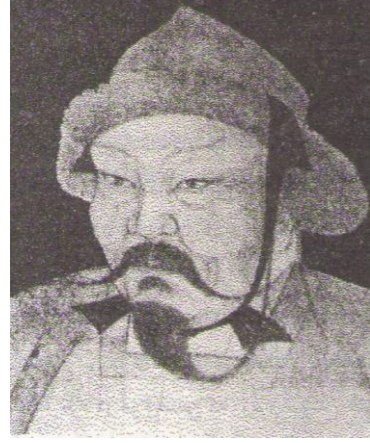
⁹¹ Teymuri, 338.

⁹² Teymuri, 304.

⁹³ Teymuri, 409.

Şekil 3.1.A. Moğolistan'da Ogeday Heykeli

Şekil 3.1.B. Cengiz Han'ın İlk Halefi Ogeday (1229-1241)

Şekil 3.1.C. Ogeday'ın Tahta Oturması ve Moğol Şehzadelerinin Diz Çökmesi⁹⁴

3.5. TÜRAKİNA HATUN'UN HALEFLİĞİ (H. 639-644/ M.1241-1246)

1241'de Kağan Ogeday'ın ölümünden sonra, Ogeday'ın abisi Çağatay ve diğer şehzadeler Büyük Kurultay kurulana kadar geçici olarak Ogeday'ın eşi Tüракina hatunu halef tayin ettiler. Tüракina Naymanlar kızı zekalı, çalışkan ve Hıristiyan bir kadındı.⁹⁵

⁹⁴ Cihanguşa-ye Cüveyni, M. Kazvini, 14.

⁹⁵ Teymuri, 410.

Şehzadelerin ihtilafları üzere Kağan seçimi uzandı ve Türakina hatunun halefliği beş sene sürdü. Türakina hatun bu beş senede çalıştı Kağanlık oğlu Göyük'e çatsın. Herkesi muhalif bilirdi ve ortadan kaldırırdı. Türakina Hatun tesmimlerinde eşinin Horasanlı Fatıma isimli cariyesinden etkilenirdi. Türakina Hatun Cengiz'in ve Ogeday'ın veziri olan "Ye- liyoço-Tesay-ı ve diğer vezir Çınkay ve Niz Maveraünnehir Hakimi Mesud Yılvac kenara bırakıldı. Horasan'ın Moğol Hakimi Gergöz'de öldürüldü.⁹⁶

3.6. GİYUK HAN'IN KAĞAN SEÇİLMESİ (1246-1248M.)

Kağan Ogeday'ın yedi oğlu vardı. Beş oğlan Türakina Hatun'dan ve ikisi diğer eşindendi. Cengiz'in vasiyeti üzere karar idi Ogeday'ın ikinci oğlu "Kutan" halef olsun; ama çün Kutan dermansız hastalığa yakalanmıştı. Ogeday istiyordu üçüncü oğlu "Kuçu"nu halef tayin etsin. Ama Kuçu'da 1236'da Çin savaşında öldü. Ogeday karar verdi, Kuçu'nun oğlu "Şıramon" halef olsun. Ogeday'ın ölümünde Şıramon çocuktur. O nedenle Moğol başçıları ve Şehzadeleri bir çocuğu Kağan seçmeyi kendileri için uygun görmedi ve baş eğmedi. Nihayet Ogeday'ın büyük oğlu Giyuk Han Kağanlığa uygun görüldü.⁹⁷ (Bkz. Şekil 3.2).

1246'nın bahar ve yaz ayları Kerkonur Gölü'nün kıyısında kurulan Büyük Kurultay'da Giyuk Han, Hakan seçildi. (1246'nın Ağustos ayının 24) (Şekil 3.4.)

Bu Kurultay'da Altınordu'nun Han'ı, Batu Han'dan başka, diğer Hanlar ve Şehzadeler o cümleden Anadolu Şahı Selçuklu Kılıç Erselan'da iştirak ettiler. Batu Han o günden çalıştı Giyuk Han'ı ortadan kaldırsın ve tarih gösterir ki nihayetinde de ortadan kaldırdı. Giyuk annesinin talimatı üzerine Nesturi Hıristiyanıydı ve İslam ve Müslümanları düşman bilirdi ve Müslümanları her bir küçük bahaneyle cezalandırırdı⁹⁸.

Hıristiyan dünyası Haçlı Savaşları yanısıra Moğol Hükümeti'nin ülkeleri fethetmelerini duyarken bunu fırsat bilip Müslümanları aradan kaldırmak için Moğollar ile irtibat kurdular. Giyuk Han dönemi Papa Dördüncü İnosent (İnosan) 1245 yılı Abidjan'ı (Giovanni da pian Carpini) başka birçok keşişle beraber Karakurum'a gönderdi. Bu grup 1246 yılı Kiyef' de Batu'yu ziyaret ettikten sonra Karakurum'a

⁹⁶ Teymuri, 411.

⁹⁷ Camiot-tevarih, 444.

⁹⁸ Teymuri, 412.

yöneldi. 22 Haziran 1246 Giyuk Han'ın sarayına saldırdılar. Pap, Giyuk'a hediye göndermemişti. Giyuk rahatsız olup keşişlerin yemek miktarını azalttı. Mektupta Pap Giyuk'u Hıristiyan dinine davet etmişti.

Şekil 3.2. Giyuk Han resmi, Çin Yazılarında (1206-1248)

Şekil 3.3. Giyuk Han'ın Fars Dilinde Pap'a Göndediği Mektup

*Bu mektup ki 112 cm uzunluk ve 20 cm eninde Hanbalık kağıdında yazılmış ve Vatikan Kütüphanesinde saklanılmaktadır.⁹⁹

⁹⁹ Teymuri, 428.

Önce karar verildi Pap'ın mektup cevabı Moğol dilinde yazılsın; ama Giyuk'un emriyle mektup Fars dilinde yazılıp Karpini'ye verildi. Mektubun ilk 3 setri Türk dilindeydi: (Bkz. Şekil 3.3.)

“ Göklerin kalıcı gücüne,biz Okyanus gibi çoklu insanların Hanı, şimdi bizim fermanımız: Bu bir emirdir Hakan'dan a'zem Papa'da bilsin ve düşünsün Sen (Pap) Bu mektubu okurken kendin ve tam Avrupa şahları Karakurum'da bizim önümüze gelsin onda yasamızı size anlatırız.

Bir de yazmısınız tâmid (Vaftiz etmek) bana iyi gelecektir onu bildim ama başka bir dua ve isteğiniz vardii onu bilmedim. Bir de komşu ülkeleri ve diğer Hıristiyan ülkelerin alınmasından yazmısınız. Şaşırdım onların suçu ne idi bize deyin. Sana yazıyorum Cengiz Han ve Hakan (Ogeday) her ikisi Tanrı'nın fermanını yolladılar. Ama Hıristiyanlar güvenmeyip boyun koymadılar ve Moğol elçilerini öldürdüler. Bu insanları Tanrı öldürdü. Tanrı'nın yardımı olmadan bir insan nasıl bu kadar insanı öldürebilir (?) Sen diyorsun “Ben Hıristiyanım, ve Tanrı'ya ibadet ediyorum sen ne bilirsin ki bu tür konuşuyorsun (!) Şimdi doğru olmakla bizim sarayımıza gelin o zaman fermanımızı size deriz gelmezsiniz o zaman isyancı sayılıp Tanrı bilir başınıza ne gelecek (.) Cemaziyelahir 644 (11-3Kasım 1246) ”¹⁰⁰

Giyuk Han da içki içmek ve kadın bazlığı alakası vardı ve fazla içki içmek ve heremsaray'da kalmak nedeniyle zayıf düşüp iki sene Hakanlık yapmadan, 1248 Mart ayı 43 yaşındayken, Beş Balık şehrinin civarında olan Kumsenger'de vefat etti. Giyuk'un erken ölmesiyle Moğol ve Hıristiyan dünyasının bağlantısı olmadı.

Giyuk'un ölümünden sonra, karar oldu. Büyük kurultay kurulana kadar “Oğul Ğaymış” Oyrat kavminden olan eşi halef olsun ve Giyuk'un veziri Cingay'ın yardımıyla İmparatorluğu yönetsin.

Giyuk'un yerini tutmak için gizli iç çabaları ve savaşları arttı. Oğul Ğaymış istiyordu Ogeday'ın sülalelerinden birini o cümleden kendi çocuğu olan “Kuça”ni veya Giyuk'un erkek kardeşinin oğlu “Şiramon(Siramon)u Kağan seçtirsin.¹⁰¹ Diğer taraftan Batu Han ki Cengiz Hanedanı'nın büyüğü ve Altınordu'nun Hanı'ydı, atasına ve kendine olan hakaretlerin Kibalında istiyordu Kağanlık Ogeday sülalesinden diğer

¹⁰⁰ Teymuri, 428.

¹⁰¹ Teymuri, 438.

sülalere değişilsin. (Şekil3.7.) Bu konuda Toluyun zekalı ve alışkan eşi Serguiti Beyđi’de yardımcıydı. Serguiti Beyđi Cagambo’nun kızıydı ve Cagambo Kraitler’in Hanı Tuğrul Ong Han kardeşiydi.¹⁰²

Şekil 3.4. Giyuk Han tarafından Cemaleddin Mahmud Hudcani’nin mahkemesi Cihanguşay Cüveyni

Serguiti¹⁰³ Beyi Batu’nun rızayetini kendi oğlu Mengo’nun Kağan olmasına celb etmeye başarılı oldu. Bazı Şehzadeler o cümleden ağatay ulusunun Han’ı “Yeso Mengu” Kağanlık Mengo Hanedanı’ndan çıkmasını pek sevmiyorlardı; ama Batu’nun önünde hayır diye bilmeyip söylediler: “Batu Cengiz Hanedanı’nın efendisidir. O her ne buyursa itaati bize vaciptir. Hatta eğer kendisini bize Kağan buyursa sözünden çıkamayız.”¹⁰⁴(Bkz.Şekil 3.5.)

Bu arada Batu ve diğer Şehzadeler Batu’nun diz hastalığı üzere karar verdiler. Büyük Kurultay Batu’nun ordu civarında olan İssi gölün kuzeyinde “Alagmag” kurulup ve Mengo’yu Kağan seçsinler. Bu Kurultay’da ağatay ve Ogeday Hanedanlar’ı bu

¹⁰² Teymuri, 438.

¹⁰³ Tarihte özellikle eğer ülkelerin başka dilleri ve yazıları olmuşsa Fars-Arap-Türk vs. katipler ve yazıcılar ve tercümecileri tarafından bazı yer ve hakimlerin isimleri doğru telaffuz edilmeyip ve doğru yazılmayıp, O nedeniyle çeşitli yazılarda ve tercümelere, bir isim çeşitli suret ve yazmalarda görülür. O cümleden “Giyuk, Göyük şeklinde; Oktay, Ogtay ve Ogeday şeklinde ve Türkina, Türagina ve Türakina şeklinde ve Tuluyun eşi, Sorgaktani’yi Cuveyni (Serguity Beyi) ve Reşideddin Fazlullah (Siyor Gogtity Beyi veya Sorgokteni Beyi) v.s. şeklinde yazmışlar. (Teymuri, 438.)

¹⁰⁴ Cüveyni, *Cihanguşa Tarihi*, III, 18.

bahane ile ki Kurultay gereklidir ata topraklarının mukaddes yerlerinde kurulsun, Kurultay'da iştirak etmediler. Batu zorunda kaldı başka Kurultay kursun. Yine Çağatay ve Ogeday Hanedanlar'ı iştirak etmediler. Batu Kardeşi Berkay'a emir verdi. Krolen nehrinin civarında olan "Koda – Aral"da Kurultay kursun.¹⁰⁵ Bu Kurultay 1251'in yazında kuruldu. Eta Melik Cüveyni'de, Horasan ve İran'ın Doğu ve Kuzey kısımlarının hakimi, Ergün Ağa ile bu Kurultay'a katıldı. Böylece Kağanlık Ogeday Hanedanı'ndan, Toluy Hanedanı'na geçti. Mengü Kağan olan zaman 43 yaşında vardı. Mengü zekalı, az konuşan, gayretli, içki sevmeyen ve adil biriydi.¹⁰⁶

Şekil 3.5. İtil Nehrinin Kıyılarında Olan Saray Şehrinde Batu'nun Bargahi

3.7. ŞİRAMON'UN AYAKLANMA DÜŞÜNCESİ (1246)

Şiramun ya Siramon (ihtimalen Süleyman anlamındadır) Kuçu'nun ikinci oğlu ve Ogeday'ın torunuydu. Şiramun istiyordu Kurultay günleri kendini seven askerler ve Şehzadelere silah çektirip ve Kurultay'da Mengonu ortadan kaldırsınlar. Bu nedenle yiyecek ve içecek arabalarında birçok silah gizleyip Kurultay'a katılmak istemişlerdir. Kurultay yerine bir veya iki günlük yol kalmış arabaların birisi bozuluyor. Şiramun zaman kaybetmesin diye bozulmuş arabayı çölde bir kaya arkasında gizleyip bırakıyor. Öte yandan Kurultay'da Keşk adında olan deveçilerden, bir devesi kayboluyor. Keşk ati ile deve ardında, dağa taş çıkıyor. Yolda çoklu arabaya rastlanıyor ki yemek ve

¹⁰⁵ Teymuri, 440.

¹⁰⁶ Teymuri, 444.

içecek ile dolu idi ve Şiramun tarafından Ogeday'ın Kağan seçilmesini kutlamak için Karakurum'a gidiyorlardı. Keşkarırlardan sonra, kayaların ortasında bu bozuk arabaya rastlanıyor ki civarında bir çocuk oturmaktadır. Çocuğa yardım etme diye arabaya yaklaşır. Arabanı silahla dolu görüyor. Ata binip hızla Kurultay'a geri dönüyor ve konunu Mengo'ya çattırır.¹⁰⁷

Mengo inanmıyor, ama zorunda kalıyor Mengsarnovin'i üç bin askerle deveci denilen yere göndersin, doğru olmuşsa sahibi aransın ve bu aramada Şiramun tutuklanıyor. Şiramun'u ve akrabasını tutuklasın.

3.8. MENGO KAĞAN (H.648-657 /M.1251-1259)

Mengo, Kağan tahtında otururken, ilk yaptığı iş, Şiramun'u suçuna yetişmek idi. Kendisi Şiramun ve Ggyükün büyük oğlunu muhakeme edip ölüm fermanı verdi. Annesi Serguiti Beyi de Ogeday'ın eşi "Oğul Ğaymış" (Göyükün Hanın annesi) ve "Gidagaç Hatun" (Şiramun'un Annesi) ve Toqaşi Hatun'u muhakeme edip idama mahkum edildiler. Bu macerada Şehzadeler'den başka üç yüz Moğol kumandan ve ordu başçıları o cümleden "Cingay vezir" Godag Ata Bey vs. öldürüldü. Putperest "İdi gut" Uygur Türkleri'nin Başçısı ki Müslümanlar ile düşman hdh ve karar idi Şiramun Kağan olandan sonra, Cuma Namazı'nda Beş Balık şehrinin tam müslümanların katli am etsin, Mengu onu Müslümanlara bıraktı ve Müslümanlar Cuma Namazı'nda onu idam ettiler.¹⁰⁸

Tuloy, Serguitiden dört oğlu vardı. Mengo (Mongo=Monk'ka) -Kubilay- Hülagü (Hula'u) ve Erig Buğa.¹⁰⁹ Bunlardan Mengo Kağan seçilir. Mengo Kağan, Çin kültürün benimseyip seviyor ve başkentini Pekin'e taşıyor. Mengo kardeşi Hülagü'yü büyük ordu ile İran'a gönderiyor ve Hülagü İran'da İlhanlı Devleti'ni kurur.

Cengiz'in oğulları merkez Karakurum'daki büyük Kağan'a bağlı kalarak bu toprakları birer vali gibi idare etmişlerdi. Ancak merkezî otoritenin zayıflaması ile İmparatorluk topraklarında 4 büyük devlet ortaya çıktı. Cengiz'in oğulları ve torunları tarafından kurulan bu devletler; Kubilay ve Çağatay Hanlıkları ile Altınordu ve İlhanlılar Devletleriydi.

¹⁰⁷ Teymuri, 44.

¹⁰⁸ Cüveyni, *Tarihi Cihan guşa*, 627.

¹⁰⁹ İkbâl, 171.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MOĞOL İMPARATORLUĞU'NUN PARÇALANMASI

4.1. MOĞOL İMPARATORLUĞU'NDA KURULAN DÖRT DEVLET

1227 yılında Cengiz'in ölümünden sonra sırasıyla şunlar Moğol İmparatorluk tahtına çıkmışlardır:

Cengiz'in ölümünden iki seneye kadar Tuluy Nayip (Halef) adıyla Moğolun Büyük İmparatorluğu'nu yönetti ve istemiyordu. Kurultay kurup ve atası Cengiz'in vasiyetine boyun koyup İmparatorluğu Ogeday'a teslim etsin. Ama Moğollar'ın veziri "Ye- Liyoço- Tesay"ın ısrarıyla Kurultay kuruldu ve saltanat Ogeday'a verildi.¹¹⁰

Sonralar görülür ki bu iki nariza oğulun, oğullari saltanatı Ogeday oğullarından, Toloy Oğullari yani Mengo ve oğullarına çevriilir.

- 1- Ögeday (1229-1241)
- 2- Törgene Hatun (Ögeday'ın Eşi)(1241-1246)
- 3- Göyük (Ögeday'ın oğlu)(1246-1248)
- 4- Mengo (Tuloy'un oğlu) (1251- 1259)

Mengü'den sonra Moğol İmparatorluğu dört İmparatorluğa bölünüyor.

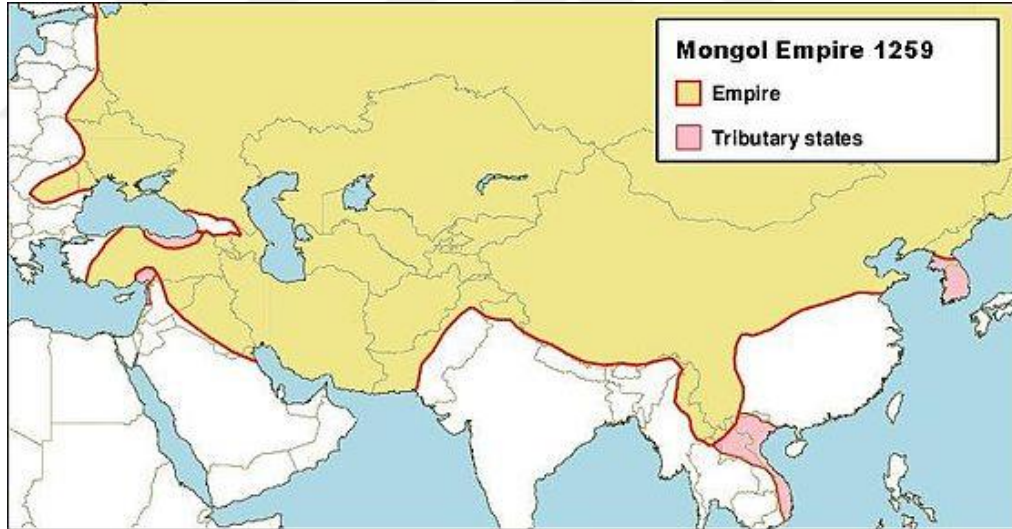
Bu İmparatorluklar önce Karakurum'da olan merkeze bağlı idi. Ama gitgide özellikle Kağan Kubilay'ın ölümünden sonra (1294) alakaların merkezden kesip serbest imparatorluklar kuruldu. Bu dört İmparatorluk şunlardı:

- 1- Kubilay Hanlığı(1271-
- 2- Çağatay Hanlığı (1220- 1699)
- 3- Altan Ordan (Altın Ordu, Kızıl Ordu) (1227- 1502)
- 4- İlhanlı Devleti (m. 1256-1350)

¹¹⁰ Teymuri, s.3.

Harita 4.1. Moğol Topraklarında Kurulan 4 Büyük İmparatorluk¹¹¹

Harita 4.2. Moğol İmparator Toprakları 1259. Yılında¹¹²

4.1.1. Kubilay Hanlığı (Yuan Devleti)(1280- 1368)

Büyük Kağan Mengo'nun ölümünden sonra (1259) yerine geçebilecek kardeşleri Kubilay, Hülagü, Arık Buğa idi. Kubilay ve Arık Buğ arasındaki, Kağan olma

¹¹¹ Kemal Kara, *Tarih*, Önde Yayıncılık, İstanbul 2005, 197.

¹¹² <http://fa.wikipedia.org>

mücadelesini Kubilay kazandı. (Bkz. Şekil 4.1.) Kubilay 1280’de Çin’in fethini tamamladı.

Çin’e yerleşen Kubilay, Çin adetlerini benimsedi. Merkezi Karakorum’dan Han Balık’a (Pekin) nakletti. Cava ve Malay Yarımadası’nı fethetti. Güney Şin’i hakimiyeti altına soktu. Kubilay büyük Kağan olarak diğer Moğol toprakları da kendine bağlı kabul ediyordu. 1271’ de Yuan Hükümeti’ni Çin’de kurdu. Ancak onun Çin’den dışarı çıkmaması, diğer Moğol hanlarının hoşuna gitmiyordu. Bu yüzden Kubilay’a karşı başlatılan savaşlar onun ölümünden sonra da (1294) devam etti. Altınordu ve İlhanlı Devletleri ile Çağatay Hanlığı tamamen bağımsız devletler olarak hareket etmeye başladı. Böylece Kubilay Hanlığı’na olan bağlılık sona erdi.

Kubilay Hanlığı 1368 yılına kadar devam etti. Çin vatan severlerinin, özellikle Ming soyu tarafından, Moğollar’a karşı başlattıkları mücadele sonunda Çin’kadari Moğol hakimiyeti sona erdi. Kubilay Hanlığı’nda, Budizm ve Hıristiyanlığın Nesturi ve Katolik mezhepleri yayıldı. Kubilayoğulları, Çin’den çıktıktan sonra tekrar Karakorum’a gelmişler ise de eski kuvvetlerini kaybetmişlerdir.

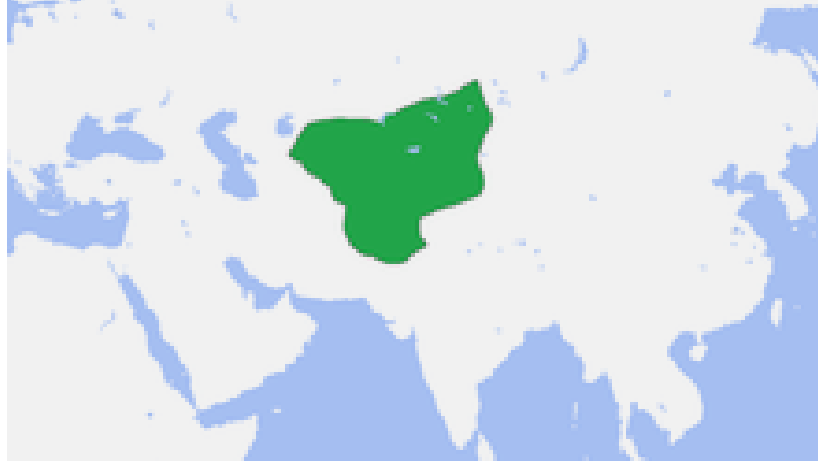
Venedikli gezgin Marko Polo, Papa’nın mektubunu Kubilay Han’la götüren babası ve amcası ile birlikte Çin’e geldi. Uzun süre Moğollar’ın diplomatı ve elçiliklerinde üye olarak Kubilay Han’a hizmet etti. 20 yıla yakın Çin’de kalan Marko Polo, Çin’i gezme imkanını buldu. 1295 yılında Venedik’e döndükten sonra ünlü seyahat eserini yazdı. Marko Polo seyahatnamesinin özellikle Kubilay Hanlığı’nı tanıtan bölümü önemlidir. Kubilay’ın ölümü ile (1294) merkeze bağlı olan İmparatorluklar özgür ve serbest oluyorlar.

Şekil 4.1. Kubilay Han

4.1.2. Çağatay Hanlığı (1227- 1369)

Cengiz'in yaptığı taksimatla İkinci oğlu Çağatay'a Türkistan toprakları verilmişti. (Bkz. Harita 4.1. ve 4.3.) Çağatay (Bkz. Şekil 4.2.) ve ailesi ilk yıllarda Türkistan'ı idare etmiyordu. Türkistan, gelirlerinden bir kısmını Çağatay ailesine veren büyük Han'a bağlıydı. Ögeday (Oktyay) zamanında Mahmut Yalavaç Türkistan hükümdarlığına getirilmişti. Buralar 1264 yılına kadar Karakurum'daki büyük Kağan'a bağlı olarak idare edildi. Bu tarihten itibaren Çağatay'ın oğulları ve torunları tarafından yönetilecek olan, Çağatay Hanlığı bağımsız oldu. XIV. yüzyıldan itibaren, dilleri ile birlikte Türkleşen Çağatay Moğolları, İslam dinine girdiler. 1326'da İslam dinini kabul ettiler. Daha sonraları Hanlar ve komutanlar arasındaki iç mücadele devleti zayıflattı. Çağatay Hanlığı, Timur tarafından yıkıldı.

Harita 4.3. Çağatay Hanlığı¹¹³

Şekil 4.2. Çağatay'a Benzeri Heykeli(1183-1241M.)

4.1.3. Altınordu Devleti (1227-1502)

Cengiz Han büyük oğlu Cuci'ye, Moğolistan'ın batısında bulunan en uzak toprakları vermişti. Bu topraklar Moğol istilasından önce Kıpçak Türkleri'nin yurduydular. (Bkz.Harita 4.3.)

¹¹³ <http://fa.wikipedia.org>

Harita 4.4. AltınOrdun (Altın Ordu) Toprakları

İstila ile Kıpçaklar, Moğollar'a tabi oldular. Daha sonra, idareci Moğol tabakası ile Kıpçak Türkleri karışıp kaynaştılar. İleriki dönemde dönemlerde bu topraklarda Moğolca yerine Kıpçak ve Oğuz lehçelerinin özelliklerini taşıyan edebi Türkçe konuşuldu. Böylece Altın ordu Devleti, bir Türk devleti haline geldi. Hatta, İlhanlı Moğolları'na karşı bölgekadari Türklerin siyasi haklarını gerektiğinde savaşarak savundu.

Altın Ordu'ya Moğolca Altın Ordun denilirdi. Cuci'nin sağlığında Kıpçak bozkırlarının tamamı ele geçmemişti. Oğlu Batu, (Bkzş. Şekil 4.3. ve 4.4.) Güneydoğu Avrupa seferini başlattı. Sefer sonucunda tam Kıpçak sahası, Bulgarlar'ın elinde bulunan topraklar, Kırım'a kadar Kafkasya Moğollar'ın eline geçti. Kiev alındı. Polonya, Macaristan ve Dalmaçya tahrip edildi. Fakat Batu Han bu toprakları elde tutamadı. 1242-1243 yılında Volga dolaylarındaki merkezine (Saray şehri) döndü. Bu seferler sonucunda Doğu ve Güney Rusya topraklarında büyük ve güçlü bir devlet kuruldu.

Şekil 4.3. Cuci Han (Batu Han'ın Atası) (1181- 1227)

Şekil 4.4. Batu Han İsmine Düzenlenen Heykel (1207- 1255)¹¹⁴

Doğu kaynaklarında Cuci Ulusu veya Gök ordu denilen bu devlet, Rus kroniklerinde Altın Ordu adı verilmiştir. Tetkikçilerin yazdığına göre, Altın Ordu Hanları başka Moğol kavimlerinden erken düşündüler ki İslam adına ve İslam'a tabi olan ülkelerle eliyebilirler diğer ülkeleri kendi egemenlikleri altına alsınlar. O nedenle diğer Moğol kavimlerinden önce İslam dinini kabul ettiler.¹¹⁵

Bilindiği gibi büyük hakan Kubilay, Çin'de diğer Moğol devletlerinden uzaklaşmış ve Çin İmparatoru durumuna girmişti. Bu sebeple Altın Ordu Devleti de 1260 yılından sonra bağımsız duruma geldi.

Altın Ordu Devleti, Berke Han zamanında İlhanlı Moğolları ile mücadeleye girdi. İlhanlılar'la savaşan Memlükler'le diplomatik ilişkiler kuruldu. Berke Han İslamiyeti kabul etti. İslam dini Altın ordu devleti'nde yayılmaya başladı.

Bu durum devleti sosyal, ekonomik ve kültürel açıdan etkiledi. Daha sonra Ruslarla savaşlar ve Timur'un 1391 ve 1395'teki seferleri, Toktamış Han'ın başında bulunduğu Altın Ordu Devleti'ni çok zayıflattı. Timur Merkez saray olmak üzere pek çok şehri tahrip etti. Yoğun iç karışıklara rağmen Altın Ordu birdenbire yıkılmadı.

¹¹⁴ <http://fa.wikipedia.org>

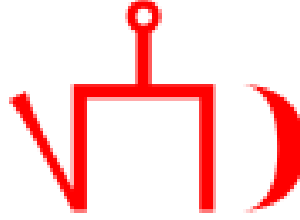
¹¹⁵ Şirin Beyani, *Moğolan ve hükümete ilkhani der İran (Moğollar ve İlhan hükümeti İran'da)*, Semt Yayınevi, Tahran 1391 (2012), 2.

Zaman zaman kendini toparladıysa da toprakları üzerinde Kırım ve Kazan Hanlıklarının kurulmasıyla parçalandı.

Altın Ordu Devleti'nin parçalanmasıyla toprakları üzerinde ortaya çıkan diğer hanlıklar ise şunlardır:

- 1- Noğay Hanlığı
- 2- Astrahan Hanlığı (Hacı Tarhan)
- 3- Kasım Hanlığı
- 4- Sibir Hanlığı

Bu hanlıkların hepsine Ruslar tarafından son verildi. Altın Ordu Devleti, Rus tarih araştırmacılarının da belirttiği gibi Rus toplumunun gelişiminde önemli rol oynadı.

Diyagram 4.1. Altın Ordu Simgesi¹¹⁶

Altın Ordu Devleti Güney Avrupa'dan Aral gölüne ve Ukrayna'da Dinyeper nehrine kadar ve Kafkas dağlıklarında İlhanlı Devleti ile komşu olup kara deniz kıyılarına ve Sibiryaya Karlıklarının içine kadar uzanmıştı. Bu geniş topraklarda bugünkü Rus Devletinin büyük kısmı ve Ukrayna ve Kazakistan yerleşmektedir.

4.1.4. Beyaz Ordu Hanlığı (Ak Ordu)

Tarihte Cuci'nin iki oğlundan ad aparlanır. Önemlisi ikinci oğlu Batu'dır ki Kıpçak bozkırlarında Altın Ordu'yu kurar ve diğeri büyük oğlu "Orda" dir ki Altın Ordu'nun doğusunda Beyaz Ordu Hanlığını düzenler. Beyaz Ordu'yla ilgili fazla bilgi yoktur.¹¹⁷ Cuci'nin Diğer oğulları Berke-Şiban ve Muhammed'dir.

¹¹⁶ <http://fa.wikipedia.org>

¹¹⁷ Teymuri, 33.

4.1.5. İlhanlı Devleti(1256-1350)

Her zaman İran ve diğer feth edilmiş ülkelerde isyan ve ayaklanmalar yüz veriyordu. Cengiz Han dönemi, İran Horasan ve Kumsallaklar'a kadar fethedildi. Büyük Kağan Mengü (Tuluy'un oğlu) kardeşi Hülagü'yu büyük bir ordu ile İran'a gönderdi. İlhanlılar 1255- 1336 arası İran'da devlet kurdular. Hülagü İran'da Alamut kalesini alarak Batıniler'in faaliyetlerine son verdi. Bütün İran'ı fethetti. Bağdat'a girerek 1258 yılında Abbasi Halifeliği'ni yıkıp son verdiler. Halife ve ailesinden bulabildiği herkesi öldürdü. Bu sırada büyük Kağan Mengü öldü. Ancak daha sonralar o da bağımsız olarak hareket etti. İlhanlı Devleti'nin merkezi önce Merağa ve sonralar Tebriz idi.

Suriye'yi ele geçiren İlhanlılar daha sonra Memlüklerle savaştılar. Fakat Ayn-Calut'ta onlara yenilip Suriye'den çıkmak zorunda kaldılar. İkinci kez 1260'da Memlük Sultanı Baybars İlhanlılar'ı Elbiste yenilgiye uğrattı. İlhanlılar resmî olarak Gazan Mahmud Han zamani İslam'ı kabul edip Müslüman oldular. 1336'dan beri İlhanlı topraklarının büyük kısmında Celayirliler Devleti kuruldu. Altın Ordu Devleti ile de savaşan İlhanlı Moğolları Anadolu'yu işgal edip ticaretini gerilemeye uğrattılar. Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılmasında rol oynadılar.

İslamiyet kabul eden İlhanlı Devleti'nde XIV. yüzyılın başlarından itibaren taht kavgaları ve iç karışıklıklar başladı. Ebu Said Bahadır Han'ın ölümüyle İlhanlı Devleti yıkıldı (1335). Toprakları üzerinde çeşitli devletçikler kuruldu. Bunların hepsi daha sonra Timur tarafından ortadan kaldırıldı.

BEŞİNCİ BÖLÜM

MOĞOL İMPARATORLUĞU'NUN DEVLET YÖNETİMİ VE DÜNYA TARİHİNİKADARI ÖNEMİ

5.1. DÜNYA ÇAPINDA MOĞOL İMPARATORLUĞU'NUN ETKİSİ

Moğol İmparatorluğu'nun Dünya tarihinde etkisi fazla idi. Moğola bağlı olan büyük topraklar ki Çin'den İslam dünyasına ve Avrupa'ya uzanmıştı, çok ülkeleri tahrip etmesine rağmen en az yüz yıla kadar siyasi birlik ortaya getirdi.

Bu büyük İmparatorlukta ki Cengiz'in vasiyetinde söylediği gibi bir uçtan diğer uca gitmek bir yıl sürermiş. Ticaretin gelişmesine çalışıp İpek Yolu'nu eski canlılığına kavuşturdular. Doğu ve Batı arasındaki ticaret, kültür alışverişine sebep oldu. Avrupalı tüccarlar ve misyonerler, İran limanlarından Hindistan'a ve Çin'e giden deniz yolundan faydalandılar ve bu gidiş-gelişte coğrafya bilgisi ve buna bağlı olarak haritacılık da gelişti.

Moğolların, Maveraünnehir ve Horasan'ın Müslüman halkını Çin sınırlarına yerleştir-meleriyle İslamiyet'in Orta Asya ve Uzak Doğu'da yayılmasını sağladılar. Moğol istilası ile Asya'dan Anadolu'ya Türk göçü başladı ve Oğuz Türkleri ile Anadolu'da Türk nüfus çoğaldı.¹¹⁸

5.2. MOĞOL İMPARATORLUĞU'NDA TOPLUM YAPISI VE DEVLET YÖNETİMİ

Cengiz Han'dan önce Gobi Çölü'nde yaşayanlar, aşiret ve göçebe halindeydiler. Cengiz Han, Orta Asya Türk devletlerinkadari teşkilatı ve hayat tarzını benimsedi ve çalıştı. O terzi kendi kabilesinde de yönetsin.

Moğollarda, aileye yasun denilirdi. Yasunlar birleşerek aymag ve obogları, oboglar birleşerekİrgendenilen aşiretleri (boyları) meydana getiriyorlardı. Boyların birleşmesiyle de millet (el) ve Millet ise devleti meydana getiriyordu¹¹⁹

İmparatorluk kurulmadan önce Moğol boyları, büyük ve küçük topluluklar

¹¹⁸ Turan, *Genel Türk Tarihi*, 183.

¹¹⁹ Turan, 184.

halinde dağınık olarak yaşıyorlardı. Cengiz 1206 yılında Kağan olunca irgen, obog, aymag ve yasun denilen sosyal birlikleri şeklinde teşkilatlandırdı. Noyanların yardımcıları nökerlerdi.

Moğol İmparatorluğu'nda ve diğer Moğol devletlerinde kadınlar sosyal hayatta önemli rol oynamışlardı. Baba öldüğünde. anne aileyi, malı mülkü idare ederdi. Moğol toplumunda kadına saygı gösterilirdi.¹²⁰

Moğol İmparatorluğu'nun başında Kağan denilen bir hükümdar bulunurdu. Her Kağan'ın ölümünden sonra yerine kimin geçeceği uzun görüşmelere sebep olurdu. Bunun için Kurultay denilen meclis toplanırdı. Seçimde eski kağanın isteği göz önüne alınırdı. Bazen Kağan'ın ölümüyle, yeni Kağan'ın tahta çıkarılma töreninin yapıldığı Kurultay arasında birkaç yıl da geçebiliyordu. Bu sürede ölen Kağan'ın karısı devleti yönetiyordu.¹²¹

Moğollarda, devlet, hanedanın ortak malı idi. Topraklar Kağan tarafından hanedanın erkek üyelerine (köbegün = prens) kısım kısım ve tımar olarak verilebilirdi. Bunlar, emirleri altındaki noyanlarla büyük Han'a bağlı olarak aldıkları toprakları yönetirlerdi. Kumanda zinciri; kağan- köbegün- noyan- nöker şeklindeydi. Köbegünler kendilerine verilen toprakların sahibi olmakla birlikte vergi toplayamazlardı. Vergi ve maliye işlerine Kağan tarafından tayin olunan darugaçın adlı memurlar bakardı. Darugaçınler topladıkları verginin belli bir miktarını köpegüne verirlerdi.

5.2.1. Ordu

Moğol ordusunda, Türklerin onlu sistemi uygulanmıştı. En büyük askeri birlik olan tümen, 10.000 kişiden meydana geliyordu. Bunların başında onbaşı, yüzbaşı, binbaşı, ve tümenbaşı denilen komutanlar bulunurdu.

Almanya'nın ünlü araştırmacısı Eşpuler, Moğol ordusunun bölüm isimlerini şöyle yazmış: On kişilik gruba, "Erben"- yüz kişiliğe, "Yeğun" ya da "yoğun"- bin kişiliğe, "Meng Ğan" ve on bin kişilik orduya, "Tümen"yada "Tuman" ve ordunun sağ kanatına," Berun Ğer" ve sol kanadına, "Desahun Ğer" ve Ordunun Kalpına "Gel" ve

¹²⁰ Turan, 184.

¹²¹ Turan, 184.

niz süvari ordusuna “Merito Çerig” ve piyade sınıfına “Yabağun Çerig” denilirdi. Her tümenin başçısınınadaTümen Başı denilerdi.¹²²

Cengiz Han kendi yurdunda ve kendinin hizmetkarlarını da şu görevleri düzenledi: Üç Kişi Bekavel ve Baverçi (Sofracı ve gıda tadıcısı) İki kişi Ehteeçi (Çimenlikler görevlisi, Bunların birisi Cengiz’in kardeşi Belgutay idi ve üç kişi atların otlak yerlerinin bekçisi)-bir kişi Çerbi (İşçiler başçısı)-Bir kişi yurtçu- Dört kişi kılınçlı ki reisi Cengiz’in kardeşi Çuçi gesser idi. -Dört Hula oyra(Mızrak atan) Dört ok atan-yetmiş gündüz bekçisi ve seksen gece bekçisi-Bin kişi özel bekçi ve birkaç diğer bekçi ve görevci o cümleden gürcü (Han’ın özel koruyucu) Hepeççi (Elbiseci) Sekurçu (Şemsiyeci)-Hazineci ve...¹²³

Ordu da kaç adet kişi de Terhan isminde bulunuyordu. Hakan’ın güveni bu kişilere tam idi. Terhanların izni vardı habersiz Hakan’ın heymesine girsin, vergi vermesin, yıgdığı harp ganimetlerin kendine saklasın, ceza almamış dokuz kez büyük cinayet yapsın, Şehzadelerle evlilik yapsın ve...¹²⁴

Ordunun, büyük bölümü atlı askerlerden (süvarilerden) oluşmaktaydı. Moğol askeri, değişik iklim şartlarında ve arazide hareket yeteneğine sahipti. Onların başlıca silahları; ok, yay, kılıç, balta, demir gürz, kancallı mızrak ve at kılından kementler idi.

Moğollar, savaş sırasında süvari birlikleri yarım ay biçiminde açılarak merkezkadariler geri çekilirdi (sahte ricat). İstenilen yere çekilen düşman, pusudaki kuvvetler tarafından çembere alınarak yol edilirdi. Cengiz yasaları, halkla birbiri içine girmiş orduda da uygulanırdı. Moğol ordusunda düzen ve disiplin hâkimdi.¹²⁵

Makro Polo’nun yazdığına göre, Moğollar silahlı at üzerinde uykuya girebilirdiler. Gıda almamış yalnız kendileri götürdükleri bir az tuzlu et ve iki litre şemiz ve suyu alınmış yoğurt ile on gün at üzerinde yaşasınlar ve gerekirse ölmüş hayvan ve diğer mundar eti ve heatta bindikleri atın kanından içip aç kalmasınlar...¹²⁶

Moğol ordusu sert disipline alışmıştı. Eğer harpte istelinmemiş bir asker harp meydanından geri dönse idi veya zamanı çatmamış garete el vurup sıraları bozsa idi,

¹²² Eşpuler, 399.

¹²³ Eşpuler, 275.

¹²⁴ Eşpuler, 277.

¹²⁵ Turan, 184.

¹²⁶ Teymuri, 54.

ölüm ile cezalandırılırdı.¹²⁷ Cengiz söyledi “Benim askerim gereklidir gündüz bir yaşlı kurt gibi mohtat, gece bir karga gibi gözü açık ve harp zamanı bir kartal gibi düşman kafasına çöken ola.¹²⁸ Yüzbaşı ve hatta binbaşı zorunda idi kendi askerleriyle mehriban ola ve ganimetlerde de herkes kendi hissesini alacaktı.¹²⁹

5.2.2. Nucüm (Astronomi)

Moğollar inandıkları dinleri dışında, yıldızların güçleri ve dizim tarzına da inanıyorlardı. Moğol inancına göre onun kaç sene yaşamayı -kurultay zamanı- kaç sene hüküm sürmeği- ordu hücumunun etkili zamanı vs. yi yıldızlar tayin ediyorlardı. Bu inançlar sebep oldu Hülagu Han emir versin yıldızları incelemek ve artık tanımak için Merağe’de büyük rasat hane dikilsin. Elbette her hâkim seviyordu müneccim ve yıldızlar iyilikleri gösterebilirler. Eğer bir müneccim cüret edip doğru konuşsaydı hesameddin gibi, ölüm cezası alıyordu.(Örnek için Hesameddin yıldızları rasat ederken, Bağdat’a hücum yapmayı kötü bilmişti ve Hülagu öfkelenip önün katline ferman vermişti.)¹³⁰

5.2.3. Sanat

Moğollar, istila hareketlerinin durmasından sonra yıkılan, tahrip edilen şehirler yerine yenilerini kurdular. Moğola bağlı olan çok büyük ülkelerde hüner – ressamlık ve seramikten yapılan ev malzemeleri vs. İran ve Çin ve Maverünnehir arasında alış-veriş oldu. Fars dili Çin ve Doğu Türkistan’da ve nizam Budist dini ve tefekkürü, İran’da yayımlandı.¹³¹

Tebriz şehrinde Şünbi Gazan ve Erk-i Ali Şah gibi büyük binalar ve Reb-i Reşidi gibi büyük küyler dikildi. Zencan civarında Sultaniye adıyla yeni bir şehir kurup ve hala dünya çapında ünlü olan ve hatta şimdiki dünyanın en büyük tuğla ile yapılan Sultaniye kubbe ve binasını yüze çıkardılar.

XIV. yüzyılda Moğollar, İslam mimari tarzını devam ettirdiler. Türbeler, Budist

¹²⁷ Teymuri, 58.

¹²⁸ Teymuri, 59.

¹²⁹ Teymuri, 59

¹³⁰ Eşpuler, 198.

¹³¹ İkbâl, 558.

mabetler, kervansaraylar, sulama kanalları, köprüler, medreseler ve camiler yaptırıldı.

İlhanlılar, mimari yanısıra resim sanatının gelişmesine de katkıda bulundular. Resimler, Çin ve Uygur etkisinde yapıldı. Yine Moğol dönemi çiniciliğinde, Uygur ve Karahanlı tesirleri görüldü. Özellikle XIII. ve XIV, yüzyıllarda yapılan tabaklar ve duvar çinileri çok güzeldi.¹³²Elbette gelecek bölümlerde İlhanlı döneminde yapılan eserlerin önemlileri açıklanacak.

5.2.4. Suç ve ceza

Moğol Ceza Kanunu evli kadınlarla zina, hırsızlık, bir moğolu katletme ve öldürmek geleneklerini bozmak gibi suçlara ölüm cezasını ön görüyordu. Bir müslümanın katledilmesi ise maddi ceza ile cezalandırılıyordu. İslami geleneklerle Hayvan kesme sadece gizli ve kapalı yerlerde câizdi. İdam cezasını çeşitli dönemlerde ve farklı biçimlerde Moğollar içre görsek de bunun sadece moğollara aild olduğunu söyleyemeyiz. İdam için başın gövdeden ayrılmasının yanısıra başıka yöntemler de kullanılmaktaydı:

- Cezalandırılan şahısın gövdesini iki ve ya kaç bölüme ayırıp kendi etinden bir parçasını kendi ağzına koyuyorlardı.
- Celandırılması gereken kişini köpekler ve ya başka yırtıcı hayvanlar önüne atarak infaz ediyorlardı.
- Cezalandırılan şahısın gövdesi kurtlansın diye uzun bir süre sıcak güneşte bekletiyorlardı.
- Mahkumları suda boğuyorlardı.
- Mahkumları yakıyorlardı.
- Darbe ile katlediyorlardı.
- Ateşe asıyorlardı
- Kızgın yağa basıyorlardı.

Çoğu zaman infaz edilen şahsın yakınları da öldürülüyorlardı ve tüm sirvetleri zaptediliyordu. Kırallık ailesine mensup şahislerin idamında kanın akıtılmamasına çalışılıyordu. Çoğu zaman bu tür şahisleri boyunlarına dolnan yay kirişiyle ve ya halıya bükerek boğduruyorlardı.

¹³² Turan, 189.

Tarihi kaynaklar verilen raporların farklılığına bakmayarak Bağdat alifesinin başının kılışla kesilmediği konusunda sözbirliği ile bahsediyorlar. Kubilay hanın, kardeşi Arıkboğanın emirlerinin öldürülmesine dair ferman vermesi olayında olduğu gibi moğollarda yakalayamadıkları şahislerin adamlarını veya suçsuz akrabalarını veya rehinelere bile intikam amaçlı katletdiklerini görüyoruz.

Bazen de katil suçunu başkasının ayağına yıksınlar diye başka kişileri gerekeç idamı gerçekleştirsinler diye zorluyorlardı. 1265-cı yılda Kidbuğa komutası altındaki bir emire baskı uygulayarak Hülegü Hanın affettiği bir Mısırlı başçının idamını gerçekleştirdi. Bir selçuklu hakimi olan Muin eldole Pervane nin Abakanın fermanı ile doğranıp etinden yemek yapılması ve bu yemeğin saraylılara yedirilmesini nakleden Ricolodus gerçekçi olamaz. Ancak moğollarda maktulun cisminin parçalandırıldığını çoğu zaman görüyoruz.

Bazen infaz hükmünün gerçekleştirdiğinin kanıtı olarak maktulun kellesini alıp hakime gönderiyorlardı. O dönemlerde maktulun kellesinin mızrağa vurulduğunu ve ya atların altına atıldığını da görüyoruz. Butür eylemleri başka yerlerde de görmek mümkündür.

Kubilay döneminde çinde gömülmüş maktullerin bir daha dışarı çıkararak asılmasını görüyoruz. Savaşta mağlubiyet, devlet tarafından korunmayan kişilerin katli ve küçük hırsızlıklar için fiziksel ceza uygulanıyordu.

Hakan seçimleri sırasında yasak bölgeye giren kişilerin uçları sürtünerek tehlikesizleşmiş oklarla vurulduğunu biliyoruz. Devlet memurları yasaları bozdukları zaman işden ayırma ve nakit ceza ödemek gibi cezalar uygulanıyordu. İsyankar Emirler ve ya Şehzadeler için sürgün veya hapis cezası verilmekteydi. Tarihi kaynaklar Siyasi muhaliflerin demirden yapılmış kafeslerde tutsak olduklarını da yazıyorlar.

Yeni hakanın atanması veya hastalıktan kurtulması sırasında verilen genel aff fermanı hertürlü cezayı durdura biliyordu. Hakimlerin saray kapıları her zaman suçular için sığınacak yer olmuştur.

5.2.5. Yargı

Han sarayında Moğol büyüklerinin arasındaki davalara yargılayan ve gerektiğinde moğol olmayanlara da zaman ayıran bir mahkeme vardı. Bu mahkeme Hakandan gelen talimatlar üzere davalarla ilgilenirdi. Yukarıda ismi geçen şahisler de direkt bu mahkemeye başvuruda bulunup şikayetlerini bildirebilirlerdi.

Moğol olmayan ve moğollarc yerel hakim olarak tayin edilen zatlar da bu mahkemelere başvurup davalarını bildirebilirlerdi. Bu yerli hakimler merkezi devlete başkaldırdıkları zaman da bu mahkemeye verilirlerdi.

Suçlu şehzadelerin de yargılandığı yer bu mahkemeydi. Bu mahkeme yabancı devletlere gönderilen elçilerden gönderildikleri devletler ve duşman memleketler hakkında bilgi alınıyordu. Bu mahkemenin yekisi haricinde daha önemli konular için kurultay kuruluyordu örneğin Kazan Hanın fermanı ile Suriya savaşında yenilgiye uğrayan komutanları yargılamak için kurultaya kurulmuştu. Yargu mahkeme sisteminde genellikle şehzade ve emirlerden seçilen ve yarguçı unvanı ile adlanan devlet adamları bir araya toplanıyordu. Moğollarda Han kendi en yüksek yargı manesine sahipti ve sadece olağan dışı durumlarda hüküm vermek için başka şehzadelerle danışmak gereği duyulurdu. Örneğin Kubilay kardeşi Arıkboğayı yargılamak için Hülegü ve Berke ile danışmıştı. Yargı adlanan mahkemelerden çıkan hükümleri sadece hakan değiştirebilirdi. Moğoların mahkeme sisteminde hüküm tanıkları dinleyerek veriliyordu. Hakkında dava açıldığı şahis suçlu bulunursa canı ve malı dava açanın isteğine bağlı oluyordu ve aksi durumda dava ispatlanamadıysa şikayette bulunan kişi idam edilirdi.

Moğolar yargıama sırasında yazılı belgelerin önem taşıdığı ülkelere hakim olduktan sonra mahkemelerde butür belgelere önem vermek zorunda kaldılar. Moğol olmayan hakimlerden yararlanmaks yazılı belgelerin kullanmasını daha yaygınlaştırdı. Kubilayın Yargılarda Çinli Hukuk bilimcilerinden faydalandığını kesin biliyoruz. İranda ise Hülegü Gürcistan Hakimi Beşinci Davut ve Hacı Nesirel Din Tusini Yarguçı olarak atadı. Bu bir tür saygılı davranmak olsa da ondan sonra moğol olamayanların da Yarguçı olarak işledildiğini görüyoruz. Moğollar dönemi İranda Kazan Hanın fermanı ve Reşiddüddinin mahkemelenmesi yazılı belgelerin ne kadar önem kazandığını göstermektedir.

O dönemlerde zanlıların itiraf etmeleri için işkence yapıldığından bile sakınılmıyordu. Mahkemelerde tutanak bile tutuldu.

Bir çok tarihçi bu tutanaklara istinad ederek o zamanki mahkemelerde nelerin olduğunu yazıyorlar. Kazan anın bile bu tutanakları okuyarak bir mahkeme kanuni yazmağa çalıştığını da biliyoruz. Bu ise bu tutanakların ne kadar eksiksiz ve titizlikle yazıldığını gösteriyor. Muhakimeler sürekli bir biçimde gerçekleşmiyormuş. Zencanlı Sadreddinin mahkemesinde olduğu gibi bazen bir devlet adamı Yarguçi ünvanını alıp davaya hakim olmak görevini alıyormuş.

Zencanlı Sadreddinin mahkemesinde başlangıçta ilkin bigiler verildi ve sonra Emir Kutlug Şah mahkemeyi ve dosyayı ele almakla görevlendirildi.

Bazen mahkeme İlhan sarayı dışında başka bir yerde gerçekleştirirdi. Tarihi kaynaklarda yarguçilerin Bağdada ve Şiraza da gönderildiğini görüyoruz bu da suça vuku bulunduğu yerde incelenmesi gerektiğini belirtmektedir. Bu durumda yarguçiler hükmü verdikten sonra tutanağı devlet Hakanına gönderiyorlardı.

Devlete karşı ayaklanmalarda – Çupan ayaklanmasında olduğu gibi- ayaklanmanı bastırmakla görevli ordu komutanları ayaklanan şahısın yargılanması ve ceva verilmesi ile görevli idiler. Butür durumlarda başçılar savaştan önce verilen cezayı orduya ilan edip savaşa başlarlardı.

Kubilay zamanında Çinli yarguçilerin ölüleri yargılayan mahkemede bulunmaktan imtina ettiğini bilsek de bu tür olayların İranda da olduğundan emin değiliz. Devlet başçısı ve ya güçlü bir vezirin isteğinin bir mahkemedden çıkan karardan daha güçlü olduğunu biliyoruz. Bir çok insan bu şahısların yargısız verdikleri hükümlere dayanarak katledilmiştir. Bu odönemin bütün devletlerinde böyle imiş.

Moğolların ilk hükümete başladığı yıllarda yargı sisteminde büyük bir kanunsuzluk hâkimmiş. Reşidüddinin de dediğine göre Moğoların İrana hakim olduktan sonra halk davaları olduğu zaman onlara baş vururlardı. Bu moğolların dedikleri haksız olsa bile mahkeme kararı kadar değerli olduğu anlamına gelmekteydi demektir.

Gixatu döneminde Kutbeddin Zencâninin Gaziul Gozzat seçilmesi bile tam göstermelik bir şeydir. Durumu kötü gören Gazan durumu düzeltmeye yönelik adımlar atmaya başladı. Moğolların müslüman olması da bunu gerekli kılıyordu. Bu dönemde

bütün ülkede devlet adamlarının bile dâvaları oldukları zaman onlara başvuracakları hakimler atandı. Bu mahkemelerde yargı işlemleri tamamen bedava yapılmaktaydı. Bu mahkemelere başvuruda bulunanlar hakimlere baskı oluşmasın diye tek başına gelmeli idiler. Kentlerde ayda iki kere âlimler, katipler ve yargı adamları kentin ana camiinde davalara yetişmek için toplanıyorlardı. Bu mahkemenin verdiği oylar genellikle zor davalar içindi ve dikkatle yazılıyordu. Uzak yerlerde de ayda iki kere böyle mahkemeler kuruyordu. Bütün mülkiyet belgeleri de bu mahkemelerde veriliyordu.

Hakimler yer alışverişlerinde bulunarak olub bitenleri kaydediyorlardı. Sahte senedle yeri gasbetmekle suçlanıp mahkum olanlarsa sakalları tıraşlanarak eşşeğe bindirilip şehirde gezdiriyorlardı. 100 dinardan fazla alışverişlerde 1 dinar mahkemeye ve yarım dinar da tanıklara veriliyordu. Kazan hanın isteği ile uygulanan kurallar ve yasaların gerçekte ne kadar uygulandığını kesinleştiremiyorsak ta Abuseidin ölümünden sonra yitip gitmeleri gerektiği kanaatindeyiz.

5.3. EKONOMİ VE TİCARET YOLLARI

Cengiz Han ve halefleri, ülkeleri birleştirdikten sonra çalıştılar. İpek Yolu'nu canlandırsınlar ta ki şehirlerde, ticareti yeniden kurulsun. Bu delille çalıştılar kendi şehir ve hanedanından vazgeçip güç edenleri, özellikle tüccarı, kendi şehirlerine kaytarsınlar.¹³³

İpek Yolu Çin'in Toang Huang vilayetinden başlarken Kanso vilayetine girip Doğu Türkistan'dan, Beş balık ve Almalı ve Etrar ve oradan Samakent ve Buhara'ya çatırdı. Buhara'da asli yol Merv, Gor'gan, Rey, Kazvin, Zencan, Tebriz, İrvan, Trabzon veya Şam limanına gidiyordu.

1- Hint-Sind yolu, Pişaver-Kabol- Belh- Harezmi- Saray- Heşterhan ve Venedik limanı.

2-Hint deniz yolu, Hint'ten Hormoz limanına ve oradan, Kirman-Gorgan ve Harezmi'e çatıyordu.

İlhanlı zamanı Tebriz şehri, üç önemli yoluyla Fars Körfezi'ne bağlanıyordu.

1- Basra yolu, bu yol Tebriz- Merağa- Kurdistan- Bağdat-Basra.

¹³³ Eşpuler, 298.

2-Siraf limanı. Bu yol, Tebriz-Kazvin- Rey-Kum- Kaşan-İsfahan- Şiraz ve Sıraf (Şimdiki Tahiri limanı)

3-Hormoz yolu. bu yol Tebriz Kaşan'a kadar aynı idi, Kaşan'dan ayrılıp Yezd-Kirman ve Hormoz limanı.

İlhanlılar'ın Başkeni Tebriz, Hıristiyan dünyasıyla iki farklı yoldan irtibat kururdu:

1- Tebriz-Hoy- Menazgirt- Erzene'tül-Rum (Erzurum)- Trabzon.

2- Tebriz –Lajazzo limanı. Bu yol Tebriz'den başlanıp Kürdistan dağlıkları-Erzurum Sivas- ya da (Van-Diyarbakır) İskenderun Körfezi ve Lajazzo limanına gidiyordu.¹³⁴

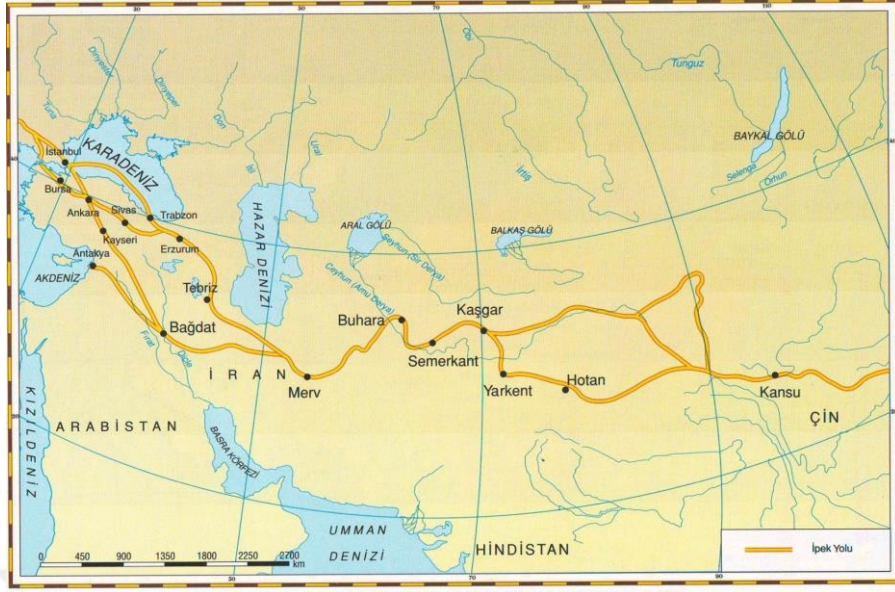
XI.ve XIII., yüzyıllarda yaşayan göçebe Moğollar, çobanlık ve avcılıkla uğraşıyorlardı. Göçebeler, sığır, koyun, keçi ve at beslerlerdi. At sürüleri Moğollar'ın başlıca servetini teşkil ederdi. At olmadan göçebe toplumlarda ekonominin devamı imkânsızdı. Attan ulaşımda, savaşta ve avda yararlanırdı. Ayrıca etinden, sütünden, derisiden ve kılından faydalanırdı. Moğollar önceleri keçe, kayış, urgan, araba, kapkacak, beşik ve diğer ufak tefek şeylerini kendileri yaparlardı.

*Altın Ordu Devleti'nde, özellikle Asya ile Güney Doğu Avrupa ve Batı Avrupa arasında yapılan ticarete önem verildi. Kubilay Han'ın Cava ve Malay yarımadasını almasıyla İran, Uzakdoğu ve Hindistan arasındaki deniz ticareti de gelişti. Ticaretin gelişmesi devlet gelirlerinin artmasına sebep oldu.*¹³⁵

İran'ın yezd ve Şiraz şehrinde güzel ve makbul kumaşlar ve Anadolu'da yün elbiseler ve Rey şehrinde ince ağaç ve tahta işlemleri yapılırdı

¹³⁴ İkbâl, 572-573.

¹³⁵ Turan, 189.

Harita 5.1. İpek Yolunun Bir Kısmı.¹³⁶

5.4. MOĞOLLAR DÖNEMİNDE SANAT VE MİMARLIK

Yukarıda kısa da olsa değindiğimiz gibi Moğol hücumunun – isteyerek olmasa bile - en büyük bilimsel ve kültürel etkisi İranın batı ve doğu coğrafyasını birbirine bağlayarak bu iki medeniyet alanının tarih yazmak, ressamcılık, astronomi, matematik,... sahasındaki bilgilerini bir birine transfer ederek her iki tarafın da kültürel ve bilimsel bakımdan zenginleştirilmesine sebep oldu.

İlk bakışta Moğol döneminde mimarıktan bahsetmek aldatıcı görünüyor. Çadırlarda yaşayarak göçebe bir hayat süren ve istila ettikleri topraklara ait bütün binaları yıkıp harabeye çeviren moğollar zaman geçerek kendilerinden gelecek nesillere büyük mimarlık abideleri miras bırakacak ölçüde ilerlediler. Moğollar içerisine yetiştirildikleri geleneklere dayanarak bir yerde yaşamayı ve bir kente bağlılığı pek beymiyorlardı belki yerleşik hayatın ürünü olan şehirleri omursamadan yıkıp yakmaları da bu geleneklere dayanmaktaydı.

Moğol çadırları kuruldukları zaman bir kent kadar ihtişamlı görünüyordu ve toplanıp gittikleri zaman arkalarında pek önemli bir iz bırakmıyorlardı. Belki de hücum zamanı şehirleri yakmak nedenler de bu olabilirdi. Ancak zaferlerin bitmesi ile ve otrak

¹³⁶ Tarih Atlası, 23.

etmenin zorunlu görünmesi ile divan hana , saray, vezir ve defter kullanmak zorunda kaldılar.

Gine de köçebelik geleneğini bırakmadan kendileri için iki ayrıca oturak yeri seçiyorlardı : Birincisi Azerbaycan'da ve diğeri ise Bağdatta. İlhanlılar islam dinini kabullenmeden önce büyük şahsiyetlerinin ölüsünü gizli yerlerde gömerlerdi. Bu nedenle müslüman olmadan ölmüş moğolların mezarlarına ait bir iz yoktur ancak Kazan Han'dan sonra müslüman geleneklerine göre ölülerini gömerek makber ve minare dikerek mezarlarını süslediler. Kazan han döneminden itibaren moğollar içre üç tür bina dikmek yaygın olmuştu:

1- Yeni kentler dikmek veya eski kentleri onarıp yenileştirmek örneğin Ucan kentinin onarılması ve bu kenti İslam kenti ünvanı ile adlandırılması, Moğanda Mehmud Abad kendini dikmek, Rey ve Tebriz kentlerinin bir kısımlarını yenilemek, Şembi Kazan ve Çamçalın Sultanabadı ve Hacı Reşidüddinin emri ile dikilmiş Tebrizin Reb-i Reşidi'si ve Alişah Camisi

2- Dini ve hayriye binalar örneğin Necefin Darolsiyade ve Hangahı, Sultaniyyenin Hayriyye binaları, İsfahan camisinin onarımı, Şembi Kazan hayriyye binaları,...

3- Kubbe ve makberler örneğin Şembi Kazan kubbesi ve Olcaytunun Sultaniye kubbesi

5.5. MOĞOLLAR'IN DİN VE İNANÇLARI

Moğollar Şaman (Şemen) isimli bir dine inanıyorlardı. Şaman dini nedir ve inancılarında tam ne var idi pek malum değil.¹³⁷ Şaman dini putperestlik civarında Ay-Yıldız-Gök-Gök gürültüsü ve bu gibi unsurlara inançları vardı. Moğollar Şaman dini altında bir Tanrı'ya da inanıyorlardı ve yerin göğün yaranışını bir Allah'a bağlı biliyorlardı. Masud olup olma-maklarını da Allah'tan bilirdi ve bu dünya gibi, ölümden sonra yaşamaya da inançları var idi.¹³⁸

Moğollar Tali'ye ve yıldızlara inanıyorlardı. Her önemli iş görmeden önce, münecimleri yıldızların dizilişine ve duruşlarına bakıp ve ölçüp, sonra ikdam olunurdu. Moğollar Günü ibadet etmek için güneye dönüp üç kez rüku ederlerdi. Moğolların gizli

¹³⁷ Eşpuler, 174.

¹³⁸ Eşpuler, 174.

tarihinin yazdığına göre, Cengiz eşi Burte'yi Merkitler'den kurtarmak için ve niz Kin İmparatoru'nu galip gelmek için, Mukaddes “Berkan Guldun” dağına çıkıp, güneşe sari durup, kırmızı şarabı içip, borkünü başından alıp, dize köçüp, göğüşüne döverken, Tanrı'dan yardım isteyip.¹³⁹ Moğollar büyüden ve cadıdan korkardılar ve her kimseyi cadılı bilseydiler sert cezalandırılırdı. Şemenlerin büyüğünün ismi Beyği idi ve izni var idi Kağan'ın çadırının civarında, çadır kursun, ak ata binsin ve ak elbise girsin. Şemenler gelecekte ve ordu nerde yurt kursun, hangi gün harp olunsun vs.¹⁴⁰ Ateşi (Od'u) temizliyici biliyorlardı ve her yabancı, Kağan'ın görüşüne giderken gerekliydi iki ateşin ortasından geçmeliydi ta büyüü veya tılsımı varsa, Kağan'a zarar yetirebilmesin.¹⁴¹ Bazı zamanlar Şemen büyüü kendisini Kağan ile beraber sanayıp ve Kağan'a emir veriyorlardı. Nitekin Cengiz Han'ın özel Şemeni, Cengiz'in harp kazanmalarını kendi duaları üzerinde bilip ve kendisini Cengiz'le Kağanlıkta ortak sanadı! Cengiz ona öfkelenip ve öldürmesine emretti.¹⁴²

Moğollar dağ başlarını Tanrı'ya yakın olma nedeniyle ve su çeşmelerini ruhların yaşadıkları yer sanayıp, suda yıkanmayı ve elbise yıkamayı sert cezalandırılırdı. Yıldırım ve gök gürültüsünden korkup gizlenirlerdi.¹⁴³ Moğollara her eti yemeği caizdi, ama hakları yoktu yıldırım çarpmış hayvan etini yesinler.¹⁴⁴ Moğollar sonralar Budist-Hıristiyan dinin kabul ettiler ama Altın Ordu ve Tekudar Ahmed'den sonraki İlhanlılar İslam dinin kabul ettiler. Moğolar her din ve inançta olsaydılar, fethettikleri ülkelerin dinine saygı gösteriyorlardı ve kendi inançlarını yaymaya çaba göstermiyorlardı.¹⁴⁵

5.5.1. Moğol İmparatorluğu'nun İran'da Olan Din Etkisi

Moğollar İran şehirlerini yıkıp yakmasına ve alimler öldürüp, sanatkarları öldürüp ya da Moğolistan'a nakletmelerine rağmen, İran çapında özellikle Şii bakımından müspet etkisi varmış.

1- Moğollardan önce, Şiiler Özellikle Selçuklu zamanı serbest değilmişler ve her

¹³⁹ Teymuri, 24.

¹⁴⁰ Eşpuler, 176; Teymuri, 24.

¹⁴¹ Teymuri, 22.

¹⁴² Teymuri, 25.

¹⁴³ Teymuri, 24.

¹⁴⁴ Eşpuler, 179.

¹⁴⁵ Eşpuler, 203.

zaman Sünni hükümet tarafından zarar görürdüler.¹⁴⁶ Moğol istilası sebep oldu Sünni hükümet kaldırılın ve din serbestliğı yayınlansın ve Hıristiyanlar ve Şiiler tebliğ yapabilsinler.¹⁴⁷

2- Hıristiyan dünyası, Müslümanlardan intikam almak düşüncesindeydiler. Göyük Han zamanı ve onun eşi ve annesi Hıristiyan olması nedeniyle Moğollar'la ittifak kurmak niyetine düştüler. Bu düşünce İlhanlı dönemi özellikle Hülagu'nun eşi Dokuz Hatun'un Hıristiyan olmasıyla güçlendi. Öte yandan Hülagu'nun Şii müşavir ve veziri olan Hacı Nesireddin yardımıyla Şii mezhebi canlandı.¹⁴⁸

3- Bu nedenler sebep oldu İran, Sünni İslamiyetinden uzaklaşıp, hem Şii'leşsin hem Avrupa ülkelerine yaklaşsın. Ve böylece nihayet gelecek asırlarda Safevi Hükümeti kurulsun.¹⁴⁹

¹⁴⁶ Teymuri, 324.

¹⁴⁷ Teymuri, 324.

¹⁴⁸ Teymuri, 325.

¹⁴⁹ Teymuri, 325.

vururdular ta kimse yakınlaşmasın. Hastanın ölüm zamanı akraba da hastayı terk ederlerdi. Çünkü korkarlardı hasta öldüğü zaman, kötü ruh hastadan ayrılıp onların bedenine girsin! O halda bu akraba dokuz aya kadar hanedan ve ordu büyüklerinin yanına gidebilmezdi.¹⁵¹

Moğollar ölüyü bağdaş şeklinde gömerdiler. Ölünün civarında çoklu hediye, kumaş, et, süt vs. koyardılar. Üç gün mezar başında tören kurup at öldürüp etini yiyip kimiklerini ölüye saygı etmek için yandırırıldardı. Ölü eğer Kağan olsa idi, kabir kazan ve köleler ve onu gömenleri öldürürdüler ta mezar yeri bilinmesin ve oğurlanmasın.¹⁵²

Yalnız Moğollar İslam dinini kabul edenden sonra, Kağan ve ordu başçıları ve zengin Moğollar, kendilerine büyük ya da küçük abideler diktirdiler.

5.6. MOĞOLLAR'IN YIYECEKLERİ

Moğollar göçebe oldukları için, yiyecekleri et ve süt idi. Moğollar her ne eti bulsalar yerdiler. Avda kurti köpek, fare, çöl faresi, tilki, yılan gibi hayvanları avlayıp yediler. Törenlerde inek, at, eşek ve tavar eti pişirilirdi. Moğollar'a temizlik anlamı yok idi. Törenlerde her konuğa bir bölü et vermişler. Konuk onu bölmeden yemek zorunda idi. Moğollar gerekirse atlarını yaralayıp kanını içermişler. Gerekse idi adam eti de yermişler.¹⁵³

Moğollar inek, at ve tavar sütünü taze içermiş. At sütünden Kıımız (Qemiz) diyilen bir şarap düzermişler. Moğollar unla pişirilen yemeklerle İran'da karşılaşp öğrenmişlerdir.¹⁵⁴

5.7. MOĞOLLAR DÖNEMİ KÜLTÜREL BAKIMDAN

Moğol dönemi yaklaşık iki yüz yıl sürdü. Bu iki yüz yıl boyunca yüzlerce kent tahrip olundu ve binlerce sanat adamı, âlim, ârif ve yazıcı öldürüldü. Bütün bunlara rağmen İlhanlılar döneminde iran hala parlak Abbasi döneminin ihtişamını tamamı ile yitirmemiş ve yerli halk hala yazıcı, şair ve sanat adamı yetiştirmekte kısırlaşmamıştı.

¹⁵¹ Eşpuler, 180.

¹⁵² Eşpuler, 182.

¹⁵³ Eşpuler, 440.

¹⁵⁴ Eşpuler, 440.

Bu döneme ait şair, yazar, bilim adamlarından Mevlana Celal eldin Rumi, Atamelik Cuveyni, Reşideddin Fezlullah, Hamdullah Mustufi, Nesir eddinTusi ve Kutbeddin Şirazi gibi şahsiyetleri örnek verebiliriz. Bu dönemden sonra İranda kültür bakımından gerileme çağına tanık oluyoruz. Bu gerileme Teymurlular ve Safevilerin dönemine denk gelmektedir.

Moğollar ilk önce bir o kadar bilimi ve bilim adamlarını umursamıyorlardı. Onları sadece geleceği öngörebilme kabiliyeti için astronomi ve ya kızıl elde edebilmek için çalışan kimya gibi bilim dalları meraklandırıyorlardı.

Moğollar aldıkları toprakları idare edebilmek için yerel halktan vezir, debir ve danışman olarak seçkin insanları işe alıyorlardı. Moğolların bilim camiasına olan etkisi bilime merak göstermemeleri ile sınırlı kalmayıp ve Moğol askerlerinin ilk geldiklerinde İranda mevcut kitapları yakıp kül¹⁵⁵ etmeleri ise bilim ve sanat alanında bugüne kadar bir daha hiç yeri doldurulmayacak kadar büyük kayıplara bile yol açtı. Bu kötü etkileri söylüyoruz ancak moğol varlığı bütün batı ve doğu ülkelerini birleştirerek bilim akımının sınırları aşarak Çinden İrana ve İrandan da Çine karşılıklı bir şekilde akmasını sağladı. Bu gün bize kadar kalan Mimari, ressamlık ve şehircilik numunelerinde Çin etkisini açıkça görebiliyoruz. Tibet, Armenistan, Avrupa ve Uyğur bilim adamları İlhanlı kentlerine gelip ilmin yayılmasında büyük katkı sağladılar.

Moğol istilasından önce Maverünnehir, Harezm ve Horasan bilim bakımından parlak yıldızlar gibiydi. Her şehirde büyük kütüphaneler mevcuttu ve dev alimler de yaşıyorlardı. Bu alimlerin çoğu Moğol hücumlarında katledilib bir bölümü ise İranın güney ve güney doğu bölgelerine o sıradan Hint yarımadasına ve Rum ülkesine sığınarak can ve bilim hazinelerini kurtara bildiler. Ancak Kazan Han ve Olcaytu Abuseid döneminde bilim durumu iyileşmeye taraf gitse de önceki düzeylere ulaşmadan mesafeli kaldı.

Sözünü ettiğimiz bilim adamlarının göçü bir bakımdan da Fars dilini Hindistan yarımadası ve Konya merkezli Rum ülkesine kadar taşıdı. Moğol dönemi edebi eserlerde medhiyelerin oldukça azaldığı ve onun tersine irfani eserlerin çoğaldığını görüyoruz. Mevlana, Sâdi, Hafız, Attar, Ovhedî, Şebisterli Şeyh Mahmud gibi irfan şiirinin yıldızları bu dönemin parlak isimleridirler. İrfan edebiyatının yanı sıra Tarihçilik

¹⁵⁵ İkbâl, *Tarih-i Moğol*, 450.

de oldukça ilerledi ve bunun iki başlıca nedeni olmuştur. Birinci neden Moğol istilası ve büyük yerli devletlerin yıkılması diğer neden ise moğolları özellikle Hülegü Hanın tarihçileri teşvik¹⁵⁶ etmesiydi.

Moğol döneminde birçok moğolca ve türkçe sözler fars dili ve edbiyatına karıştı. Moğol kelimelerin bir çok kısmı savaş terimleri ve ordu ile ilgili olup moğol istilasının bitmesi ile bu sözler de yitip gittiler. Ancak bu dönemde fars diline geçmiş türkçe sözler için aynı serüveni göremiyoruz bu sözlerin bir çok kısmı yerli türk halkı tarafında kullanıldığı için varlıklarını son zamanlara dek sürdürme bilmişlerdir

5.7.1. Dil, Edebiyat ve Bilim

Moğollar kitap ve kütüphaneleri yıkıp yakmak ve âlimleri öldürmek nedeniyle ve buki ilim öğrenmeğe rahat kafa gerekirdi ve Moğollar ilme değer vermiyorlardı, ilim ve bilgi geriledi. Moğollar yalnız yıldızlara ve simyaya alaka gösteriyorlardı ve sonralar münşünü (Sekreter) ve katipleri, yalnız hükümet işlerinin yönetmesine istiyorlardı. Yalnız demek olar Moğolların, özellikle İlhalılar döneminde, Doğu ve batı ülkeleri de sağ kurtulan alimler Hint'te ve Anadolu'ya kaçan alimler ilimin yaşamasına sebep oldular ve O cümleden İran ve Çin ve Uygur ve.... alimleri birbirinin ülkelerine gidip gelmeleri ve birbirleriyle ilim alış verişi yapması, ilmin yayılmasına ve ilerlemesine sebep oldu.¹⁵⁷

*“.... Moğollar ilk dönemlerinde resmî dil olarak Moğolcayı kullandılar. Ancak daha sonra Çağatay, Altın Ordu ve İlhanlı Moğolları topraklarında Moğol dili unutuldu. Moğolların Türk ülkelerine, yayılarak, kısa sürede Türkleşmeleri sonucunda, Türkçe Moğolcaya galip geldi. Bu topraklarda gelişen Türk lehçesine Çağatay lehçesi denildi. Çağatay Lehçesi, Orta Asya Türkçesinin, kısmen Moğolca ile birleşmesiyle ortaya çıktı.”*¹⁵⁸

İran'dan alimlerin kaçması Hindustan ve Anadolu'da Fars dilinin yayılmasına neden oldu. Hakimler ve alimlerin, Arap Halifeliğinden uzak düşmesiyle, Arap dil ve Edebiyatı'ndan kurtulup Fars dilinde yazıp ve buna bakmayarak ki Selçuklu ya Harezmsah zamanı gibi büyük şairler ortaya çıkmadı ama yine Fars dilinde şiirler

¹⁵⁶ İkbal, *Tarih-i Moğol*, 521.

¹⁵⁷ Abbas İkbal, s.504.

¹⁵⁸ Turan, 186.

dediler.

“...Moğollar, Cengiz Han döneminden başlamak üzere en çok Uygur alfabesini kullandılar. Bu durum Uygur alfabesinin, İslamiyet’in kabulünden sonra da, Arap alfabesi yanında Türkler arasında uzun süre yaşamasında etkili oldu. Özellikle İlhanlı Moğollarının topraklarında Türk dili, Türk tarihi ve genel olarak Türk kültürü açısından önemli eserler meydana getirildi. İlhanlılar İslam dinine girdikten sonra, Moğol dilinde bir edebiyat meydana getirmeye çalıştılar. Müslüman Hint hikâyeleri olan Kelile ve Dimne Moğolcaya tercüme edildi.”¹⁵⁹

İlhanlılar anadili Moğolca olarak, Türk ve Fars dilini bilip gahdanda Arap dilini anlıyorlardı. Batıya geldikçe Moğol dili azalıp ya da unutulup ve Türk dili üstünleşirdi.¹⁶⁰ Moğollar zamanı Tarih ilmi büyük önem kazandı. Bu önem kazanma ve gelişmeye iki delil saymak olar:

1- O güne kadar Dünya çapında, Moğol istilası gibi bir istila görülmemişti. Bir istila ki neçe büyük hükümet ve beş yüz yirmi beş yıllık Abbasi hilafetini aradan kaldırsın. Asya’nın hayli abat şehirleri tahrip olunup yüzbinlerce insan katle yetiştii,

2- Kağanların, özellikle İlhanlılar’ın hususen Gazan Han ve Olcayto ve Ebusaidin alakası hanedanlarının geçecekleri ve gördükleri işler ve komşu ülkelerin geçecek tarihi ile tanış olmak alakası sebep oldu değerli Tarih kitapları yazılsın. Tabakat-ı Nasiri ve Cihan Güşaye Cüveyni ve Gülistan-i Sadi ve... bu dönemde yazıldı.

5.7.2. Ressamcılık

Türk Uygur kavmi 7-ci yüzyıllıkta Taxar ve soğd ülkelerini ele geçirerek kendi devletlerini doğu Türküstan’a kadar genişlettiler. Bu durumda doğu türküstanın din ve alfabetini kabüllendiler. Bu zaman İran Peygamberi Maninin dini doğu türkistanda yaygın idi. Mâneviler ressamlıkla meraklanıyorlardı ve bu ressamcılık türklerin eli ile genişlendi. Moğol hücumunda mânevi ressamcılık çine götürülüb çin ressamlık mektebi ile birleşerek özel bir tressamcılık türü ortaya çıktı. Bu ressamlık moğol çağı çin üslubu adı ile tekrar İran’a geri döndü.¹⁶¹

¹⁵⁹ Turan, 187.

¹⁶⁰ Eşpuler, 452.

¹⁶¹ İkbal, *Tarih-i Moğol*, 559.

İran'da İslami inanışa göre ressamcılık ve özellikle İnsan figürlerini çizmek yasaktı.

Ressamlar yüzü deforme edip böylelikle Çin ve İran minyatürü ortaya çıktı. Öte yandan iranlı ressamlar arap alfabesine ait harflaerle oynayarak güzel yazısal resimler ortaya çıktı. Bazı ressamlar Kelile ve Demene, Hudayname, Behram Çubin, Hizar destan gibi İranın eski edebi ve tarihi eserlerine ait olayları resim yapma konusu seçerek ve bu yazılı eserleri resimlerle süslediler.

Bu dönemie ait resimlerde Çin kültürünün etkisinin göstergesi olarak hayvanlar ve ejderha resimlerini görmek mümkündür.

Moğol zamanında ressamcılıktan başka altın ve gümüşle dokunmuş kumaşlar ve ipekler Bağdat kumaş dokuma fabrikalarında dünya çapında medeni ülkelere ihraç olunmaktaydı.¹⁶²

Bu devranda Halı ve kilim dokunuşu ilerlemiş ve İran'da iyi halılar dokunup Hint ve Avrupa'ya ihraç olunmaktaydı.

¹⁶² İkbal, *Tarih-i Moğol*, 563.

ALTINCI BÖLÜM

İLHANLILAR (1256 - 1352)

6.1. İSLAM'DAN SONRA, İLHANLI HÜKÜMETİ İRAN ADINA KURULAN İLK HÜKÜMETTİR

İlhanlı Hükümeti'nin incelendiğinde birçok konu nazara tutulmalıdır:

1- İlhanlı Devleti'ne kadar İran'da her hükümet iş üstünde varmışsa da, İran kelimesiyle yok belki yerli ad o cümleden Horasan hükümeti-Sistan hükümeti (Seffariler= Kaleyçiler)–Gazneliler- Selçuklular- Harezmsahlılar ve... adıyla hükümet sürmüşlerdir. Gazneliler ve Harezmsahlılar ya İran'ın tam topraklarına sahip değilmişler veya sahip ve güçlü olmalarına rağmen, topluma riayet etmek için zorundaydılar Şahlık ve meşruluk fermanlarını Bağdat Halifesi'nden alsınlar ve bir türlü kendilerini Bağdat Halifesi'ne tabi gösterebilirler. Yalnız h. 656 (m. 1258) Hülagu Bağdat Halifeliğini aradan kaldırmasıyla ilk tam İran adına ve İran topraklarında kurulan ilk ve tek hükümet anlamı taptı.

2- İran tarihinde, İlhanlı ve İlkanlı ismi olarak iki İlhanlı hükümeti kurulmuştur.

İlhan ismini, ilk kez Hülagü kendisine vermiş. (İlhan yani yerli han¹⁶³) ve böylece istemiş kendinin Karakurum'a ve Kağan'a bağlı olmağını gösterebilir.

A- Büyük İlhanlılar ki kurucusu Hülagü Han'dır. Sırasıyla şunlar hüküm sürmüşler:

- 1-Hülagü
- 2- Abaga Han (Ebga Han)
- 3-Tekudar Ahmed
- 4- Erğun Han
- 5- Gihato Han
- 6-Baydo Han
- 7- Gazan Han
- 8- Olcayto Han
- 9-Ebu Said Bahadır Han.

¹⁶³ Ebdul Azim rizai, *İran`ın On Bin Yıllık Tarihi*, c 3, İkbal Yayınevi, 1991Tahran, 181.

B- Küçük İlhanlılar. Ebu Said'in ölümünden sonra İlhan makamı Moğol komutanlarının eline geçip İran ülkesi iki büyük Moğol Hanedanı'nın elinde kötü günlere mâruz kaldı. Bu iki hanedan Emir Çoban ve Emir Hüseyin Celayir hanedanıydı. Bu iki Emir'in her birisinin Hasan adlı oğlu vardı.

Emir Çoban'ın oğluna küçük Hasan ya küçük şeyh Hasan ve Emir Hüseyin'in oğluna büyük Hasan ya büyük şeyh Hasan denilirdi.

Bu iki Hasan her birisi bir Moğol şehzadesini tahta çıkarıp ama kendileri hüküm sürüp toprakları yönetirdiler.

Ebu Said'den sonra (Arik Buğa'nın oğlu Arpa Han, az zamandan sonra Baydo'nun oğlu Musa Han ve yine az zamandan sonra Ebu Said'in kız kardeşi Sati Beğ (Emir Çoban'ın eşi) İlhan oldu. Birazdan Sati Bey Süleyman adlı kişiyle evlendi. Süleyman İlhan oldu. Küçük İlhanlılar'ın sonuncu İlhanı Adil Enuşirvan idi ki h. 756'da ölüp ve onun ölümü ile küçük İlhanlılar Hükümeti tarihten yok oldu.

Büyük Şeyh Hasan, Küçük Şeyh Hasan'ın ölümünden sonra (h. 744) dahada güçlenip İran'ın batısında ve Arap Irak'ında Celayirliler veya İlhanlılar adlı müstakil bir devlet teşkil etti. İlhanlı ile İlhanlı ya Celayirliler'i karıştırmamalıyız.

6.2. BÜYÜK İLHANLILARIN KURULMASI

Tuluy'un eşi, Sorgaktani Hatun (Serkuiti Beyği) idi. Bu hatun çok zekalı ve Keraitler'den Ong Han'ın küçük kardeşi Cakagambu'nun kızı idi. Tuluy'un bu kadından dört evladı olmuştu:

- 1- Mengo
- 2-Kubilay
- 3- Hülagü
- 4- Arik Buğa¹⁶⁴

1 Temmuz 1251 yılında Cengiz Han'ın Tuluy adlı oğlundan olma torunu Mengü, Kurultay kararıyla Büyük Han seçilmiştir. Bu güne kadar on yıldan fazla idi ki Moğol ordusu batıda topraklarını büyütememiştir. Özellikle Moğollar'ın İran'da olan yöneticileri, Abbasi Halifeliği ve İsmailiyye fedailerini ortadan kaldırmak için her

¹⁶⁴ Teymuri, 469.

zaman büyük Hakan'dan yardım istiyorlardı. Hülagü 36 yaşında iken büyük bir ordu ile İran topraklarına yöneldi.¹⁶⁵

Mengu karar verdi diğer toprakların fethini tamamlamak için, ortanca kardeşi Kubilay, Çin ülkesinin tamamını feth etmesi için, büyük ordu ile Çin'e göndersin ve öte taraftan, o güne kimin İran ülkesinin yalnız doğusunu ele geçiren Moğol ve İran'ın batısı, özellikle İran'da huzuru bulunan İsmailiye ve Bağdat'ta İslam adına hilafet eden Abbasileri aradan kaldırsın diye diğer kardeşi Hülagü'yu İran ve Asya'nın batı ülkelerinin fethine mamur etti.

Kubilay Çin kültürünü benimsemek için Çin'e yönelip ve genç zamanı Çin dili öğretmeni olan Çinli bilim adamı "Yao Çu"yu kendine müşavir seçti.¹⁶⁶ Kubilay Çin'in fethine meşgul idi, Mengü karar verdi Çin fethine mamur olan ordunun baş kumandanı, kendi olsun. Bu nedenle Çin'e gidip ordunun başına geçti ama az süre sonra, Honçu şehrini kuşatma zamanı ağustos ayının hava sıcaklığından dolayı ishal hastalığı tutup ve hemen ayın on-birinde elli iki yaşındayken vefat etti. Onun cenazesi Bulkan Galdun dağına (şimdiki yeke kuruk) getirilerek Cengiz Han ve Tuluy Han'ın civarında defnedildi.¹⁶⁷

Mengü'nün ölüm zamanı, Hülagü İran'daydı, Kağanlık mücadelesi yalnız Kubilay ve diğer kardeşi "Arık Buğa" ortasında ortaya çıkıp iki üç sene sürdü. Nihayet Kağanlığı, Kubilay kazanıp, Kağanlık başkentini Pekin'e naklederek fethine devam etti. 1279'da Çinli Song sülalesini yenip ortadan kaldırarak Çin'de Yuan silsilesini kurdu. Bu hükümet 1368'e kadar devam etti.¹⁶⁸

Hülagü, agabeyi Büyük Han Mengü'nun kendisine verdiği fermanla birlikte İran'a gidip İsmailiyelileri ve Bağdat Halifeliği'ni ortadan kaldırıp adeta merkeze bağlı bir şube devletinin yönetimini kurmuş ve böylece yaklaşık yüzyıl sürecek olan İlhanlı Devleti'ni tarih sahnesine çıkarmıştır. Bu devletin yöneticileri sırasıyla şunlardır:

- 1- Hülagü Han (1256-1265)
- 2- Abaka Han (1265-1282)
- 3- Ahmet Teküdar Han (1282- 1284)

¹⁶⁵ Cami-ot tevarih,s.684.

¹⁶⁶ Teymuri, 468.

¹⁶⁷ Reşideddin Fazlullah, Cami-ot Tevarih, s.603.

¹⁶⁸ Teymuri, 468.

- 4- Arğun Han (1284 – 1291)
- 5- Geyhatu Han (1291-1295)
- 6- Baydo Han(1295)
- 7- Gazan Han (1295 -1304)
- 8- Olcayto Han (1304 – 1316)
- 9 - Ebu Said Bahadür Han (1316 – 1335)

6.3. HARP ŞURASININ KURULMASI

Her zaman İran'dan isyan raporları Karakurum'a geliyordu. Öte taraftan Hıristiyanların işletmeleri üzerinde İran ve Abbasi hilafeti tehlikesi abartılıydı. İran fethini tamamlamak ve Abbasi Hilafetini kendi egemenliği altına almak, Giyuk Han zamanından programlarındandı. Nihayet Mengo zamanında yani 1252 yılının yazında, İran konusunu bitirmek için, Harp şurası Karakurum'da kuruldu. İran'da olan Moğol komutanı Baycu, İran durumunun raporunu verdi. Belkide önceden karar koyulmuş Kazvin Kadi-el Kuzati üst elbisesin kenara vurmuş ve zırhını göstermiş ki bildirsin, İsmailiye fedailerinin korkusundan, her zaman zırhlı gezer.¹⁶⁹ Harp şurasında karar verildi:

- 1- Önceden İran'da olan, Baycor ve Cirmağun İran'da kalsınlar ve Hülagü ordusuna yapışsınlar.
- 2- Hin ve Keşmir'e gönderilen ordu geri gelip Hülagü ordusuna karışsınlar.
- 3- Bütün ulusların, onda ikisi ayrılıp Hülagü ordusuna gelsin.
- 4- İsmailiye kalelerini tahrip etmek için, Çin'den ateşçi ve mancınıkçı istenilsin.
- 5-Yol boyu otlaklar, Hülagü ordusu için korunsun.
- 6- Yollar temizlensin ve gereken tamirler yapılsın.

6.4. HÜLAGÜ'NÜN İRAN FETHİNE SEÇİLMEK NEDENİ

Hülagü'nün İran fethine seçilme nedenlerini böyle sıralamak olabilir:¹⁷⁰

Hülagü çocukluktan beri zeki birisiydi ve Cengiz Han onu çok severdi ve Moğol

¹⁶⁹ Cami-ot Tevarih,cilt 1.,s.685.

¹⁷⁰ Şirin Beyani,*Moğolan ve Hukümet-e İlkhani der İran*(Moğollar ve İlhanlı hükümeti İran'da), Semt yayın evi, Tahran 1391, 96.

inançlarına göre Cengiz Han kendi eliyle onun şehadet parmağını yağlayıp, şikara hazırlamıştı. Hülagü büyük savaşçı, korkusuz ve merhametsiz ve taş kalpli biriydi.

Hülagü taassuplu (körü koruna) büdiste bağlı biriydi. Annesi Serguiti ve büyük eşi “Dokuz Hatun”da taassuplu ve bir fikre ve taassuplu Hıristiyandı ve İslam dünyasını yıkıp yakmaktan asla çekinmezlerdi. KKağan’ın küçük kardeşi idi ve kazandığı topraklar, Kağan’a ve saltanat hanedanına kayıt oluyordu.

Kağan, Hülagü’ya verdiği fermanda yazmıştı:

“.....Gereklidir kılıç gücü ile Ceyhun nehirinden, Mısır’a kadar ülkeler feth edesin. Cengiz Han yasasını unutmayasın, her kimse il oldu hürmet göster, her kimse isyan etti ya baş eğmedi ailesiyle tam öldür.....”¹⁷¹

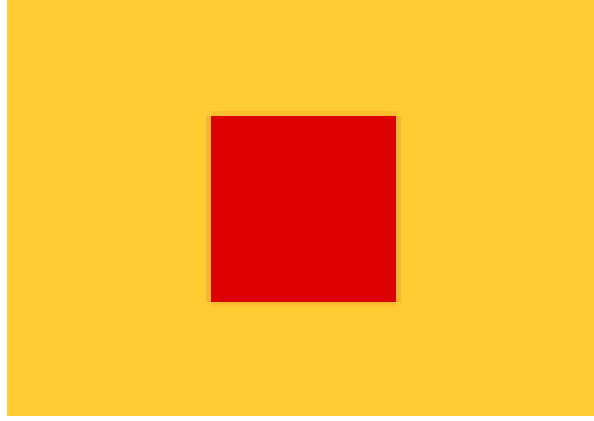
Kağan diğer fermanda tam yol boyunca olan il ve tabi hakimlerine emir verdi: “Kimse Hülagü’ya yardım etmeden çekinip vazgeçmesin ve çalışılsın ordu yardımcıları Müslüman kişilerden olmasın. Bu ferdandan sonra Cuci ulusundan olan Mülüman kişiler geri alındılar.”¹⁷²

Şekil 6.1. Hülagü ve Eşi Dokuz Hatun

¹⁷¹ Beyani, 97.

¹⁷² Beyani, 97

Şelik 6.2. İlhanlı Bayrağı (Orta Kırmızı ve Çevre Sarı Renkte)

6.5. HÜLAGÜ İRAN FETHİNE GÖTÜRDÜĞÜ ORDU VE YAPTIĞI İŞLEMLER

Eşpuler'in yazdığına göre, Hülagü 70.000 lik¹⁷³ ordu ile İran'a yöneldi. Bu ordu Kağan'ın beşte bir ordusuydu.¹⁷⁴ Moğol ordusu aylık almazdı, yalnız harpte ele getirdikleri ganimet payları yeterli oluyordu; ama Hülagü'nun baş kumandanlarına yıllık 20.000 dinar ki sonralar 50.000 dinara kadar çoğaldı ve binbaşılar 1000 dinar ve küçük kumandanlar az para alıyorlardı. Ayn Calut savaşından sonra, hazine enflasyon yapmış ve Hülagü bu paraları verebilmemiştir. Niye ki zorundaydı ganimetlerin toplamının beşte üçünü Kağan'a ve Batu Han'a ve sonralar Berke Han huzuruna göndersin. Son zamanlar Gazan Han zorunda kaldı her konuda ıslahat yapsın ve Hakan payını göndermektende vazgeçip, Homs şehrinde kendi ordusuna bölün.¹⁷⁵

Hülagü 1252'nin baharında İran'a hücum yapma işlemlerine başladı. Önce Kuzey Çin'e (Hatay'a) elçi gönderip, bin kişi ateşçi ve mancınıkçı uzmanı istedi ta kalelerin kuşatmasında yardımcı olsunlar.¹⁷⁶

Mamur gönderdi, Karakurum ve Beşbalık ortasında olan Kenkay (Hangay) dağlığında ordunun keçme sahasinin otluklarını hesaplayıp ordu için korunsun ve kimsenin mal davarı oralarda otlaması yasak olsun. Yollar diken ve taş ve çakıldan temizlensin. Memleketlerde yaşayan her kimse bir Tağar (300kilo 'luk) un ve 50 litre

¹⁷³ İkbal, Hülagü'nun ordu sayısını 120.000 nefer kayd etmiş, *Tarih-i Moğol.s.189*.

¹⁷⁴ Eşpuler, 402.

¹⁷⁵ Eşpuler, 405.

¹⁷⁶ Teymuri, 476.

şarap versinler. Bu azıklar menzil be menzil (30 kilometre) depolanırdı. Nehirler üzerinde gemiler hazırlanıp, köprüler dikilip ya tamir yapıldı. Hülagü baverçi olarak, komutanlarının biri olan Kid Buğa'yı 12 bin kişilik ordu ile İran'a gönderdi ta hem gerekli işler ve yardım toplama işlemlerini yapsın ve hem İsmailiye fedailerini ortadan kaldırsın.¹⁷⁷

6.6. HÜLAGÜ'NUN İRAN'A YÖNELMESİ

Hülagü hücumu gereken işlemleri yapıp ve yaptırandan sonra, küçük oğlu Cümğür'ü kardeşi Kağan'a rehine bıraktıktan sonra¹⁷⁸ h. 651 Şaban ayının 24'ünde yürek korkutan ordusu ile İran'a doğru yola çıktı. (19Ekim1253)¹⁷⁹

Bu hücumda Hülagü'yu iki büyük ve Hristiyan eşi yani Dokuz Hatun ve Olcay Hatun ve iki budist oğlu Abaka ve Yeşmut ve diğer şehzadeler ve büyük serdarker o cümleden Cuci'nin ulusundan: Belğay-Tuta oğul-kuli (Guli) ve Çağatay ulusundan Tekudar oğulla beraber, demek olar din savaşına yola çıktı.¹⁸⁰

Hülagü önce yavaş ilerliyordu. Her şehir hakimi onu ve ordusunu karşılayıp, konaklamalar yapıp ve misafirperverliklerini ispat ettiler. Hülagü 1255'in son baharında Keş şehrine (Bu günkü Sebz şehiri) çattı. Bu zamanlarda Horasan'ın Moğol hakimi Erğun Aga ki Kağan tarafından Horasan naibiydi. Ata Melik Cüveyni ile beraber Hülagü'nün hizmetine geldiler. Hülagü Keş şehrinden, İran'ın fetih yapılmayan büyük şehirlere ve hakimlere elçi ve mektup gönderdi." Ben İsmailiye ve fedailerini aradan kaldırmağa gelmişim, eğer bize dost olup yardım ettiniz bizim merhametimizden faydalanır kendi yerlerinizde hüküm süreceksiniz. Aksi taktirde İsmailiye'nin işini bitirdikten sonar sizin üzerinize geleceğim."

Bu ferman hakimlere çatarken, Fars eyaleti hakimi Sa'd ibni Müzeffereddin Atabek ve iki kardeş doğu Rum hakimleri olan Sultan Rükneddin ve Sultan İzzeddin Hülagü'nün yanına geldiler ve acem Irak'ı ve Şirvan ve Gürcistan ve Erran ve Azerbaycan vs. hakimleri tarafından hediyeler yollandı.¹⁸¹

¹⁷⁷ Teymuri, 476.

¹⁷⁸ Eşpuler, 268.

¹⁷⁹ Teymuri, 478.

¹⁸⁰ Teymuri, 478.

¹⁸¹ Teymuri, 479; Beyani 99.

Hülagü'nün ordusu 1256' nın ocak ayını birinde Ceyhun nehrinin üzerinde gemiden kurulan köprüden geçip bu günkü Afganistan'a bağlı olan Şeburkan bozkırında yurt kurup kış mevsiminde orda kaldı. Kış'ı av, özellikle aslan avıyla geçirdi.¹⁸²

Hülagü 1256'nın ilk baharında Horasan'dan geçip İran'ın diğer topraklarına dahil oldu. Önce İsmailiye lideri olan Rükneddin Hürşah'a mektup gönderdi ve onu itaat ve il olmaya davet etti. (1246 yılının Kurultay'ında İsmailiye temsilcisi, Giyuk Han'ın Hakan olmasına karşı durmuştu).¹⁸³ İsmailiye fırkasının İran çapında yüz elliden fazla kalesi vardı ama onların elli tanesi Talegan ve Rudbar-Kazvin dağlıklarında ve bunlarında en dayanıklısı üç kale bulunmaktaydı:

1:Alamut, 2: Meymun dez, 3: Lenbe ser ve diğer kaleler Gomes (Bu günkü Simnan ve Dameğan mahali) ve Gohistan dağlıklarında idi.¹⁸⁴ Bu kalelerin yöneticisi bir neferile idi. Buna Muhteşem diyorlardı. Muhteşem hiç bir zaman evlilik yapmazdı ve liderin önemli bir yardımcısıydı.¹⁸⁵

Bu üç büyük kaleden Rudbar-Kazvin dağlıklarında olan Alamut, İsmailiye başkenti sayılmaktaydı.¹⁸⁶ Rudbare Alamut'tan Kazvin şehrine 36 km mesafe var. Kazvin cemaati taassuplu sünni olduklarından, her zaman İsmailiyelilerle devamlı savaştaydılar ve Kazvin kadı'ı kudatı Kadı Şemseddin Ahmed Kafî, kaç kez Karakurum'a gidip, İsmailiyelileri ortadan kaldırmak için Moğollardan yardım istemişti. Bir kezde Mengü Han zamanı Karakurum'a gidip yine yardım istedi.¹⁸⁷ Sonralar bilinir ki bu yardım istemekle ve Moğol'u İran'a çekmekle, yaşın yanında kuru odunda yanmıştır.

Kit Buğa Hülagü'nün kumandanlarının biri ki önceden 12.000 ordu ile İran'a gitmişti. Hülagü İran'a çatmamış, kendi ordusu ile Gohistan ve Dameğan'da olan İsmaili kalelerini kuşatıp tahrip edirdi. Kit Buğa 5.000 süvari ve 5.000 piyade ile Dameğan'da büyük kale olan Gerd Kuh ya da Deze Gonbedan (Yuvarlak Dağ yada Gubbeli kale)nin fethine götürdü ve emir verdi kalenin etrafını henkadar kazsınlar.

¹⁸² Beyani, 99; Teymuri, 480.

¹⁸³ Eşpuler, 54.

¹⁸⁴ İkbâl, 188.

¹⁸⁵ İkbâl, 188.

¹⁸⁶ İkbâl, 187.

¹⁸⁷ İkbâl, 188.

Sonra orduyu ikiye bölüp birini orda ve diğerini “Rudbar’a” götürdü. Bu zaman Gohestan’ın, Muhteşem’i, Nasireddin Abdurrahman ve kalede olan İsmaililer bunu görüp gece baskını yapıp Moğollar’dan yüz kişi öldürdüler.¹⁸⁸ Şu zamanda İsmailiye lideri Alaeddin Muhammeddi ki Celaledin Hasan’ın yerinde oturmuştu. (h. 618/m. 1221) Muhammed akılsız biriydi ve çoğu zaman kötülük işler ve sarhoş olmakla gün geçirirdi. Onun oğlu Rükneddin Hurşah babasının işlemlerini pek sevmiyordu ve onun işaretiyle babası sarhoş oyarken, boğuldu. (h. 653/ m.1255)¹⁸⁹

Hurşah babasını öldürtükten sonra İsmailiye fedailerinin lideri oldu.

6.7. MOĞOL HÜCUMUNDA İRAN DURUMU

Burda gerekiyor konu biraz açıklanıp izahlansın. Bir zamandaki Moğol ordusu İran’a amansız hücum yapıyordu ve İran’ın batısından ve doğusundan ölüm ateşi yağıyordu ve İran halkı bir sığınacak olan adam ve yer arıyorlardı, İran topraklarında üç güç ve hükümet, hüküm sürmekte idi.

O zamanki Sultan Muhammed Harezmsah, Moğol korkusundan o şehirden o şehire koşuyordu ta bir sığınak yeri bulsun ve bu kaçışlar diğer adamların korkusuna mal oluyordu, nihayet Hazar denizinin “Abeskun” adasına sığınıp, birazdan zatülcenap hastalık nedeniyle vefat edip yalnız kendi gömleğiyle toprağa verildi.¹⁹⁰

Bu üç güç şunlar idi:

1- Harezmsahlı Sultan Celaledin İran Sultanı ve harpte başarılı ve korkusuz ve eşsiz veli politika da zaif olan bir lider.

2- Abbasi Halifesi El-Nasireddin-Allah, Bağdad’da olan İslam dünyasını dini ve manevi lideri, zekali ve politikali olan bir adam.

3- Ela’addin Muhammed İsmailiye fidailerinin dünya görmüş ve kültürlü lideri. Maalaf bu üç İslam lideri bir yunde hayir, belki bir birinin karşına idi.

¹⁸⁸ İkbal, 190.

¹⁸⁹ İkbal, 190.

¹⁹⁰ Beyani, 48.

6.8. PERVAN MUHAREBESİ (H. 618/M. 1221)

Sultan Muhammed'in kenarında olan oğlu Celaleddin, atasını kendi gömleğiyle gömürdü ve kendisini Harezme çattırdı ta Harezmlileri biraraya toplayıp Moğol önünü alsın. Ama Harezm'de durum kötü idi. Her Harezm şehzadesi kendisini Şah ilan etmişti. Celaleddin Gazne'ye gidip ordu topladı. Bu ordunun temeli Türk-Türkmen- Halec-Hint- Kabul- Sistan vs. den ibaret olan bir ordu idi.

Celaleddin Gazne'den dışarı çıkıp Gazne ve Bamyân ortasında olan "Pervan" kasabasında ordu kurup o civarlarda olan Moğol destelerini yok etti. Cengiz Han bunu duyarken yakın komutanı olan "Qutuqtu noyan" (Şiki qutuqu)¹⁹¹ kırk bin kişilik ordu verip Celaleddin'in kafasını istedi. "Qutuqtu noyan" Pervan Çölü'nde Celaleddin ile karşılaşmış, muharebeye girdi. Muharebe iki gün sürdü. Birazdan Moğollar sert yenilip, çoklu ganimet ve ölü verdikten sonraar geri çekildi (1221). Bu yenilgi Moğollar'ın ilk ve son büyük yenilmeleri idi.¹⁹²

Cengiz Han gönderdiği ordunun yenilme haberini alınca kendi Celaleddin'iyile harp etmeğe karar verdi. Öte yandan Celaleddin'in aynı kavimden olmayan ordusunda ganimet bölmek için, karışıklık ortaya çıkıp iç savaşı baş gösterdi ve ordusu üç-dört grup olup dağıldı.¹⁹³ Pervan Muharebesi matemde olan şehirlerin adamlarını heyecana getirip güçlendirip ayaklandırdı. Bu mukavemetler bais oldu Cengiz'in hızı alınsın. Bu mukavemetlerin önemlisi "Bamyân" şehrinde yüz verdi. Cengiz zorunda kaldı O şehri bir ay kuşattıktan sonar fethetsin. Bu kuşatmada Çağatay'ın ikinci oğlu ve Cengiz'in sevimli torunu "Motugen" ok yarasıyla ölsün. Cengiz öfkelenip emir verdi ve Bamyân şehrinin tam tebeşenlerini adam ola ya hayvan ola öldürsünler ve şehri öyle harap etsinler ki bir daha kimse orada yaşayabilmesin.¹⁹⁴

O zamanki gerekirdi İran'da olan şehzadeler ve hâkimler, güçlü düşman önünde birleşsinler, maalesef her kes kendini ve kendi hükümetini düşünüp birleşmeden kaçınıyordu. Hatta Celaleddin'in kardeşleri Kıyaseddin ve Lağşah ve Akşah onunla

¹⁹¹ Qutuqu'nu çocuk iken Tatar muharibesinde Cengiz'in eline tuştı ve çün Cengizin ve Burte'nin hala çocukları olmamıştı onu çocukluğa goturdular. (Teymuri, 259)

¹⁹² Beyani, 49.

¹⁹³ Teymuri, 261.

¹⁹⁴ Teymuri, 262.

birleşmeyip kendi yollarına gittiler ve birer birer tutulup öldürüldüler.¹⁹⁵

Cengiz ordusunu hızla şimdiki Pakistan'ın kuzeyinde “Kalabağ” şehrinin civarında olan Dinkot Çölü'nde Celaleddin'e çattırdı.¹⁹⁶ Celaleddin Send nehrini geçmek için gemi düzeltmede idi. Cengiz Celaleddin'in ordusunu muhasaraya aldı. Bir taraf su ve üç taraf düşman ordusu Celaleddin'e harpten sonra bir yol bırakmadı.¹⁹⁷

Kasım ayının 24'ü Çarşamba günü iki ordu harbe girdi. Sultan Celaleddin ordusu yenilip mahvoldu ve Celaleddin'in 8 yaşında olan oğlu esir olup Cengiz'in emriyle öldürüldü.¹⁹⁸ Celaleddin ailesinin yanına geldi. Celeleddin'in annesi, eşi ve diğer akrabası yalvardılar ta Celaleddin onları kendi eliyle öldürsün ve Moğol ordusuna bırakmasın! Celaleddin ağlarken emir verdi hepsini Send nehrinde boğsunlar ve sonra atına binip Send nehrine girdi.¹⁹⁹

Cengiz büyük komutanı “Jormağun'u” Celaleddin'in işini bitirmeye mamur edip Moğolistan'a geri döndü.²⁰⁰

Sonralar Celaleddin Hindistan'dan topladığı ordu ile İran'a geri döndü ve Kirman ve Azerbaycan ve Gürcistan'da harpler edip, İran topraklarını birleştirmeye çalıştı; ama herkes kendi şehrinde, kendi hüküm sürmek düşüncesinde idi ve Sultan Celaleddin Moğollar gibi Gürcistan'da çok insan öldürdü ve diğer şehirlerde de bir iş yapamayıp canını bu yolda elden verdi.

Herandzi, Sultan Celaleddin'i böyle tanıtmaktadır:

“O kısa boylu, esmer (karaşin) Türk soylu ve Türkçe konuşan idi. Elbet Fars dilinde de konuşuyordu. Tam ordudan cesur ve sabırlıydı. Her küçük şeye öfkelenmez ve asla küfür söylemezdi. Sesli gülmezdi. Az konuşan ve adaleti seven birisydi ve adil insanları severdi. Milletin refahını istiyordu...”²⁰¹

¹⁹⁵ Teymuri, 254, 257; Beyani, 53.

¹⁹⁶ Teymuri, 263

¹⁹⁷ Teymuri, 263; Beyani, 50.

¹⁹⁸ Teymuri, 264.

¹⁹⁹ Şehabeddin Herendzi Nesevi, *Sirete Celaleddin mink Birni*, (2. Baskı), Elmi ve Ferhengi yayın evi, Tahran 1365/1987, 113.

²⁰⁰ Beyani, 52.

²⁰¹ Nesevi, 281.

YEDİNCİ BÖLÜM

MOĞOL İLE İSMAİLİYE VE ABBASI İLİŞKİLERİ

7.1. MOĞOL ZAMANINDA İSMAİLİYE TARİKATININ DURUMU

İsmailiye fırkası ki gizli terörlerle uyunu Şahlar ve hakimlerin gözünden almıştı. İkinci yarısı ömründe gücü ve siyaseti çapraz değişip ve azalır, çoğalır ya da gizli ve aşık olurdu. Örneğin, Muhammad bin Hasan beşinci Daii (baş lider) olarak 48 yıl gizli ve kapalı kapılar arkasından başarılı hükümetini sürdürdü ve hakimlerin canına korku saldı.

Ama onun oğlu, Altıncı daii “Celaleddin Hasan” Ata siyasetinin karşısına ve Hasan Sabbah meramına yüz çevirip, kale kapılarını açtı. Din bakımından sünette dahil olup “No Müslüman/yeni Müslüman olmuş” adını verdi. Zaman hakimleriyle o cümleden Abbasi Halifesi ve niz Sultan Muhammed Harezmsah’la arkadaşlık kurup, kendisini gün gücünde ortak yaptı.²⁰² Tahrip olan camileri yeniledi, Sünni alimleri kalelere davet etti ve Şiaya İsmailiye’yi sünni olmağa emir verdi.²⁰³ Yine onun ölümü ile halefi Alaeddin Muhammed kapıları bağlayıp, Sabbah düşüncelerini diritti ve dağlar zirvesinde olan kartal yuvalı kalelerden İslam dünyasını göz altına aldı.

Sekizinci ve sonuncu daii Rükneddin Hürşah kapıları fazla açtı ve eliye bilmedi Moğol hücumunun önünde dayansın.²⁰⁴ Kartal yuvaları dağlar zirvesinden yere salındı. Şaşırtıcı olan bu ki, o zaman İsmailiye yok olundu ki en güçlü zamanında idi!²⁰⁵

İsmailiyeliler önce Moğol’un hücumundan ve Harezmsahlılar’ın zayıflamasından faydalanarak kendilerini güçlendirdiler. Bir taraftan Moğollarla omuz omuza Sünni hükümetlerini yıkmaya çalıştılar, öte yandan her İranlı hakim ve vezir ve komutan ki Moğollarla iş birliği yapıyordu veya O din alimleri ki İsmailiye’ye küfür ediyorlardı, katlediyorlardı. Bazı başsız şehirler ki Moğol hakimiyet altına girmekten korkuyorlardı, kendilerin İsmailiye’ye bağladılar. Bu bağlantılar, hırsızlıklar ve eşkıyalıklarla yüze çıkıyordu.

²⁰² Beyani, 99, 102.

²⁰³ Beyani, 102,

²⁰⁴ Beyani, 100.

²⁰⁵ Beyani, 100.

İsmailiye günden güne güçlenmesine rağmen, içten çökme durumunda idi ve az zamanda Moğol eliyle mahv oldu. İsmailiye'nin yok olma nedenini iki nedende getirmek olar.

7.2. İSMAILİYE FIRKASININ ÇÖKMESİNDE ÖNEMLİ NEDENLER

İsmailiye tarikatının çökme nedenini dış ve iç nedenleriyle tanımlamaktadır.

7.2.1. Dış Nedenleri

İsmailiye fırkasının aradan gitme nedenlerinin dış nedenlerinin en önemlisi, şia ve sünnilerin birleşmesidir. Şia ve sünni her konuda birbirine karşı idi, yalnız İsmailiye'yi ortadan kaldırmada birleşip iş birliği yapmışlar ve her ikisi güçlerini Moğol ordusuna bırakmışlar. Özellikle Bağdat'ta olan İslam dünyasının lideri yani Halife, kan içen Moğol ordusunu İran'ın fethine ve İsmailiye'nin ortadan kaldırılmasına davet ediyordu.²⁰⁶

Din bakımından İsmailiye, Şianın bir kolu idi. Yalnız Şia oniki imama inanıyor ve İsmailiye yedi imama. Yani Şia ve İsmailiye altı imama kadar inançları aynıdır, İsmaliye imam Cafer Sadık'tan sonra onun büyük oğlu İsmail'i imam biliyorlar, ama Şia düşünüyorlar, İsmail gençken ölüp ve Musa Kazım ve beş diğer oğlu ve torunları imamdırlar.

İsmailiye'nin çökmesinin ikinci dış nedenlerinden, kalelerin kapılarını yabancılara ve diğer fırkalar üzlerinin yüzüne açma idi. Şimran kalesi fetih olanda, kalede beşbinden fazla kişi zindanlarda saklanıyordu.²⁰⁷

Şia-Sünni-Yahudi-Hıristiyan alimleri, hekimler, sanat adamları vs. kalelere davet olunup ya da zorla saklanıyorlardı. O cümleden Hacı Nesiraddin Tusi ve Yahudi hekim Reisuddevle ve Müveffekuddevle ve çocukları Alamut kalesinde saklanıyorlardı.²⁰⁸ onlarda kalede yaşayan zaman kalenin giriş-çıkış ve zayıf yerlerini öğrenip Moğol ihtiyarında koyuldu. Böylece görünür Sünnet cemaati birinci düşman, Moğol ikinci düşman ve Şia üçüncü düşman sayılmaktadı.

²⁰⁶ Beyani, 101.

²⁰⁷ Beyani, 101.

²⁰⁸ Beyani, 101.

Birinci düşman İsmailiye'nin kökünü titretip boşalttı. İkinci düşman yani Moğol İsmailiye'yi aradan kaldırdı ve üçüncü düşman yani Şia din rakipleri ardan gitmekle kazanan oldu.²⁰⁹

7.2.2. İç Nedenleri

İç nedenlerinin en önemlisi, İsmailiye fırkasının ikiye bölünmesidir. İsmailiye'nin hakimleri ve zenginleri kendilerini saklamak için Moğol ile sulh ve itaat etmek istiyorlardı, ama diğer İsmailiye fırkasına tabi olanların isteği, yabancı düşmanla harp etmek ve kaleleri korumak idi. Şu iki grup olmak İsmailiyeliler'in oradan gitme nedenlerinin önemlisidir.²¹⁰

7.3. NOV MÜSLÜMAN HASAN (YENİ MÜSLÜMAN OLMUŞ HASAN) DEVRİ

İsmailiye'nin Büyük daisi (Lideri) Muhammed bin Hasan'ın ölümünden sonra oğlu Celaleddin Hasan (doğum 562/1167) dailiğe çattı. O hayat boyu babasının siyasetine karşı gelmişti ve gizlice İsmailiye'nin iki büyük düşmanı olan Halife ve Harezmşahlı Sultan Muhammed ile bağlantı kurmuştu. Hasan İsmailiye hükümetine çatinca emir verdi kalelerin kapıları herkese açılsın. Yeniden ezan ve namaz sesi kaleleri bürüsün, yeni cami ve hamamlar *-diktirdi, Sünni din alimlerini davet etti kalelere gelip din yaygıncısı ve din yargıları olsunlar, Kazvin şehirinin adamları ile barıştı, İsmailiye kitaplarını odada yaktı ve nihayet Bağdat Halifesi'nden Müslüman olmağına bir fetva aldı.

Hac zamanı sünnete bağlı olan kendi annesini büyük kervanla Mekke'ye gönderdi ve Abbasi Halifesi tarafından Mekke'de bu kervan iyi karşılanıp, Harezmşah kervanından önde Mekkeye alındı ve bu nedenle Halife ve Sultan Muhammed'in düşmanlığı yüze çıktı. İsmailiye iki grup olmuş idi ama kimse Hasan'a karşı çıkamıyordu.

Nihayet Hasan no müslüman 618'de ishal hastalığı ile öldü ve böyle denildi ki Hasan'ın eşlerinden ve niz kız kardeşi zehirleyipler. Hasan'ın ölümünden sonra onun 9 yaşında olan oğlu yani Alaeddin dailiğe çattı. Alaeddin kalelerin kapılarını kapattı ve

²⁰⁹ Beyani, 101.

²¹⁰ Beyani, 101.*-

yine İsmailiyeliler'in gili yaşamları başladı.

Alaeddin Moğol tehlikesini iyi biliyordu ve ona karşı gelmek için güçlenmek gerekirdi. Diğer ülkelere elçi gönderdi ve onları Moğol karşısını almak için birleşmeğe davet etti.²¹¹

İsmailiye ile Moğol hakimiyetinin düşmanlığı Ogeday Han zamanı ortaya çıktı. O zaman ki Ogeday Han hakanlık tahtına oturduğu zaman, Alamut'tan İsmailiye'nin önemli başçılarından Bedreddin Ahmed İsmailiye tarafından Karakurum'a gitti, ama soğuk karşılandı.

Ogeday'ın halefi Goyuk Han zamanı bu karşılık sertleşti. Bu zamanlar İran'da olan Moğol hakimi "Kolbalat" İsmailiye tarafından öldürüldü. Ogeday istedi İran fethini bitirsin ve İran'a ordu çekti, ama ecelden kurtulamadı.

Alaeddin Abbasi Halifesi'ne mektup yazdı ve ondan yardım istedi. Ama Halife İsmailiye'nin ortadan kaldırılması için mektuba cevap vermedi.²¹² Alaeddin zorunda kaldı 637/1240 batıda olan Fransa ve İngiltere'ye yardım eli uzatsın.

İngiltere'nin Vinçester piskoposu demişti. Bekle bu köpekler birbirlerini parçalasınlar, sonra biz boş topraklar ve ülkelerinin harabelerinde katolik dinini göreceğiz."²¹³

1227. de İsmailiye ve Sultan Celaledin ile barış antlaşması imzalandı. Bu anlaşmada karar tutuldu:

1= Harezmsahlılar, İsmailiye'ye ayit olan şehirlere girmesinler.

2= Damuğan şehri İsmailiye elinde kalsın yalnız Harezmsahlılar'a her yıl 30000 dinar haraç verilsin.

3= İsmailiyeliler'den Bedreddin Ahmed Harezmsah sarayında özel elçi sayılsın.²¹⁴

Böylece görülür Moğol'un amansız yürüyüşünde, İran'da iki hükümet emir sürmekte idi. Bu iki hükümetin biri bilici ve bilen, ama diğeri güçlü ama akılsız. En azı eğer bu iki kudret bir olsa idi. Moğol hiç zaman bu kolaylıkta İran'ı kana

²¹¹ Beyani, 109.

²¹² Beyani, 109.

²¹³ Beyani, 110.

²¹⁴ Siret-e Celaledin minkbırnı, 163.

çekebilmezdi.²¹⁵

Bu zaman İsmailiyeliler yine iki grup olmuşlar: Bir grup genç oğlu ve halefi olan Rukneddin tarafından destekleniyordu. Bu grubun amacı düşmana baş eğmek ve kendilerini korumaktı.

Diğer grup Aladdin ve onu destekleyenler idi ve amaçları Moğoluyla karşı karşıya gelmek ve çarpışmaktı. Alaeddin 45yaşında iken oğlu tarafından öldürüldü.²¹⁶ Alaeddin'in ölümü ile İsmailiye fırkası aradan gitmeğe yüz koydu.

7.4. İSMAILİYE FIRKASININ SONU

O zamanki İsmailiye fırkasının liderliği Rukneddin'e çattı. Hülagü'nün ordu komutanlarının birine bir elçi gönderip il olmasının bildirdi. Ama komutan cevap vermiş "İyi oluyor Rükneddin Hülagu ile yüz yüze görüşüp konuşsun."²¹⁷

Rükneddin, il olmağını bildirmek için Kardeşi "Şehenşah"ı çok hediyeler ile Hülagü'ye gönderdi. Hülagü onları iyi karşılayıp misafirperverlik yaptı. Sonra onlardan il olmalarını ispat etmek için istedi tam kalelerini yıksınlar. Rükneddin kaleleri yıkmaktan çekindi.

Hülagü Rükneddin'e inanmayıp harp etmek zorunda kaldı. Önce Yesur Noyan'ı bir Moğol ve İranlı ordu ile Rudbar'a gönderdi ta Rudbar'dan Alamut kalesini fethedip toprakla bir etsin. Yesur Noyan Alamut'a hücum yaptı, ama yenilip geri çekilme zorunda kaldı.

Hülagu, İsmailiyeliler'le harbi, dağlarda olmaları için, zor bilirdi. Elçiler gönderip onların il olmalarını ve kalelerin yıkmasını istedi. Rükneddin kabul edip çok değersiz kaleyi harap etti. Ama Hülagu'dan istedi Alamut ve Lemser ve Lar kalelerinin ata yadigarı olması için yıkmasından vazgeçsin.²¹⁸ Karar oldu Rükneddin rehin olarak oğlunu Hülagu'ya göndersin. Rükneddin hile edip başka çocuğu rehine gönderdi.²¹⁹ Hülagu casuslarıyla bilip son hücumu uğradı. Nihayet Alamut kalesi fetholundu. Var olan malzemeler dışarı çıkarlandı . Ata Melik Cüveyni'nin ricası üzere, Hacı

²¹⁵ Beyani, 112.

²¹⁶ Beyani, 113.

²¹⁷ Beyani, 116.

²¹⁸ Beyani, 119.

²¹⁹ Beyani, 120.

Nesireddin Tusi'nin seçimi ile şu kalenin büyük kütüphanesinin kitapları aranıp seçildi, kalan kitaplar kale ile beraber ateşte yakılıp ve kale de yıkıldı.

Alamut kalesinden sonra 150'ye yakın diğer kalelerde fetholunup tahrip edildi.²²⁰ Bu kalelerin ünlüleri şunlar idi:

Alamut- Meymun dez- Lemser- Gerdkuh- Şahdez- Şemiran- Lar- Humayun dez- siruş- Sorhe- Dezek- Pire- Behram dez- Ahen kuh- Horan- Taç- Firdevs ve Mensuriye²²¹

Rükneddin Hürşah, ailesiyle beraber Kazvin şehrine gönderildi. Moğollar Hürşah'ı elde tutmak için onu bir Moğol necipzadesiyle evlendiriyorlar.²²² Birazdan Rükneddin, Hülagü'dan istedi onu Hakan'a gönderilsin. Hülagü kabul edip, h. 655'de Rükneddin'i dokuz akraba kişiyle beraber Karakurum'a gönderdi. Hakan Mengü onunla ziyaret etmek istemedi. Rükneddin İran'a geri dönmek zorunda kaldı. Ama İran'a çatmamış , Hakan'ın emriyle yolda öldürüldü ve böylece İsmailiye fırkası sona erdi.

7.5. İSMAILİYE FIRKASININ ARDAN GİTMESİNDE, HACE NESİREDDİN'İN ROLÜ

İsmailiye'nin aradan gitme nedenlerinde Hace Nesireddin'in rolü unutulmamalıdır Hace Nesireddin bir dahi alim idi. Bu alim kendinin ilmini daha da beslemek için İsmailiye fırkasına dahil oldu. Onların ilim ve felsefe ve kutuplarını okuyup inceleyip öğrendikten sonra Bağdat'ta hilafet bargahına yol bulmak istedi ama orda ibn Elkemi gibi bir güçlü rakip olmak üzere bargaha yol tapa bilmeyip geri vuruldu. Sonra Moğol hakimiyetine girmek istedi. Moğol tarafından iyi karşılandı.²²³

Hace Nesireddin mutaassıp bir 12 imamlı Şii idi. Onun yedi imamlı İsmailiye kalelerinde yaşamayı ve çalışması unutulmamalıdır. Hace Nesireddin'in rolü Alaeddin ve oğlu karşı duran zamandan ortaya çıkıyor.²²⁴ Hace Nesireddin İsmailiye kalesinde yaşarken dışarı ile mektuplaşabiliyordu ve hatta kadir idi İsmailiye fırkasının fedailerinin eli ile düşmanlarını ortadan kaldırsın. Öte yandan o zekası ile biliyordu eğer

²²⁰ Beyani, 121.

²²¹ Beyani, 121.

²²² Eşpuler, 52

²²³ Beyani, 122.

²²⁴ Beyani, 123.

Alaeddin yaşaya, İsmailiye bu tezlikte aradan gidebilmez, bu nedenle çalışıyordu Alaeddin ve oğlu Rükneddin'in araları bozulsun ve düşmanlık devam tapsın.²²⁵ Hacı Alamut kalesinin kitaplarını inceleyip tanıdığı için, İsmailiye düşünce kitaplarını yakmada rolü var idi. Sonralarda hemen Hacı Nesir-eddin, sünni Abbasi hilafetinin oradan gitmesinde de esaslı rol oynadı.²²⁶

7.6. MOĞOL'UN SİYASET VE İSTEĞİ

Demek oluyor Moğollar'ın İslam dünyasının en önemli değişikliği, Abbasi Hilafetinin aradan aparılması idi. Abbasi Hilafeti beşyüz küsur yıl İslam dünyasına en azı manevi hüküm sürmüş idi ve bu uzun zamanda İran Sultanları gizli veya aşikar halde Bağdat hilafeti ile düşmanlıkta rağmen, kendilerini Bağdat etkisinden kurtarılmışlardır. Sünnet mezhebi İran'ın resmi dini olarak, İran ve Bağdat'ın tek önemli bağlantısı haline gelmişti.²²⁷ Öte yandan İran Şii'leri Abbasi hilafetini gasbeden bir hilafet biliyordu ki Hazreti Ali evlatlarının yerinde oturmuşlar ve her zaman çalışıyorlardı hakkı sahibine çattırsınlar ve bu nedenle çalışıyorlar Abbasi hilafetine geçmeleri ile Abbasileri birbirine saldırıp, Abbasi hükümetinde çatlaklar çıkarsınlar ve en sonunda Moğol silahından faydalanıp Abbasileri mahv etmeye başarılı oldular.²²⁸

Öte taraftan Moğollar İpek Yolu'nun tamamını kendi hükümetlerinde tutmak için ve ilk kez bir hükümet altında Büyük Okyanusu, Akdeniz'e bağlamak için, gerekirdi İran topraklarının tümünü ve onda karşı karşıya olan iki güçlü düşmanı ortadan kaldırmak için, doğudan batıya kadar bir bayrak altına getirsinler. Moğollar doğuda Çin sınırlarını aşmışlar Büyük Okyanus'a çıkmışlardı ama batıda Akdeniz'e el koymak için İsmailiye ve güçlü Abbasi hilafeti ile karşı karşıyaydı. İlk düşmanı yani İsmailiye fırkasını çok zor ve çetinlikle aradan kaldırmışlardı ve gerekirdi diğer düşmanı da ortadan kaldırsınlar ve bu yolda İranlılarla yoldaşlar

O zaman ki (h. 595m. 1199) yılında İran hükümeti Harezmsahlı Alaeddin Tekoş'a çattı ve Tekoş başarabildi doğuda kendi hükümetini dayanaklıklar versin, batıya gelip Bağdat elinde olan İran şehirlerini geri aldı ve o zaman ki Harezmsahlı hükümeti Tekoş'un oğlu Muhammed'e çattı, Harezmsahlılar aşikar olarak hilafete son

²²⁵ Beyani, 122.

²²⁶ Beyani, 123.

²²⁷ Beyani, 123.

²²⁸ Beyani, 123.

vermek niyetine düştü ama Abbasiler’de de hilafet bir kişiye çatmış idi ki zeka ve siyaset ve hile e eşsiz biriydi ve demek oluyor İslam tarihinin büyüklerinden sayılmaktadı.²²⁹ Bu Halife’nin ismi El-Nasireddin-Allah idi.

7.7. EL’NASİREDDİN-ALLAH’IN HİLAFET DEVRİ (575H., 622H./1180M., 1225M.)

Abbasi hilafetinin aradan gitme nedenini çok uzaklarda yani Selçuklu ve Harezmşahlılar zamanında aranması gerekmektedir. Yalnız dahi ve zeki El Nasireddin Billah’ın Halife olması bu durumu bir az geriledi.

Ebül Abbas Ahmed El’Nasireddin Billah, Abbasiler’in 34. Halifesi ve İslam dünyasının 53.hakimi idi. El’Nasireddin Billah h. 575/m. 1180 yılında hilafete çatı ve 47 sene Halifelik yaptı. Ölüm zamanı 70 yaşı var idi ve bu yaşam ve hüküm sürmek o ortamda bir özel ve eşsiz örnek olmakta idi.

El’Nasireddin Billah’ın bir gözü kör idi ve diğer gözü de az görüyordu.²³⁰ Bu eksiklik sebep olmuştu gücünü kafaya versin ve zekalı birisi olsun. Abbasi hilafeti en az üç asır İran Sultanlar’nın özellikle Selçuklu Sultanlarının elinde bir oyuncak gibi idi. O zamanlar İran Sultanları kimseden himaye etseydi kesin o hilafete çatardı veya Sultan’ın her isteği olsa idi o oluyordu. Nasireddin Billah Selçuklular’ın aradan gitme fırsatından faydalanıp, iki hedefi göz önüne tuttu:

Önce İslam dünyasında hilafet gücünü yenileyip artırsın ve bu konuda fihri kitaplar okuyup din alimleriyle tartışmalar yaptı. Kendini din ilmi bakımından besleyip ve din bakımından bir bilici din adamı sayılmakta oldu. İkinci çabası çalıştı Şii leriyle yakınlaşsın. Şimdi bu Şii yedi imamlı oluyordu ya oniki imamlı fark etmez idi. İsmailiyeliler’in bıçaklama korkusundan kurtumak için, İsmailiye daiisiyle arkadaşlık kurdu. Yalnız o istiyordu Şiiler’in gizli kudretlerinden düşmanların mahvetmesinden yararlınsın. Kendisini Hazret-i Ali’ye inananlardan gösterdi ve emir verdi ona bir görkemli mezar Hazret-i Musa Kazım türbesinin civarında dikilsin.

Diğer Taraftan İslam dünyasının çapında Şiilerin meslek sahiplerinden oluşan cömert delikanlılar biraraya toplanıp güçlü ve gizli teşkilat kurlmuşlardı. Bu teşkilatın

²²⁹ Beyani, 125.

²³⁰ İbni Esir, *Elkamil*, XXVII, 5.

ismi “Fütüvvet” idi.²³¹ Bu teşkilat Nasır’ın ağır vergi toplama emrinin karşısında meslek sahiplerini destekleyip şehirlerde protesto ve itirazlar yapıyorlardı. Nasır onları da göz altına almak ve güçlerinden gereken zaman faydalanmak diye, fütüvvet başçılarını biraraya toplayıp, onların “Seravil” isimli olan hırkalarının giyip ve kendisini onlara başcısı olarak kabullendirdi! Böylece kendini Şiilerin ağır telakkisinden kurtardı.²³²

Bu durumlarda Şiilerin dinî çalışmaları ve sünnet cemaatiyle gizlilikten aşıkara çıkmıştı ve her bir bahaneya Bağdat da Sünni ve Şii gruplarının arasında kanlı savaşlar çıkıyordu. Örnek olarak h.580./m. 1185’te Bağdat şehrinde Şii “Kerh” köyü ile Sünni “Bab-el Basra” köyünün adamları birbirinin canına düşmüş ve aşırı adam öldükten sonra hilafet ordusunun gücü ile savaş bitti. Bu savaşın aynı h. 621 yılında Vasit şehrinde de yüz verdi. Hilafet ve İranlıların ortamları Harezmsahlılar zamanı dahada karıştı. Sultan Muhammed çalışıyordu hilafeti ortadan kaldırsın ve bu yüzden emir verdi Halife’nin adı hutbelerden silinsin. Nişabur ve Merv ve Buhara, Serahs vs. şehirleri Halife’nin adının silinmesini kabul etti ama Samerkenk ve Herat ve Harezm’in bazı şehirleri ki Sultanın annesinin etkisi altında idi kabul etmedi.²³³

El Nasiraddin’ullah Şiilerin gücünün yanısırasında gelişmiş gizli servisi de hazırladı ve onun gücü ile İslam dünyasının hareketlerini göz altına alıp, zenginleri zora koyup artık vergi toplayıp hazinesini doldurdu.²³⁴ Bunların yanısıra Moğol’un güçlenmesini duyup bu güçten faydalanmak ve Harezmsahlılar’ı ortadan kaldırmak diye Moğollarla ilişki kurmak düşüncesine düştü. Bu konuda Etrar faciasını hala yüz vermeden Cengiz’e gizli bir mektup yazdı ve Moğolları İran fethine ve Harezmsahlıları ortadan kaldırmaya davet etti. Bu mekktup Harezmsahlılar’ın eline düşmesin diye bir memurun baş tüylerini kestirip mektubu başının derisinde yazdırmış ve beklemiş tüyleri uzansın.²³⁵

Cengiz ve onun halefi, Güyük Han, halifenin sözlerini dolandırma bilip ve bu dolandırma-sına inanmayıp Abbasi hükümetini de ortadan kaldırmayı programlarında

²³¹ Son zamanlarda (Osmanlı dönemi) Eskişehir’de de Meslek sahipleri “A’hi’ler” isimli bir teşkilat kurmuşlardı Bu teşkilat meslek sahiplerinin dürüstkar olmalarına yetişiyordu ve gereken zaman hükümet önünde onların haklarını müdafaa ediyorlardı. A’hi’lerin ilkeleri şunlar idi!

1: Elini açık tut. 2: Sofranı açık tut. 3: Kapını açık tut. 4: Gözünü bağlı tut. 5: Dilini bağlı tut.(Eğlenceli Tarih, Osman Gazi, s.110.)

²³² Beyani, 128.

²³³ Beyani, 131

²³⁴ Beyani, 126

²³⁵ Beyani, 133.

yer verdiler. Ama Güyük'ün saltanat ömrünün az olduğuna göre ilişkileri durulmadı. O zaman ki hükümet Mengü'ye çattı, Hilafet bargahının yıkılması ertelendi. El Nasireddin'ullah Güyük'ün tahta oturma törenine elçi ve hediyeler gönderdi ve söz verdi İran hükümetini yıkmağa onbin asker yardıma göndersin.²³⁶

Sultan Muhammed'in dertli ölümünden sonra yine Nasireddin'ullah onun korkmaz oğlu Sultan Celaleddin'le de düşmanlığını devam ettirdi ve Celaleddin'in dostluk elini geri vurdu. Bu durumda İran'ın durumu karışık idi. Celaleddin'in Hinde kaçmasıyla İran başsız kalmıştı. Her şehzade özellikle Celaleddin'in kardeşi Kıyaseddin ve her şehir başçısı istiklal düşüncesine düşmüştü. Celaleddin İran'a dönerken, İran'ın orta şehirlerin birleştirip Halife ile işini bitirmek için Huzistan'da Şuşter ve Basra şehrini fethetmek için yürüdü. Celaleddin h. 622 de Bağdat'ın yakınında olan Bekube şehrine saldırdı. Ama Halife'nin korkusundan Bağdat'a yürümekten çekilip geri döndü. Bu muharebe Nasireddin-Allah'ın son harbi idi niye ki bir sene çekmedi öldü.²³⁷

7.8. EL NASİREDDİN'ULLAH'IN HALEFİ (622-640/1225-1243)

Nasireddin'ullah'ın ölümü ile onun kurduğu siyaset dağıldı. Nasir'in büyük oğlu "Ebu Nesr Muhammed" idi ki hilafete çatan zaman "El-Zahir Be Emrullah" adlandı. Ebu Nesr Muhammed babası yaşarkende onun zoruyulaiyla vergi toplamak ile karşı idi. O hilafete çatan zaman atası gibi vergi toplamayı ve gizli servisin zor demeğin benimsemeyip dağıtıp ortadan kaldırdı. Zindanları açıp mahpusları serbest bıraktı. Ama bu adil Halife'nin ömrü az olup dokuz ay hilafetten sonra öldü ve onun büyük oğlu "Ebu Cafer Mensur "El Müstenser Billah" lakabı ile hilafete çattı.²³⁸ Müstenser'in hilafeti onyediyıl sürdü. Müstenser'de babası yolunda gidip hilafete tabi olan insanların rahatlamasına çalıştı. Müstenser, Bağdat da görkemli "Müstenseriye" Medresesini diktirip ona çok vakıf bağışladı. Bağdat şehrinde yemekhanelar diktirip bedava yemekler yasptı. Hilafet topraklarında kervansaraylar- köprüler ve camiler diktirdi. Müstesem'in devri Abbasiler hükümetinin parlak sahifelerini yazmaktaydı.

Müstenser babası gibi kendi hükümetinde üç önemli problem ile karşı karşıya idi:

A= Şia ve fütüvvet grupları ve ara sıra Sünniler arasında kanlı savaşları ortaya

²³⁶ Beyani, 134.

²³⁷ Beyani, 136.

²³⁸ Beyani, 137.

çıkırdı .Müstenser çalıştı kendini Şii'lere yakınlaşmakla onları susmaya zevk etsin. Bu konuda emir verdi Bağdat yakınlarında olan Şii'lerin yedinci imamı Hazret-i Musa Kazım'ın mezarını yenilediler. Sonra dedesi gibi fütüvvet gruplarına dahil olup, fütüvvetçilerin seravil isimli olan özel elbisesini giydi ve kendisine tabi olan diğer Sultanlara, seravil gönderip onları da fütüvvet grubuna dahil etti.

B= İkinci problem, Sultan Celaleddin'in varlığı ve İran'lıların ona bağladıkları necat umudu idi. Müstesem ve Celaleddin ortak güçlü düşmanları olan Moğol önünde birleşme avezi, bir-birlerine saldırmakla, ömrülerinin büyük yanlışlıklarını yaptılar. Nihayet 628 yılında Celaleddin'in ölümü ile bu problem çözüldü.²³⁹

C= Üçüncü ve asıl problemi Moğolun güçlü ve devamlı hücumları idi. Bayco Noyan Moğol ordusunun büyük komutanı 634 yılında öten yılın aksine ki Bağdatı fethetmek için güneyden ve Mosel şehirini tehirp etmekle başlayıp ama Bağdatı fethetemedi, bu kez Bağdat'ın kuzeyinden yani Erbil tarafından, Bağdat'ın fethi için yola çıktı. Erbilde yaşayanlar kalede sığındılar ve halifeden yardım istediler. Halife yardım ordusu gönderip, Moğolları kaçırmak ve geri çekilme zorunda koydu. 635 yılında Bayco Noyan gine hücum etti ve Bağdatı kuşattı ama helife İslam Cihadi e'lam etmekle, Moğollar gine yenilip geri çekilmek zorunda kaldılar.²⁴⁰

Celaleddin'in ölümü ve Moğolların yenilmesi sebep oldu Abbasi hilafetinin ömrü kaç sene uzansın. Müstesem 640/1243 yılında ölüp ve hilafeti oğlu "Ebu Ahmed Ebdullah" ki sonralar "El Müstesem Bellah" adlandı, bıraktı.

El mütesem Billah Abbasi hanedanının otuzyedinci halifesi idi. O 640dan 656 ya kadar yani onbeş kusur sene halifelik yaptı. Nihayet 656 yılının sefer ayının ondörtünde öldürmesile Abbasi devleti sona erdi.

7.9. EL MÜSTE'SEM BİLLAH'IN HİLAFETİ VE ABBASİLERİN SONU (640H. -656H.)

El Müste'sem Billah Abbasi döneminin 37'cisi ve sonu idi. O baba'si El Müstenser öldükten sonar hilafete geçti. Göler yüzlü- Namüslü-Dindar-İyi huylu- Kitap sever ve yazısı güzel olan birisi idi. Ama zayıf kararlı olduğu için kimse ondan çekinip korkmuyordu.

²³⁹ Beyani, 140.

²⁴⁰ Beyani, 140.

Önceki halifeler, kendi erkek çocuklarını saray da veya hebsane de hebs ediyorlardı, ama o üç oğlunu serbest bırakmış idi. Bu oğlanların birinin kotu davranışları ve zulmkarlıkları, hilafetin çokmesine sebep olanların bir nedeni idi. Onun bargahının yöneticileri ve vezirleri de, Esed kabilesinden olan Şii“Moeyyededdin Muhammed bin Elkemi” dışında zayıf adam-lardan teşkil tapmış idi.²⁴¹ Müste’sem’in hilafete çatması ve Hülagü’nün Bağdad kapılarına açmasında, on altı yıl ara var dır. El’kemi gibi hayır seven insanlar her zaman Moğolun tehlikesinden diyorlardı, gulup soyliyordu: Moğol nereni alıyor alsın, Bağdad bana yeter.²⁴²

İranlı’lar İslama girdikler ilk günlerden çalışıyorlardı İslamın yanısırasında, kendilerini Arep hükümetlerinden serbest bıraksınlar. Her zaman herpi liderlerin o cümleden Babek- İstadzis- Ebu Müslüm- El Mükenne- Seffarlar ve sonralar Selçuklular ve Harezmsahlılar gibi hükümetlerin çevresine toplanıp Arep hilafetine karşı çıkmışlardır. Hilafet tarafından bu karşılıklar sert basdırılmış ve karşı çıkanlar öldürölüp ve derileri soyulmuşdi. Vaten seven İranlı’lar zorunda kalmış savaşlarını askeri karşılıklardan, siyasi ve gizli savaşmalara çekilsinler. Bu nedenle Al büye oğolları gibi İranlı’lar eliye bilmişdiler halifelerin kapı arkasına kadar yol tapsınlar. Şimdi de Moğol gücü ortaya çıkarken, İranlı’lar özellikle Şii’ler, intikam zamanını uygun bilip Moğolu destekleme ile onları Bağdad’a gitmesine ve hilafeti aradan kaldırmasına yardımcı oluyorlardı. Hülagü’nün da Bağdad’a yönelmesinde, dışarıdan on iki İmamli şia olan Hace Nesireddin-i Tusi’nin ve içeriden gine Müste’semin on iki İmamli şia olan veziri Moeyyededdin Muhamedd Elkemi’nin yardımları görülür.

O güne kadar Moğollar dört kere Bağdad’a hücum yapmışlardı, ama her dört kere yenilip geri dönmüşlerdir. Bu kez Hülagü Bağdad’a yürüme düşüncesine düşerken, Hakan Mengü Han emiri ile önce yol boyu olan kurt ve lor kabilelerini dost yada aradan kaldırmak başladı ve onları il olmağa çağırıldı. Kurt’lerin büyük bir başçısı”Hesameddin Halil Bedr bin Horşid” ki şia idi, Moğollarla anlaşma yapıp, ordusunu Necef şehrine aparıp, helifeye karşı savaşa girdi. Bu savaşa halifenin komutani olan Süleymanşah karşı çıkıp, HJesami öldürmekle bastırdı.²⁴³ Hülagü kendisi Bağdad savaşına girmeden, Bağdad ordu gücünü yoklamak için, 647H. yılında on beş binlik ordu gönderdi. Bu ordu

²⁴¹ İkbal, 194.

²⁴² İkbal, 194.

²⁴³ Camiot-Tevarih, I, 1338. Beyani, 145.

Hemeden ve Hanikeynyolu ile Bağdad'a yurudu. Yolda Kadaruka şehrini yıkıp yakandan sonar, Doceyl şehrine kadar ilerlediler. Doceyl de halifenin üç büyük ve önemli komutanları Yani Büyük davattar ve küçük davattar ve İkbal Şerabi Moğolun karşısına çıkıp Moğollari geri geri çekilmeğe mecbur ettiler.²⁴⁴

Abbasi hilafetinin çökmesinde iç nedenlerinden başka, dış nedenleride bulunmaktadı ve bu nedenlerin bir ortak bedeni de vardır ve o Motesem'in veziri İbn-i Eikemi'nin Hülagü ya yardım etmesi dir. Mote'sem Bağdad'ın Şia olan Kerh köyünün protestosunu, kanlı şekilde bastırmıştı ve bu bastırma Şia Ebn-I Elkemi'ye ağır gelmişti. Ote yandan İbn-I Elkemi aldığı haberler üzere Moğolun sel gibi yıkıp yakan guşunun önünde, Hilafetin gücünü yeterli görmiyordu ve istemiyordu Bağdad da digger şehirler gibi yıkılıp yakılsın. O nedenle Halifeni Moğol'a il olmağı uygun biliyordu ve Hülagü ile Bağdad'I teslim etmek diye ilişkiye girmişti, ama halifenin komutanları o cümleden, küçük ve büyük devattar Halifeni harpa zevk ediyorlardı. Tarih ve hatta Hülagü'da İbn-I Elkemi'nin işini hiyanet değerlendirmeyip ve Şia'lerin üstün gelmelerine ve niz Hilafetin devamına hizmet bilipdir.²⁴⁵

Ünlü Şia â'limi Ellame Helli, Hace Nesireddin-i Tusi'nin öğrencisi idi. 1257.de O zaman ki Hülagü'nün Hamedan şehrine çatması ve Bağdat hücumuna hazırlanması duyulmuş oldu, Tam Şia olan Hille şehrinin din a'limleri ocümleden, Sedideddin Helli-Seyit Meceddin Muhammed bin Tavus ve Şemseddin Ebul İzz karar verdiler Hülagü'nün ziyaretine gitsinler.

Hülagü bu görüşmeden şaşmış ve sormuş: Hala müharibe başlanmamış ve halife yerinde duruyor, siz halifeden kormuyor musunuz,! Sedideddin cevap vermiş:

“Biz Hz. Ali'nin zevra²⁴⁶ Rivayetinden biliyoruz ki Abbasi Hilafetini sizing şekilde olan bir kavim yıkacakş Hülagü bu tartışmanın ardında Hille şehrinin aman da olmasını yazıp ve Sedideddin'e verdi. Sonralar Moğol ordusu İrağ'a ve Hille şehrine çatanda Hilleli'ler çöle dağılmışlar taki Moğol veya Halife ordusu ile karşılaşmasınlar.²⁴⁷

²⁴⁴ Beyani, 144

²⁴⁵ Beyani, 152.

²⁴⁶ Zevra, eğri anlamındadır ve Bağdad'ın kible'ye eğri olduğu için Zevra'da denilmiştir.

²⁴⁷ Beyani, 148.

7.10. HÜLAGÜ'NÜN BAĞDAT ŞEHİRİNE YÜNELMESİ

Hülagü son kez olarak, Hemedan'ın Esedabad'ından Halifeye elçi gönderip onu il ve tabi olmağa davet etti. Halife uygun cavap vermedi. Hülagü Kirmanşah yolu ile İrak'a dahil oldu. Önceden Soncak Noyan ve Bayvo'nu Kürdüstan yolu ile ve Kito Boğa'ni Loristan yolu ile İrak'a göndermişti. Mücahideddin Aybek Halife'nin ordusu, Soncakin ordusunun önünü kesip onları yenenden sonra, Bayco'nun ordusuna karşı yöneldi, ama Baycodan sert yenilip on iki bin ölü verenden sonra geri çekilmek zorunda kaldı.²⁴⁸

Bağdad şehiri üç taraftan kuşatıldı. Moğollar duydukları sözler için Halifeye ve Bağdad'a hücum etmekten korkup, çekiniyorlardı. Hülagü Tam ordu ve komutanlarına emir verdi dedesi Cengiz gibi ki İran ve Çin fethinde yapmış idi, üç gün oruç tutup Ebedi Tangri'dan Bağdad'ın fethine yardım istesinler.²⁴⁹

Hülagü yine savaştan çekinip, Hacı Nesireddin'in yazısı ve Kur'an Ayeleri ile, Halifeye bir mektup gönderip ve onu il olmağa davet etti. Vezir Elkemi Halifeni teslim olmağa rağbet ettiriyordu, ama Halifenin komutanları onu savaşa zevk ediyorlardı.²⁵⁰

Hülagü kuşatmağı daraltıp Emir verdi mektuplar yazılıp ok ile Bağdad'a atılsın. Mektuplarda Seyitler- A'limler- Din hadimleri- Keşişler- Sanetkarlar ve tam o kesler ki bizlere harp etmiyeler amanda dirlar. Bağdad'ın kuşatması elli gün sürdü. Bu kuşatmada Moğol ordusu eliye bilmişti Bağdad'ın duvarların ve burçlerin yıkıp köylerine girsin. Halife hedyeler göndermekle çalıştı Hülege'nü geri gitmeğe teşvik etsin ama iş bitmek üzere idi ve Hülagü kabul etmedi. Hülagü Halifeden, Aybek ve Süleymanşahi istedi. Halife çaresizlikten onları Hülagü önüne gitmeğe zorladı. Çoklu Bağdad da olanlar necat bölmek için aybekile şehirden dışarı çıktılar. Hülagü emir verdi hepissini öldürdüler.²⁵¹

Müstêsem zorunda kaldı 656 yılının Pazar günü sefer Ayının dörtünde kendi ve üç oğlu ve üç bin seyit- alim ve Bağdad'ın zenginleri Hüğü'nün ziyaretine gitsinler. Hügü nüfus sayımı yapmak bahanasına Bağdad'lıları şehirden dışarı çıkartıp hepsinin öldürme emrini verdi ve sonra Bağdad'ın talan ve yağma etme emrini verdi ve kendisi seferin dokuzun da Bağdad şehrine girip Halifenin beş yüzyıllık görkemli sarayına

²⁴⁸ İkbal,s.198.

²⁴⁹ Beyani, 155

²⁵⁰ Beyani, 160.

²⁵¹ İkbal,s.199.

girdi. ²⁵²Halifenin sarayında yedi yüz kadın ve bin üç yüz işçi var idi. Hazineleler altın ile dolu idi. Hülagü , Halifenin önüne bir tabak altın koydu ve emr etti :ye! Halife dedi yiye bilmerem! Hülagü sordu: Niye bunlari orduya vermemisen ta candan sana yardım etsinler?! Niye şu demir kapilari ok etmemisen ta benim ordum Dicle den geçe bilmesinler?! Halife söyledi: Allahin isteki bu idi. Hülagü söyledi: Senin de ölümün Allah'ın istegi dir! Ve emir verdi Halifeni üç oğlu ile beraber öldürdüler.²⁵³

Hülagü akla sığmaz topladığı hazinekadari altınlari ve elbise ve kullari üç kismet edip, seçkin ve değerlileri abisi kağan Mengo'ya ve ikinci bölümün Berke han, Cuci ulusunun liderine ve üçüncü kısmati kendisi götürdü.²⁵⁴

Hülagü'nün hücumunda Bağdad'ın görkemli binalari –saraylari- Camiler ve Hz. Musa Kazim'in türbesi ateşa verilip tehrip olundu. Abbasi'lerden kimsekurtula bilmedi, bulunan öldürüldü. Onların yanısırası seksan bin nüfus'a yakın aradan gitti. Halifenin öldürme tarzi calip idi. O günkü Müslümanların düşüncesine gore, Halifenin kani yere aksa, yar ve gök dağılar! Hülagü Hace Nesireddinin önerisiyle emir Verdi, Halifenibüyük bir keçe'ye buktuler ve ayakladılar, ta hem kanayıp kanı akmasın ve hem yerde ve gökte bir elamet yüz verseşi devamından vaz geçsinler.²⁵⁵⁻²⁵⁶Müstesem'in ölüm tarihi 656yılıının Sefer ayının on dörtü dir.²⁵⁷

Müstesemin ölümü İslam dünyasında özellikle Sünniler tarefinden ağlamak ve büyük bela gibi karşılandı. İran'ın büyük şaiiri Sa'di-ye Şirazi, Şirazda bir kaside yazıp ve kendi üzülmeğini bildirip:

آسمان را حق بود گر خون ببارد بر زمین برزوال ملک مستعصم امیر المؤمنین²⁵⁸

(Göklerin hakkiydi ger kan ağlıya Emir'el-mömenin Müstêsem
elinden gitmiş mülkü için)

Hülagü Müstesemi öldürenenden sonar İran'ın diger şehirlerine ve uzak ülkelere Zafer-nameler gönderdi ve il olmuyan hâkimleri il olmağa davet etti. Hülagü hilafet

²⁵² İkbal,s.199.

²⁵³ İkbal,s.200.

²⁵⁴ Beyani, 157.

²⁵⁵ Beyani, 158

²⁵⁶ Düşmanlari Keçe ortasında kanı yere akmadan öldürmek önceden Moğollarda var idi. Moğolların inançin-da, Ruh kanda idi ve ölümden sonar yaşamağa inaniyorlardı. O nedenle çalışardılar büyük insanların kani yere akmasın.(Beyani, 158.)

²⁵⁷ Beyani, 159.

²⁵⁸ İkbal, 204.

bargahının boş olmadığı için zorunda idi yeni bir hükümet kursun ve yeni yöneticileri iş başına koysun. Moğollarda hakimiyet elim adamı olmadığı için zorunda idi İranlı okur-yazarlardan divan işlemlerine alsın. Bu konuda ilk günler Ata Melik Cuveyni ve baba ve kardeşi ki Han iran'a gelmeden ,ona yardımcı idi ve vefadarlık imtihanı vermişti, Sahip divanlığa koyuldu. Tam şehirlerde orduların başında Moğol komutani koyulmuştu. Ocümlenden Bağdad garnizon'una Müslüman olmuş Moğol"Ali Bahadır"ı koydu.²⁵⁹

7.11. HACE NESİREDDİN VE İBN-I ELKEMİNİN YAŞAM DEVAMI

Hace Nesireddin ki hilafeti aradan kaldırıp şia'lerin sünnilerden intikam almasında asli rol oynadı, Zeka ve tecrübe üzerinde Hülagü bargahında resmi görev Kabul etmedi , yalnız Hanın büyük müşaviri olarak ,resmi hokum almamış değerli vakıflar dayresini kendi eline geçirtti.²⁶⁰Tam Şia olan Hille şehrine gidip Ellame Hilli ve diğer din adamlarıyla görüşüp yardımlarda bulundu. Diğer zamanlardada Şia'nin ilerlemesi ve nüfuzunun atmasına çalıştı.²⁶¹ Ama İbn-I Elkemi çok şanslı olmadı. O çalışmıştı Bağdad tehrip olunmasın ve Bağdad hakimiyeti bir Alevi'ye çattırsın ve hilafeti Şia'lere geri versin, yalnız neçe ay Bağdad'in fethinden sonar hastalanıp ve 656yilinin Cemadiyel-evvelinde öldü.Hülagü onun oğlunu²⁶²

İran'lılar Abbasi hilafetinin aradan gitmesine yardım etmekle, Arep'lerden yüzler illik intikamlarını aldılar. Bu tertiple Moğollar İslam dünyasının liderliğine ele aldılar. Ama kafalarda bir soru var idi: Aya büyük Müslüman ülke ki Herat'tan Fırat'ta kadar çekilipdirbir büdist Moğol hilafet işlemlerine başarılı ve uygun ola bilir? Bu esaslı sorunun cavabi sebep oldu gelecekte Moğollar İslam dinini kabul etsinler.²⁶³

7.12. ABBASİ HALİFELERİNİN İSMİ VE LAKEPLERİ VE HİLAFET SÜRELERİ (132H. -656H./ 750M.-1258M.)

Abbasi devleti veya başka ismiyle Abbasiler hilafeti Şii'ler ve özellikle İranlı'ların yardımıyla İslam dünyasının hükümte atandı. İranlı'lar istiyorlardı hilafeti

²⁵⁹ Beyani, 162.

²⁶⁰ Beyani, 161.

²⁶¹ Beyani, 161

²⁶² Beyani, 162.

²⁶³ Beyani, 163.

olsa Araplardan, İranlı'lara ve olmsa Hz. Ali'nin evlatlarına geri gaytaralar. Ümevi karşısına ayaklanan "Muhtar-I Sekefi'nin" ordusunun fazlasi İranlı idi. Büyük Horasan'da İranlı'ları ayaklandıran ve nihayet ümevi Hükümetini yıkıp 132 yıl Hicretten sonar Abbasıları hükümete çattıran Ebu Müslim Horasani İranlı idi. İranlı'lar Abbasi'lere yardım ettiler ki hükümeti İranlı kokenine geri döndersiler, ama bu arzi Ali Büye ve Seffariler ve çabalarına ragmen, 524 sene sürdü. Abbasi'ler bu beş yüz iğirmi dört senede 37 Halife gördüler. Bu otuz yedi halife sıra ile şunlardır:

1. Ebul Abbas Ebdullah Seffah(132H.-136H.)
2. Ebu Cafer Ebdullah Mensur(136H.-158H.)
3. Ebu Ebdullah Muhammed Mehdi(158H.)
4. Ebu Muhammed Musa Ha'di(169H.)
5. Harun'ner Reşid(170H.)
6. Ebu Ebdullah Muhammed Emin(193H.)
7. Ebul Abbas Ebdullah Me'mun(198H.)
8. Ebu İshak Muhammed mo'tesem(El Mo'tesem Billah)(218H.)
9. Ebu Cafer Harun vasik(El Vasik Billah)(227H.)
10. EbulfezlCafer Mütevekkil(El Mütevekkil'ullah)(232H.)
11. Ebu Cafer Muhammed Münteser(El Münteser Billah)(247H.)
12. Ebul Abbas Ahmed Müstein(El Müstein Billah)(248H.)
13. Ebu Ebdullah Muhammed Mü'tez(El Mü'tez Billah)(252H.)
14. Ebu İshak Muhammed Mohtedi(El Mohtedi Billah)(255H.)
15. Ebul Abbas Muhammed Mo'temed(El Mo'temedullah)(256H.)
16. Ebul Abbas Ahmed Motezid(El Motezid Billah)(279H.)
17. Ebu Ahmed Ali Moktefi(El Moktefi Billah)(289H.)
18. Ebulfezl Cafer Moktedir(El Moktedir Billah)(295H.)
19. Ebu Mensur Muhammed Kahir(El Kahir Billah)(320H.)
20. Ebul Abbas Muhammed Razi(El Razi Billah)(322H.)
21. Ebul İshak İbrahim Mütteki(El Müttekiullah)(329H.)
22. Ebul Kasım Ebdullah Müstekfi(El Müstekfi Billah)(33H.)
23. Ebul Kasım Fezl Müti'(El Müti'ullah)(334H.)
24. Ebubekir Ebdul Kerim Ta'i(El Ta'i Billah)(363H.)
25. Ebul Abbas Ahmed Kadir(El kadir billah)(381H.)

26. Ebu Cafer Ebdullah Kaim(El Kaim Be'emrullah)(422H.)
27. Ebul Kasim Ebdullah Mükteda(El Mükteda Be'emrullah)(464H.)
28. Ebu Abbas Ahmed Müstezher(El Müstezher Billah)(487H.)
29. Ebu Mensur Fezl Müsterşed(El Müsterşed Billah)(517H.)
30. Ebu Cafer Mensur Raşed(El Raşed Billah)(529H.)
31. Ebu Ebdullah Muhammed Müktefa(El Müktefa Le'emrullah)(530H.)
32. Ebu Müzeffer Yusef Müstenced(El MüstencedBillah)(555H.)
33. Ebu Muhammed Hasan Müsteza(El Müsteza Be'emrullah)(563H.)
34. Ebul Abbas Ahmed Nasir(En Nasir Ledinullah)(575H.)
35. Ebu Nesr Muhammed Zahir(Ez Zahir Be'emrullah)(622H.)
36. Ebu Cafer Mensur Müstenser(El Müstenser Billah)(623H.)
37. Ebu Ahmed Ebdullah Müste'sem(El Müste'sem Billah)(640H.)

7.13. HÜLAGÜ VE AZERBAYCAN'IN MERAĞA ŞEHRİNİ BAŞKENT SEÇMEK NEDENİ

Hülagü Abbasi Hilafetini yenenden sonar olayları Hakan'a yazdı. Hakan cavapta İran ve batı topraklarını onun adına yazdı. Hülagü İran'ın resmi hakimi olmak üzere bir uygun başkent seçmek ve bir yerde oturmak gerekirdi. Azerbaycan'ın Sevkülceyşli olduğu ve onun gelecek proglamları için ki Gürcistan ve Mısırı almak idi ve Azerbaycan Gürcistan'a ve Suriye ve Misir yolunda karar tapmış idive Ote yandan Merağa'nin serin havası ve bol çimenliklerini, ve Moğol ana topraklarına benzerişli olması sebep oldu Hülagü orda kalmağı benimsesin.

Hülagü emir verdi urmiye gölünün adalarının birinde(İhtimalen Şahi adasında)bir büyük bina tikilip ve onun altınları ve hazinesi orda toplanıp saklansın. Hülagü Merağa'da olduğu zaman, Emirler ve sultanlar o cümleden "Bedreddin lo' lo" Musil'in sahibi ve Etabek(Atabey) Sâd bin Ebubekir bin Sâd Solğori ve Rum Selçukları Sultan izzeddin ve kardeşi Bedreddin onun görüşüne gelip Bağdad fethini kutladılar.²⁶⁴

²⁶⁴ İkbâl, 205.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

HÜLAGÜ'NÜN ELCEZİRE VE ŞAM SAVAŞLARI

8.1. ERBİL SAVAŞI

Hülagü Bağdad'ı kuşatan zaman “Erkiyo Noyan”ismili komutanini Erbil’e gönderdi ki orda olan mohkem kaleni feth etsin. Erbil kürt’ler elinde idi.²⁶⁵Erkiyo noyan kale yakında bir iş yapa bilmiyordu. Zorunda kaldı Mosil hakimi Bedreddin lo’lo’dan ordu ve yardım istesin ve beraber o kaleni fetih ve tehrip edip, Elcezire²⁶⁶ ve Şam yönüne gidiyorlar. Bu zamanda Şam ve Elcezire de olan, Miyafarikin, Humus, Husn Kifa, Krek, ve Haleb Eyyubi hanida-nının altı neferinin elinde idi. Şu altı hakim birbirleriyle ayrı ve nifak durumunda idilar. Bu altı neferin büyüğü ve güçlüsü Haleb hakimi “El MelekolNasir yusuf “(640-659) idi. O Bağdad’ın fethini görerken durumu hesaplayıp ve oğlunu veziri ile beraber çoklu hedyelerle Hülagü’nün ordusuna gönderip il olmağını ilam etti.²⁶⁷

El Melek’ol Nasir Yusuf’un yaptığı iş obur hakimlere ağır gelip, onu aradan aparmak düşünce-sinde birleştiler. El Melek’ol Nasir’in Hülagü dan yardım istemedn başka çaresi kalmadı. Bu yardım istemek Hülagü’nü Şam’ın fethine artıkrak terğip etti.²⁶⁸Hülagü Şam’a yönelmeden Mosel’e ilçi gönderip ve Bedreddin lo’lo den istedi ordusunu oğlu”El Melek’ol Salih”ile göndersin ki Şam ve Mısır fethine yardımcı olsun. Bedreddin Kabul edip ve ordusunu oğlununun başçılığı ile yardima gönderdi. Hülagü teşekkür için Sultan Celaleddin’in kızı “ Türkan Hatun”u Melik Salih ile evlendirdi.²⁶⁹

8.2. HALEB VE ŞAM FETİHİ

Hülagü H. 657yılıının Remezanında büyük komutanlari “Bayco” ve “Süncak” ve “Kito Boğa” ve “Erkiyo Noyan”ordularıyla beraber Şam²⁷⁰ ve Mısır’ı fetih etmek diye yola çıkııp Van²⁷¹ gölü ve A’med²⁷² şehirine yunelip kendi oğlu “Yeşmot”u Sontoy

²⁶⁵ İkbal, 206.

²⁶⁶ Elcezire= Arepler İki büyük fırat ve Dicle nehirinin ortasında kalan büyük alan topraklara ki ada gibi idi Elcezire denerdiler.

²⁶⁷ İkbal, 207.

²⁶⁸ İkbal, 207.

²⁶⁹ İkbal, 207.

²⁷⁰ Şam büyük manteke idi ki şimdiki Suriye ve Ordon ve Lubnan ülkelerine denilerdi. Bunların yanısırasında Şam Şehiri’de var idi ki şimdi genelde “Demeşk” denilir.

²⁷¹ Arepler Van gölüne”Behire-i Helat” denerdiler.

Noyan'la Miyafarikin şehrinin fethine gönderip, kendisi Reha ve Nesibin Şehirlerini feth etti. Sonra Fırat Nehirini geçip Haleb Şehirini kuşatıp her bir komandanını bir devaznin açmasına mamur etti. Haleb Şehiri bir hafta dayana bilip sonar teslim oldular. Hülagü Haleb Şehirini El Melekol Nasir Yusuf'un emcasi" El Melikol Moazem Türañşahlıdan geri aldı. Haleb Şehiri bir hafta yağmalandı.

Demeşk Şehiri Haleb söykırmasına düşmesin diye, Hülagü'ya hediyeler gönderip il olmalarını ilam ettiler. Hülagü, Haleb'de kalıp "kito Boğa"ni Dimeşk'in fethine gönderdi. Hülagü Halep'de olarken doğudan ilçi gelip ve hakan kardeşi "Mengu"nun ölüm haberini getirdi. Hülagü sert üzülp, Kito Boğa'ni Şam mahalında koyup, Mısır'a il olma elşisi gönderip, 658 (1260) yılının 24 Cemadiyel Ahirinde Van'a geri döndü.²⁷³

İslam tarihinde Ayn calut müharibesi bir atif nüktaıdır. Bu müharibe sebep oldu Moğol ordusu birinci kez olarak sert yenilip durdurulsun ve bu büyük işi Memluk devleti başardı. O nedenle gerekir kısa yazıda Memükler tanıtılsın. Memlükler, Eyyubi Devletinin ardından ve yaklaşık ayn topraklardaortaya çıkıyorlar ve demek olar Eyyubilerin devamıdırş

8.3. EYYUBİLER (1174-1250) VE MEMALİKLER (1250-1517)

Şam ve Filistin ve Mısır on ve on birici Asır'lerdeŞii Fâtimiler elinde idi. Fâtimiler birinci Haçlı seferlerinde Kudüs'ü Haçlılardan geri ala bilmemiştir. İkinci Haçlı seferinden sonar zorunda kaldı İslam Dünyasının en büyük mücahidi olan Musul Atabeki "Nureddin Mahmut Zengi'den" yardım istediler. Atabek Nureddin büyük kumutani"Şirkuh'u"²⁷⁴ kuvvetli ordu ile yardıma Fâtimiler'in gönderdi. Bu orduda Şirkuh'un yeğeni Eyyuboğlu Selaheddin de bulunmakta idi. Şirkuh Mısır'da iç karşıklıkları giderdi. Haçlı saldırılarını durdurdu. Bu başarılarından dolayı, Fâtimi halifesi tarafından vezirliğe atandı. Fakat Şirkuh'un az sonar ölümü üzerine, yerine yiğeni Selaheddin geçti.²⁷⁵

Selaheddin 1138 yılında İrak'ın Tekrit şehrinde bir Kürt aile'de dünyaya göz açtı. O sünni idi ve başara bildi Şii Fâtiminin halifesi Nureddin Zengi'ni yenip ve Fâtimi devletine son versin ve babasi adına yeni bir hükümet kursun. Selaheddin Cenglerde

²⁷² A`med = Şimdiki Diyar Bekir

²⁷³ İkbal, 207.

²⁷⁴ Şirkuh fars ismi dir, yani Dağ Aslanı.

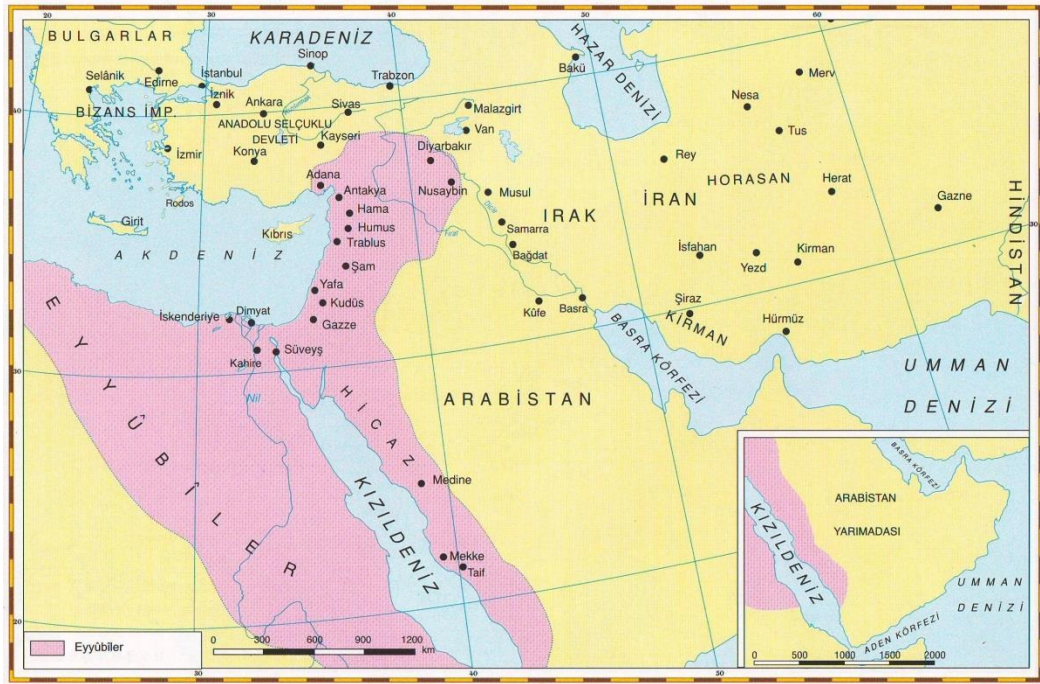
²⁷⁵ Emin Oktay,*Tarih*, Atlas Yayınevi, İstanbul

merhemetsiz ve savaş bitenden sonar marhemetli birisi idi. Fakat bazı yazılarda Şii'lerle kötü davranışı ve Dünyanın büyük filozoflarından olan Zenjan Türk'lerinden olan Şeyh Şehabeddin Sohreverdî'ni öldürdü.²⁷⁶

Selaheddin, Mısır ve Şamat'ın düşman'lariyla yıllar boyu savaşıandan sonar 1193 yılında Dimeşk'de öldü ve ona tabi olan topraklar oğollari arasında pay olundu.(Harita 8.1.) Selah-eddin'in nazarında para ve Altin okadar değeri var idiki toprağın ve ölen zaman onun hazine-sinde yalnız bir dinar para bulundu.²⁷⁷ O zamanki Firansanın kudretli İmparatoru Napil'on Suriyeni feth ediyor, Omavi Cami-inde Selaheddin'in mezarına ziyaret edip diyor:

“Selaheddin! En sonunda biz yendik”²⁷⁸

Efzel adlı oğlu Dimeşk hükümetine ve Aziz Kahire'de ve Zehir, Haleb'e atandılar. 12250'de tam yerlerini Memluklara bıraktılar. Yalnız Halab Şehiri 1390'a kadar Eyyubi Hanedanı'nda kalıyor.

Harita 8.1. Eyyübi Devleti'nin Toprakları (1174-1250)²⁷⁹

²⁷⁶ Bazı rivayetler denir: Sohreverdini, Selaheddin'in Halab Hakimi olan oğlu öldürdümüştür.

²⁷⁷ www.wikipedia.org (Selaheddin'in Yaşamı)

²⁷⁸ Bu Rivayet gösteriyor, İslam ve Hıristiyen savaşı hâla bitmemiştir.

²⁷⁹ *Tarih Atlası*, 37.

8.4. MEMLÜKLÜ'LER (1250-1517)

Eyyubiler, orduların ve kendi gardiyan'ların türk kölemenlerinden teşkil ederlerdi. Bunlar iç Mısır'da Nil ırmağı üzerinde bulunan Ravza adasında bir kışla yapmışlardı. Burada para ile satın aldıkları Türk çocuklarını özel bir surette yetiştirip hassa orduları meydana getirirlerdi. Bu tertiple yetişen askerlere kölemen yada Memlük denirdi.²⁸⁰⁻²⁸¹

Memlükler'de bir türlü demokrasî hakim idi niyeki görünür bir hakim öldürülmemiş hükümetten kenara gidiyor vır kaç sene sonrs gine hükümete geri dönüyor. Örnek olarak El Nasir Nasireddin Muhammed'den ad aparmak olar ki 693den694 ve 698den708 ve 709 dan741kadar üç kez saltanata el taptı veya El Nasir Selaheddin Hasan ki 748den752 ve niz 755den 762kadar iki kez hakim oldu.²⁸²

Tarihçiler, Memlükleri iki grupta sıralıyorlar:

1. Behri Memlükler. Türk kökenli idiler. (648-793/1250-1391)(Şecertul-Durru'suz) 24 hakimleri oldu.²⁸³⁻²⁸⁴

2. Bürçü Memlükleri. Çerkez kökenli idiler ve behri Memlüklerin devamıdır.Bürçlülarda verasete inançları yok idi ve her kim zorlu idi hakim oluyordu. (784-923/1382-1517) 23 Hakimleri oldu.²⁸⁵

Normalda Memalik hakimleri az hüküm sürmüşlerdir ve rakipler eliyle veya savaşlarda öldürülmüşler. (Ortalık 6 yıl hükümü sürmüşler). Memlükler, ilk kez"Şecertül-Dürr" tarafından kuruldu. O Müstesem'in elinde olan bir Türk ya Ermeni soylu küle idi ki Salih-I Eyyubi'nin haremine yol taptı ve Fatimi devletinin son sultani olan,"Turanşah"ın annesi dir.²⁸⁶ İslam dünyasının ilk kadın hakimidir ve çün bu bir alışkın hakimlik değildi ordunun kuvvetli komutani olan "Aybek"ile evlendi. Aybek

²⁸⁰ Emin Oktay, *Tarih*, 205.

²⁸¹ Sonralar Osmanlı İmparatoru bu eğitim tarzından ilham alıp , Müslüman edilmiş Hıristiyan çocuklarından,Yeni Çeri ordusunu meydana getirdiler.

²⁸² www.havze.net (Havze haber verme Saytı)

²⁸³ Nil nehirinin ırmağında oldukları içi Behri(Denizli) hitab olundular.

²⁸¹ Türk Memlüklerinin Adları:

1=Aybek (Şecerotul-Durr), 2=Kotoz(Koduz), 3=**Baybers**, 4=Ali, 5=Berke kan, 6=Selamen(Berke'nin Kızı, 7=Kelavon, 8=Halil, 9=El Nasir Muhammed, 10=Ket Buğa, 11=Laçın, 12= İkinci Baybers, 13=Ebubekir, 14=Kecek, 15=Ahmed, 16=İsmail, 17=Birinci Şâban, 18=Birinci, 19=Hasan, 20=Salih, 21=M Muhammed, 22=İkinci Şâban, 23=Ali, 24= İkinci Ali.

²⁸⁵ Bürçlü Memlükler, Eyyubi'lerin bürçlerinde kaldıkları için bu lakebi almışlar ve Behri Memlüklerin devamıydı. Yalnız güçün verasetiyle geçmesine inanmıyorlardı, her kim güçlü,o sultan!

²⁸⁶ Emin Oktay, 206.

“El-Melikul Muizz” lakabıyla Memlûklere sultan oldu.²⁸⁷ Aybek küdret tapınca başka kadın almak özellikle Musil Hakimi Bedrteddin’in kızıyla evlenmek düşüncesinde bulundu. 655 yılında karısı Şeceretül-Dürr tarafından öldürüldü. İki- üç gün sonra da Şeceretül-Dürr, Aybek’in cariye’lerinin tarafından öldürüldü.²⁸⁸

Aybek’in taraftarları, onun on beş yaşında olan oğlunu sultan ilân edip Seyfeddin “Kotoz” (Kuduz) ona atabey tayin oldu. 657’de Kotoz ki kendini Harezmsahlılar’dan biliyordu, Aybekin oğlunu tahttan salıp Kendisini”Elmelikul Muzaffer” adıyla sultan bildirdi.²⁸⁹ Kotoz Başbuğu “Bundukdar Baybers”ın yardımıyla Moğolları ayn Calut da yendi. Baybers büyük ödül intizarında idi ve bu ödulden haber olmadığı zaman, arkadaşı yardımı ile Kotoz’u öldürüp onun yerinde oturdu.²⁹⁰

Kotoz’un yerine geçen”Baybars”Kendini “El-Melikol Zahir” lakabı verip hükümetine İslami renk ve değer vermek için, Bağdad’dan kaçan Abbaslı söylü “Emir Ebulkasim Ahmed müstensir Billah’i” halife seçti.²⁹¹

Harita 8.2. Memlûkler Devletinin Toprakları (1250-1517)²⁹²

²⁸⁷ İkbak, 209.

²⁸⁸ İkbak, 210.

²⁸⁹ İkbak, 210.

²⁹⁰ İkbak, 210.

²⁹¹ Hüseyin Alyarı, *Tarih Tehevvelat siyasi-ye Dünyaya İslam*, Şebister üni.2003 / Beyani, 293.

²⁹² Tarih Atlası, 38.

8.5. AYN CALUT SAVAŞI

1260 yılın da Hülagü, Memlük Sultani Kutuz'a kendisine tabi' olması için bir elçilik heyeti ve aksi halde olacakları anlatan bir tehdit mektubu göndermiştir. Memlük sultani ise gelen dört Moğol elçisini Kahire'nin farklı bölgelerinde idam ettirerek, Hülagü'nün tehdit-lerine boyun eğmeyeceğini ve mukavimeteceğini göstermiştir. Memlük Sultani Kutuz bütün Mısır ülkesine cihat çağırısında bulunmuş ve halktan vergiler toplanarak ordu takviye edilmiştir."

Hülagü'nün Memlük ülkesine sefer hazırlıkları yaptığı sırada Moğol kağanı Mengü ölmüş ve kardeşleri Kubilay ile Arık Boğa arasında taht mücadelesi baş göstermiştir. Hülagü, merkezde çıkan iç karışıklıklar nedeniyle Dimeşk'den ileri gitmemiş ve Mısır ülkesine bir elçi gönderip il olmağa davet etip yerine Ketboğa'yı bırakmış, sonra ordusunun büyük kısmını alarak Karakurum'a hareket etmiştir.(24 Cemadiyel-evvel 658/1260)

Hülagü'nün elçisinin Mısıra çatan zaman Mısırın sultani Koduz idi. Koduz bargahının büyükleriyle meşveret etti. Büyüklerin çoku Hülagü'ya il olmanı öneriyorlardı ve bazisi o cümleden "Bondokdar" idi, ilçileri öldürmek ve Moğol ile savaşmanı öneriyorlardı. Nihayet savaş kararı tutuldu. Koduz, Hülagü'nün elçilerini öldürüp, 658/1260 yılının Ramazan ayı ordusu ile Filistin'e yönelip, "Nablos" ve "Bisan" köylerinin civarında olan "Ayn Calut" çölünde (b.k. Harita 8.3.A ve B) Ket Buğa'nın on bin neferlik ordusunun önünü aldı²⁹³. İki ordunun askerlerinin çoku Türk idiler ve her iki ordu ayn savaş yöntemleri ile savaşıyorlardı. İlk kez olarak Moğol ordu'su yenilip hepsi öldürüldü. Ket Buğa esir düşüp başını elden verdi. Ket Buğa'nın başı Kahire'ye gönderildi. Yedi buçuk dan sonra Dimeşk Memlüklere geri döndü.²⁹⁴ Müslüman'lar Hıristiyan ve Yahudiler'den intikam alarak nerede bulunuyordu öldürüyorlardı²⁹⁵. Ayn Calut savaşı, Sayı bakımından büyük savaş değiliydi ama koyduğu derin etkiler üzerinde büyük sayılmaktadı. Ayn Calut savaşını kazanmasaydılar, Şemeni ve budist ve Hıristiyan Moğollar tarafından, İslam dinin'den bir eser saklanılmazdı.²⁹⁶ Öte yandan bu Fetih Kahire ve Mısırın İslam Mekezi olmağa neden oldu.

²⁹³ Beyani, 290.

²⁹⁴ Beyani, 291.

²⁹⁵ Beyani, 291.

²⁹⁶ Beyani, 291.

Harita 8.3. Memlûklar Devletinin Toprakları (1250-1517)²⁹⁷

Harita 8.4. Ayn Calut'u Gösteren Diğer Harita

²⁹⁷ www.wikipedia.org

8.6. HÜLAGÜ'NÜN DİĞER MÜCADİLELERİ

Hülagü İran ülkesinin feth edenden sonar, kırk sene savaş ve kan tökülmeden sonar İran topraklarını elde tutmak için, çok iç ve dış siyasi problemleri var idi tahtının mohkem-letsin. Bu konuda Hülagü yine İran topraklarında olan hakimlerden istedi il olmalarını yenilesinler. Kirman uzak olan Şebankare hâla il olmamıştı. Hülagü 658/1269 da ora ordu çekip il olma zorunda koydu.

Bundan sonar Hülagü ve hanedani kendilerini İran Şahı bilip ve İran'da kalmani düşünup, zorunda kaldılar İran şehirlerini yeniden tiksindir ve İran topraklarını iç ve dış düşmenlerden korusunlar. Hülagü ve hanedanı birde ana vatan'larine görmediler. Böylece İslam'dan sonar İran adına yeni bir İmparator'luk yapıldı.

Hülagü, Moğol kararlari üzere, İran'I kendi çocuklari ve büyük komutanlari ortasında pay etti. Acem İrakı(Erak mahali ve Büyük Horasani)Ceyhun nehirine kader büyük oğlu ve kendi halefi olan Abaka'(Ebka)ya ve Erran ve Azerbaycan'ı diger oğluna Verdi.²⁹⁸

660/1262 yılındayeni kağan olan kardeşi "Kubilay", İran hükümet fermanını İlhan ismiyle Hülagü'ye gönderdi.²⁹⁹Hülagü bilirdi bir zengin kültürü oln dağılmış ülkeye tek başına hüküm sure bilmez, o nedenle İran âlimlerinden özellikle iki büyük âlim yani Şemseddin Cuveyni³⁰⁰ ve Hace Nesireddin Tusi,den yararlandı. Az sonar Bağdad hükümeti Şems-eddin'in kardeşi "Âlaeddin Atamelik Cüveyni" değerli Cihangüşü tarih kitabının sahibine çatti. Cüveyni hanedanı İran'ın Bina ve abadlığına çok çaba gösterdiler ve Hace Nesireddin devlet makamı Kabul etmeden İran'ın güçlü ve Hülügü'den başka, birinci küdreti sayılan çalıştı İran'in İslam dinini(Özellikle Şie mezhabini) ve vakıf idaresini ve elmini yenileyip güçlendirsin. Bu iki hanedan Moğl yaralarını İran'dan ve İranlı'nın teninden sağatmağa çalıştılar.

Hace Nesireddin Tusi İran'ın sağalmasına şu işleri yaptı:

- 1- Şie'leri güçlendirip, çekişmelerini diger din ve mazhepleriyle gizliden yüze çıkardı.
- 2- İslami Konusunun önemlisi olan vakıfı karmakarışıklıktan çıkarip,düzen Verdi.

²⁹⁸ Beyani, 166.

²⁹⁹ Beyani, 166.

³⁰⁰Şemseddin, Bahaeddin Cüveyni'nin oğlu idi ve baba civarında memleket saklamayı öğrenmişti.

3- Elim ve astronom'a ve matematik'e yeni bir hayat verip Mimarlıkta yeni yöntemler ortaya çıkardı.

4- Moğollar, Şehirleri yıkıp yakmasında özellikle İsmailiye kalalarını ve Bağdad'ın fetih zamanı onlarda olan kitapları koruyup ve sonralar para karşılığında eski ve değerli kitapları alıp bir arada toplayıp mahv olmalarından sakladı ve şu tertiple eğitim ve maarif bigilerinin yayılmasında büyük tesir koydu.³⁰¹

Hülagü döneminde iki hıristiyan etkili kadın var idi ki hem siyasette ve hem hıristiyan'ın güçlenmesine çaba gösteriyorlardı. Şunlar, Hülagü'nün anne'si Serquqtini beyği ve karısı Dokuz Haton idi.³⁰²

Hülagü 663/1266 yılının Rebiul Ahir ayının 19 da kırk sekiz yaşı olarken hastalanıp, İran Azerbaycan'ının Cığato(Zerrine Rud)Nehirinin civarında öldü. Moğol sünneti üzere Şahu dağında (Deh'harikan=Azerşehr)bir kaç güzel kız ve İsmailiye ve Bağdad'dan yağmalayan cevahirlerle yaşamak melzemeleriyle beraber mezara verildi.³⁰³

8.7. HACE NESİREDDİN TUSİ İRAN'IN SAĞALMASINA İÇİN YAPTIĞI İŞLER

Hace Nesireddin İran'ın yararalarının sağlanması için heyli çaba gösterdi. Bu çabaların önemlisi şunlardır:

1- Şia'leri güçlendirip, çekişmelerini diğer din ve mazhepler önünde gizliden yüze çıkardı.

2- İslami konusunun önemlisi olan vakıfı, karmakarışıklıktan çıkarıp,düzen verdi.

3- Elim ve astronomu ve matematik elmine yeni bir hayat verip Mimarlık'ta yeni yöntemler ortaya çıkardı.

4- Moğollar, Şehirleri yıkıp yakmasında özellikle İsmailiye kalelerini ve Bağdat'ın fetih zamanı onlarda olan binler kitabı koruyup ve sonralar para karşılığında eski ve değerli kitapları satın alıp bir arada toplayıp mahv olmalarından koruyup ve şu tertiple eğitim ve maârif bilgilerinin yayılmasında büyük etkisi olup.³⁰⁴

³⁰¹ Beyani, 169.

³⁰² Hıristiyan Dokuz Haton, Kırıt şahı Avang Han'ın yeğeni idi ve önce Hülegü'nün baba'si Toloy'un eşi idi. (Beyani, 213)

³⁰³ Beyani, 171.

³⁰⁴ Beyani, 169.

8.8. HÜLAGÜ'NÜN ÖLÜMÜ (663H./1266M.)

Hülagü döneminde iki etkili hıristiyan kadın ki hem siyasette ve hem hıristiyan'ın güçlenmesine çaba gösteriyorlardı var idi. Şunlar, Hülagü'nün anne'si Serquqtini beği ve karısı Dokuz Hatun idi.³⁰⁵

Hülagü H.663/M.1266 yılının Rebiül Ahir ayının 19.unda kırk sekiz yaşın'da eyken hastalanıp, İran Azerbaycan'ının Cığato(Şimdiki Zerrine Rud)Nehirinin civarında öldü. Moğol sünneti üzere Deh'harıkan civarında olan Şahu dağında (Bu günkü Azerşehr) bir kaç güzel kız ve İsmailiye ve Bağdat'tan yağmalayan cevahirler ve yaşamak melzemeleriyle beraber mezara verildi.³⁰⁶

8.9. HÜLAGÜ'NUN EVLİLİK DURUMU VE ÇOCUKLARI

Abdülkadir Yuvali Hülagü'nün evlilik durumunu böyle açıklıyor:

".... Hülegü³⁰⁷ de hanedanın diğer üyeleri gibi beşi nikahlı, yedisi nikahsız olmak üzere 12 evlilik yapmıştır. Nikahsız olanlar,1.Boukedjin-İkadji³⁰⁸, 2.Arikak-İkadji, 3.Adjoudjeh-İkadji, 4. Hesidjin, 5.İl-İkadji, 6.Tukini, 7.Mertai hatun'dur.

Nikahsız hatunlardan oğlu ve kızları olmuş ise de, bunların hanedan üyeleri arasında saltanat iddiasında bulunmaları söz konusu olmamıştır. Nikahlı hatunların ilki ve başhatunu Dokuz Hatun'dur. Kreitler'den ong Han'ın oğlu İku'nun kızıdır. Dokuz hatun daha önce Tuluy ile evli olduğu için bir eş olmaktan ziyade devlet hayatının hemen her kademesinden idâri bir oturite idi. Hülegü'nün bu hatundan çocuğu olmamış.

Hülegü'nün ikinci hatunu Oyratlar'dan Touruldji kızı olan Kuik Hatun idi. Bu hatunun annesi Cengiz Han'ın kızı Djidjiken Hatun'dur. Kuik Hatun'dan Hülegü'nün yaş bakımından ikinci oğlu olan Camkur³⁰⁹, Abaka'dan birkaç ay sonra doğmuştur. Hülegü'nün Kuik hatun'dan Bulkan-aka adında bir de kızı olmuştur.

³⁰⁵ Hıristiyan Dokuz Hatun, Kırıt Şahı Avang Han'ın yeğeni idi ve önce Hülagü'nün baba'si Toloy'un eşi idi. (Beyani, 213.)

³⁰⁶ Beyani, 171.

³⁰⁷ Yuvalı,Hülagü'nü, Hülegü yazmış.

³⁰⁸ Möhtemelen Yuvali şu isimleri İngiltere kaynaklarından drek almış ve nazere tutmamış ki ingiltere alfabetinde (Dj) (C=ç)sesi verir. Yani Boukedjin-İkadji'ni Bukaci-İkaci ve Adjoudjeh-İkadji=Acuce-İkace ve Djidjiken=Ciciken okuma vbe yazmalıyık.

³⁰⁹ Hülagü, şu oğlunu Hakan kardeşine, rehine bıraktı.

Hülegü'nün üçüncü hanımı Kongiratlar'dan Kuti Hatun'dur. Kuti Hatun'un iki oğlu olmuştur. İlki oğlu Bikin genç yaşta felç hastalığından ölmüş, diğer ise Abaka'dan sonra İlhanlı tahtına geçmiş olan Ahmet Tekudar'dır.

Hülegü'nün üçüncü oğlu Yeşmut ve beşinci oğlu Tarkay ve altıncı oğlu Tusin, Bukadjin-ikadji hanımından olmuş. Hülegü'nün onuncu oğlu olan Lisodar, Kuti Hatun'dan dir. Hülegü'nün ondördüncü oğlu annesi tesbit edilmemiş bir hanımdan dir.

Hülegü'nün beşinci hanımı Oyratlar'dan, Olcay Hatun'dur. Mengü Timur bu kadından doğmuş.

Hülegü'nün altıncı hanımı, Sulduzlar'dan Sudjin Hatun, Abaka'nın annesi'dir. Sekizinci oğlu Adcay'ın annesi nikahi olmayan Arikak İkağji hatundan dir.

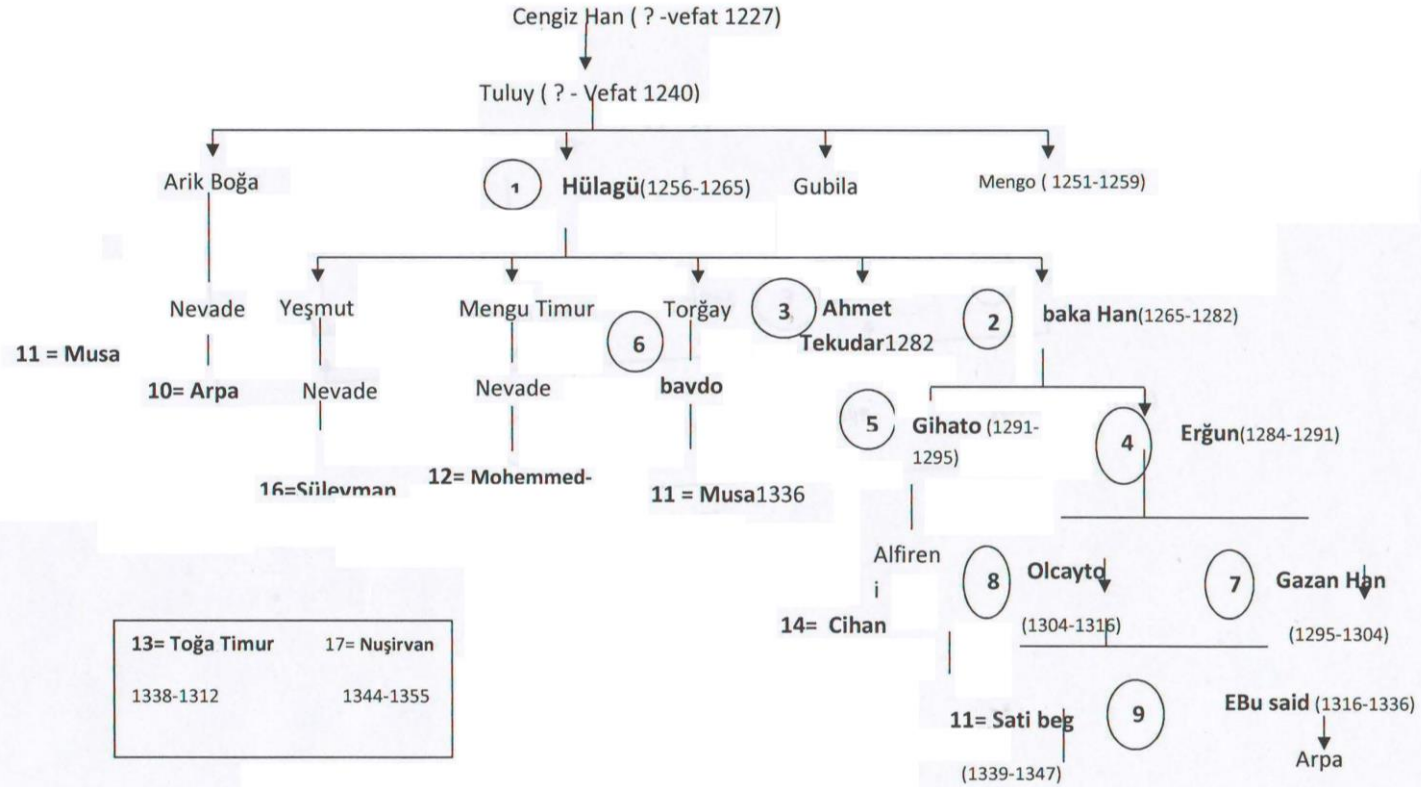
Hülegü'nün çocukları yaş sırasınca göre:

1. Abaka 2.Cumkur, 3.Yeşmut, 4.Bikin, 5. Irkay, 6. Tusin, 7. Tekudar, 8. Adcay, 9.Konkurtay, 10. Lisodar, 11.Mengu, 12.Hukay, 13.Siauci, 14. Togay Timur'dur.

Hülegü'nün kızları: 1.Bulugan Aka, 2.Hami, 3. Hugelüen, 4.Tutukaç, 5.Tarakai, 6. Menglikaç, 7.Babai'dir.³¹⁰”

³¹⁰ Abdulkadir Yuvali, İlhanlılar Tarihi,cilt 1, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri-1997,s.51.

İlhanlıların Şecere Namesi

Diyagram 8.1. İlhanların Şecerenamesi

8.10. HÜLAGÜ'DAN SONAR İLHANTAHTINA GEÇME SİRA VE HANLIK SÜRESİ

- 1- Hülagü Han (Tuloy'un Oğlu), H.651-663/M.1253-1265 (12 sene)
- 2- Abaka Han (Hülagü Oğlu), H. 663-680/M.1256-1281 (18 sene)
- 3- Tekudar(Ahmethan)(Hülagü Oğlu), H.680-683/M. 1281-1284 (3 sene)
- 4- Erğun(Abaka Han Oğlu), H. 683-690/M. 1284-1291 (7 sene)
- 5- Gihato Han(Abaka Han oğlu) H. 690-694/M. 1291-1295 (4sene)
- 6- Baydohan (Terğan Oğlu=Hülagü torunu) H. 694/M.1295 (6-7 Ay)
- 7- Gazanhan (Erğun Oğlu), H. 694-703/M.1295-1304 (9sene)
- 8- Ulcayto Hüdabende (Erğun Oğlu), H.703-716/M.1304- 1316 (13sene)
- 9- Ebu Sâid Bahadır Han(Ulcayto Oğlu), H. 716- 736/M.1316-1336 (20sene)

1336'da Ebu Sâid'in ölümü ile Hülagü hanedanı munkarız oldu, Ama diğer Şehzadeler ve hetta bazıları sahta bağlantılarla kendilerini hakan bildirip neçe ay hüküm sürmüşler. Bunlara İlkanlı'lar veya küçük İlhanlılar denilir. İlkanlı'lar sirayla şunlardır:

- 1-Arpe(Arpauğan), H. 736 yalnız 6 Ay.
- 2-Musa Han bin Ali bin Baydu, H.736 şavvalından , 14 zihecceye dek, 2 Ay.
- 3-Muhammed Han bin Mengü Timur bin Hülagü H. 737/1337M.(1 yıl).
- 4- Olcayto'nun kızı Sati Beğ, H.739-741/M.1339-1341 (2 yıl).
- 5- Şah cihanTimur bin Alafırng (Gihato Han'ın Torunu), H. 739-740(1 sene).
- 6- Süleymen Han bin Yeşmut bin Hülügü, H.741-745/M.1341-1345(4 sene).
- 7- Teğa Timer Han, H.736-753/M.1336-1352(16 sene).
- 8-Enuşirvan, H. 744-756/ M.1344-1355 (11 sene).

DOKUZUNCU BÖLÜM

HÜLAGÜ'NUN HALEFLERİ

9.1. ABAKAHAN VE HİRİSTİYAN'IN GÜÇLENMESİ (663-680/1266-1281)

Hülagü'nün ölümünden sonra önce küçük oğlu Yeşmut baba yerinde oturmak düşüncesiyle kendini hızla Derbend'den, Başkent'e çattırdı. Ama Hülagü'nün eşi Dokuz hatun, Ermeni Vartan Caslık'le meşveret edip, Hülagü halef tayin ettiği büyük oğlu yani Horasan hakimi olan Abaka (Ebka)ni, yeni İlhanlığa uygun bildi. Abaka, Erran'da kışlakda idi. Dokuzhatun hızla bir haberçi gönderip, Abaka'ni başkent'e istedi. İran'da olan Moğol aksakal'lar da Abaka ilhan olmanı uygun bilip, 633/1236 yılı Ramazan'ın üç'ünde Abaka baba tahına oturdu. Dokuz hatun üç gün önce vefat etmişti ve oğlunun ilhan olmasını görmedi.³¹¹

Hülagü ölmeden, Doğu Rum İmparator'u Mikail Paleo Lokos'dan kızını istemişti. Mikail, Kızı Meryem'ı çoklu hediyelerle' kostenteniye'den, İran'a göndermişti. Meryem İran'a çatmadan, Hülagü ölmüş idi, Abaka, Meryemle evlendi.³¹²

Abaka Han, Derbend, Şirvan ve Muğan bozkırını, kardeşi yeşmut'a Verdi. Gürcistan'ı Curmağon'un oğlu Şiramun'a ve Fars ve Bağdad'ı Soncak Noyan'a Verdi. Soncak Noyan, Hülagü gibi Etamelik Cüveyni'ni kendi yerine Bağdad'da koydu. Kirman, Türkan Hatun'a ve Herat ve Ğur, Melik Şemseddin'e verildi.

Abaka han babası gibi Şemseddin Muhammed Cüveyni'ni vezirliğe götürdü ve onun oğlu behaeddin Muhammed de İsfahan'da işleri yürütdü.

Abakahan Büdist olmasına rağmen, hıristiyan anne'nin eğitimiyle büyümüşdü ve Karısı Rum'lu hıristiyan Meryem ve Ket Boğa'nın müslümler eliyle ölmesi, onun hıristiyan dünyasına iyi bakmağına neden oldu. Abakahan kodus'ü müslümanlardan temizlemek için Avrupa ülkelerine elçi gönderdi, veli Avrupa ülkelerinin birleşmemeleri için sonuç ala bilmedi. Abakahan döneminde İran şehirlerinde o cömleden Hoy ve Merağa ve Erran'da beyek buthaneler tikildi.

³¹¹ İkbal, 215.

³¹² İkbal, 216.

9.1.1. Abakahan-Burak savaşı

666/1268de Masûd Beğ bin Mahmud Yılvaç,Maveraunnehir Şahi olan Burak tarafından zahirde dostluk için Abakahan barigahine elçi geldi. Abakhan aldanıp onu iyi karşıladı. Burak istiyordu Abakahanın gücünü yoklayıp, yollari öğrenip, Horasan ve Azerbaycan'a ordu çeksın ve Abakahanı zora salmak için, Kendi kardeşi”Tekudar Oğul”ki Abakanin izniyle Ararat ve Aras ve Nehçivan'da yaşıyordu yardıma çağırıldı. Tekudar Kabul edip ordusunu kuzey'den, Azerbaycana sarı yürüttü. Burak da ordusunu Horasan'dan İrana dahil etti. Abakahan, Kardeşi Yeşmut'u Horasan'a ve kendisi Nehçivan'a sarı yol aldı. Tekudar bunu duyunca, Gürcistana kaçıp Davudşah'a sığındı. Sonra çaresiz kalıp Abakahan'a elçi gönderip özür diledi. Ama Burak, Horasan'ı kolaylıkla teserruf etti.

Abaka, Tekudari esir edenden sonar 40.000neferlik ordu Kafkasiya'ya gönderdi ta düşmen arkadan gele bilmesin ve kendisi, kardeşi yeşmut ve oğlu” Erğun”ile Horasana sarı yola tüştü. Yol'da Kirman emiri”Sultan Müzeffereddin Heccac” da ordusu ile ona karşıtı. Abaka, Herat'a çatınca, Burak'a sulh önerdi ama Burak Kabul etmeyip 668/1270 Şevval ayı savaşı başladı. Burak yenilip ,Maveraunnehire kaçıp Bir azdan Buhara'da Müslüman olup, Sultan Kiyaseddin ismini seçti, ama ruhsal azabından felç olup Oktay'ın torunu”Kido”ya sığındı ve orda zehirlenip öldü.³¹³

9.1.2. Abakahanın Müslüman Şam ve Mısır ile Savaşması

Hülagü'nün ölümünden sonar, Mısırın şahı El Melikuzahir ya haman “Baybers Bunduk-dari”büyük orduyla Şam'a geçip küçük Ermenistan'a(Kilikiya) hücum yaptı. ERmenistan'ın şahı”Hitom” idi. Baybers, Hitom'dan aldığı Müslüman yerlerinin boşaltmasını istedi ve istedi heraç verip Kilkiya-Şam ticaret yolunu açsın. Hitom kendini Abaka'y a il bilirdi ve şimdi Abaka'nın yardımını bekliyordu. Abaka'dan yarım çatınca, Baybers'in ordusu Seyfeddin Kelavon'un başçılığıyla Hitom'un topraklarına hücum edip,başkenti olan “Sis”I yerle bir ettiler ve Hitomun oğlu Torus'u öldürüp, diger oğlu Leon'u esir tutular.

Hitom,çetinlikle Moğollar ve Selcuklulardan ordu toplayıp Sise gitti. Müslüman

³¹³ İkbal, 222.

ordusu geri gitmişti. Hitom zorunda kaldı oğlunun serbestliği için Baybers'e yalvarsın. Baybers bir şartıyla Kabul etti ki Abaka da, babası esir tutuğu, Şemseddin Sonkor'u bıraksın.

Hitom, kendisi Abakahan'ın hüzürüne gidip ağlayıp oğlunun kurtarılmasını istedi. Abaka, hitomun yaşlılığına rahm edip emir Verdi Semerkent zindanında olan Sonkor'u bıraksınlar. Hitom Abaka'dan istedi bundan sonra Leon onun yerine şah olsun ve Abaka Kabul etti.³¹⁴

Abaka baybers'in elçileriyle konuşan'da bildi ki Berkay'ın oğlu "Mongu Timur" ki babsi gibi Müslüman olmuştu, onu aradan aoparmak için Baybers'ile elbir oluptir. Abakahan 666/1269 da Muineddin Prvane'ye imir Verdi Şam ve heleb'e yürüyüp oralari yağmalasın ve Pervane de oyle yaptı.³¹⁵ Abakahan 680da Homs'a hücum etti, önce başarılı oldu ama sonra yenilip geriye kaçtı.³¹⁶

Abakahan döneminde "Mecdel-mülk Yezdi" ki Cüveyni'ler yardımıyla küdret basmaklar-ından yükselmişti, ve Abakahan derkahında Muşşereful-Memalik adıyla vezir olmuştu, Cüveyni'lere nankör'lük edip Şemseddin ve Etamelik'e çoklu eziyet eip kaç kez Abaka emriyle onları hepsaneye saldırdı, ama onları Kesin küdretten salmaya yol tapa bilmedi. Bunlarla yanaşı, Hacı Nesireddin Tusî de resmi makam etmediğine rağmen, perde arkasından Cüveynilere yardımcı oluyordu ve çalışıyordu İran'ın her küşe'sinde olan âlimleri ve hünerçileri başkentte toplasın ve kendi eğitim verdiği âlim'lar ve kişileri iş üstüne getirsin.³¹⁷ Hacı Nesireddin 672/1274 Bağdad'da öldü.

Abakahan çoklu mey içip, normal'da serhoş idi. 680/1281ziheceenin20 sinde Hemedan'da öldü.³¹⁸ Elbette kaynaklar bu konuda işaretleri yokdu ama ölümü biraz şüpheli'di, niyeki Hemedan'da olarken iki gün önce bir İran sever ailede misafir idi ve nedensiz hastalanıp ölmesi bu şüpheni güçlendiriyor.³¹⁹

³¹⁴ Bu bölüm İkbâl'in fars dilinde olan "Tarih-i Moğol" kitabının s.223den sebet tercüme olundu.

³¹⁵ İkbâl, 226.

³¹⁶ İkbâl, 230.

³¹⁷ Beyani, 190

³¹⁸ Eşpuler, 82.

³¹⁹ Beyani, 192.

9.2. SULTAN AHMET TEKUDAR (680-683/1281-1284)

Abakahan her zaman yürek’de istiyordu oğlu Erğun’u halef bildirsın, Amaölüm Abaka-han’a mühlet vermedi kendi halefini tayin etsın, bu nedenle Moğolların büyükleri, Abakahan’ın kardeşi”Tekudar’ı”³²⁰ sultan tayin ettiler. Tekudar, Hülagü’nün yedinci oğluidi, ve annesi kotoy hatun idi..³²¹Tekudar 681 yılının moherrem ayının 26da resmen sultan ilam oldu.³²²Tekudar’ın hıristiyan anne’si olmasına ragmen İslam dinini Kabul etti ve Ahmed ismini kendine seçti ³²³ve Müslüman olmağını Mısıra ve Bağdad’a ve diger şehirlere yazıp bildirdi.³²⁴ Böylece Cüveyni hanedani ve Hace Nesireddin Tusi Moğollari Müslüman etmekde başarılı oldular.³²⁵ Ahmed’in sultan olması,gine iki gurupu karşı-karşıya getirdi, biri İsalam dünyasi ve İranlı’lar ki sevindiler bir Müslüman kişi şah oluptur, digeri Moğollar ve Hıristiyan dünyası ki İran’da Hıristiyanlığı yaya bilmemiştirler.³²⁶

Sultan Ahmed emir verdi, Şemseddin ki erğun’un zindanında idi sebest bırakılıp baş veziriğe geri gayıtsın. Mecdel-Mülk yezdi hâla düşmençilikden el çekmemişti, Erğan’a mektup gönderdi ki “Senin baba’na Şemseddin emriyle zehirledipler”³²⁷ Sultan ahmed mecdel-Mulk’un evini arddirip, cadı yazıları ve melzemeleri bulundu. Cadılık Moğol gözünde en büyük suçlardan idi. Mecdel-mülk yarğıçların sorulara iyi cavap vere bilmedi. Yarğıçlar onu parçalamakla ölümüne nazer verdiler. 681 Cemaziyelevvel evvelin yedisinde onu öldürüp parçladılar ve her par çasını İran’1ın bir küşe sine gönderildi.³²⁸

9.2.1. Sultan Ahmet ve Erğun

Abaka dönemindebaş emirler ve saray hatunları üç grup olmuşlardı. Bir grup Tekudar’ın tahta çıkmasına çalışıyorlardı, bir grup Eröun’un ve Olcay hatun

³²⁰ Tekudar ya Tekuder Kamil anlamındadır.

³²¹ Eşpuler, 82.

³²² İkbâl, 235.

³²³ Tekudar, Sofi Dervişlerini özellikle derviş ”Amed Bedevi”e bağlı olan Ahmediye dervişlerini benimseyip seviyordu ne kendi lakabını onlardan almış.İranika- Tekudar bılıümü.

³²⁴ İkbâl, 236.

³²⁵ Beyani, 192.

³²⁶ Beyani, 192.

³²⁷ Beyani, 193.

³²⁸ İkbâl, 237

(Ankahan'ın karısı) da istiyordu oğlu "Mongo Timur" saltanat'ına çatınsın.³²⁹

Ergun, Tekudar'a tabi olmağını bildirmesine rağmen saltaneti kendi hakkı biliyordu. Gizli'de amcası, yani Tekudar'ın Anadolu'da olan diğer kardeşi "Kongor Tay"la birleşip ayaklanma düşüncesini düşdü.³³⁰

Ahmed'in Müslüman olması Moğol büyüklerine uygun gelmeyip narazi olup Ergun'un yanına göç ettiler. Kongor Tay Ana dolu'ya gönderilmişti. Orda kıyam etti ama bir başarılı ola bilmedi.³³¹ Kongortay sonar istedi hileyle kardeşini öldürsün. Ahmed bunu bilip kardeşini tutturdu ve öldürdü.³³² Bir Moğol şehzadesi kendi soyunun eliyle öldürülmesi dahada Moğolları ondan uzaklaştırdı.³³³ Ote yandan Şehzade Hülecü, Hülagü'nün diğer oğlu'da isyan etti.³³⁴

Kongortay'ın ordusundan kaçanlar Ergun ordusunda toplandılar. Ergun 683/ 1284 un Sefer ayı'nın birin'de batıya ordu çekti. Sultan Ahmed Gürcülü komutani Alınak'ı(İnağ)onun önünü kesmeğe gönderdi. İki ordu iki hafta sonra Rey şehrinde birbirine çattılar. Ahmedin ordusu galip ve üstün geldi. Ergun Firuz Kuh'a geri çekildi.³³⁵

9.2.2. Sultan Ahmed'in öldürülmesi

Ergunun ordusu dağıldı zaman Firuz kuh'da Bestam'a kaçdı. Ahmedin baş komutani Alınak(İnağ) onun ardınca Bestam ve Kelat'a giti, maalasaf onun ordusu yol boyu şehirleri ve ekinecekleri yağmaladılar ve milleti Sultan Ahmed'den bıktırdılar.³³⁶

Alınak, Kelat'a gidip Ergun ile görüşdü ve onu razı etti sultan Ahmed'e gelip özür dilesin. Ergun zorunda kalıp Kabul etti ve Koçan şehrine gelip Sultan Ahmed'le görüştü. Sultan Ahmed onu iyi karşılayıp Horasan'I ona bağışladı. Ergun ordu'da olarken 4000 neferlik ordu onu koruyordu.³³⁷

Sultan Ahmed'in huzurunda olan emirler ve başçılar, Ergunun öldürmesini önerirdiler. Bu işe Alınak mamur oldu. Ote yandan, Emir Buğa ki Ergun hanidanını pek

³²⁹ Mongu Timur 25 gen Abka'dan önce öldü. Onun'da annesi Ergun tareftari oldu. (İkbal, 235)

³³⁰ İkbal, 236.

³³¹ Eşpuler, 85.

³³² İkbal, 241.

³³³ İkbal, 241.

³³⁴ Eşpuler, 86.

³³⁵ Eşpuler, s.86.

³³⁶ İkbal, 242

³³⁷ İkbal, 243.

seviyordu, Moğol büyüklerine inandırdı ki Sultan Ahmed ve Alınak ve Şemseddin Cüveyni Cengiz yasa'sını çeğneyip ve çalışıyorlar Moğol inçlarından bir şey bırakmasınlar ve Müslümanları ve Gürcü'leri üstün tutsunlar. Bu sözler Moğol başçılarına uygun gelip Ahmed'i tahttan salıp, yerine Hülecünü oturmada birleştiler.³³⁸

Cümartesi 683/1284 Rebiul-Ahır'ın on sekiz'inde, Sultan Ahmed ve ordu başçilari içip serhoş ilarken, Hülecü'nün taraftarları hücum edip, Sultan Ahmedin arkadaşlarının çokunu o cümleden Alınak'I öldürdüler.Sultan Ahmed ve bazı emileri, Horasan'dan Azerbaycan'a kaçtılar ve baş vezir Şemseddin İsfahan'a kaçtı.Sultan'ın kaçıışından sonar Hülecü yerine, ERğun'u Sultanlığa götürdüler!³³⁹

ERğun hızla,Ahmed'in ardınca Azerbaycan'a giti, ama Azerbaycan'a çatmadan, onun Bağdad ve El-Cezire'de³⁴⁰ olan taraftarları, Ahmede saldırıp,Ahmed'I yakalayıp, ERğun'a getirdiler. ERğun zahirde böyle gösterirdi ki istemiyor Moğol şehzade kani yere aksın ama Kongor Tay'ın adamlarının israriyle Ahmed'i onlara bıraktı ve onlar Ahmed'i, Kongor Tay kani'nin avetine perşembe 683/1284un Cemadiyel-Evvelin 2³⁴¹ da 37 yaşında olarken öldürdüler. Ahmedin ölümü ile İran'lıların ve Müslim'lerin ehtişamlıkları aradan gidip gine Moğol inaçları ve Cengiz yasa'sı yenilendi.³⁴²

9.3. İLHAN ERĞUN DÖNEMİ (683- 690/1284- 1291)

ERğun İlhanlık tahtına oturarken istemiyordu diger şehzade that iddia'sına bulunsun, o nedenle Hülecü'nü isteyip, Bir para mülklere Emir Verdi ve Ahmed'i taraftarlarına eman Verdi. Şemseddin vezir de ERğun'un müşaviri Boğa eliyle eman aldı. Ama bir azdan Şemseddin ve Boğa arasında savaş çıkıp, Şemseddin yargılandı ve nihayet Şemseddin ve oğlanları Şâban'ın dörtün'de öldürdüler. Bu ölümle İlhanlı'ların iç çöküntüsü özellikle vergi işlemleri gerilemeğe başladı.³⁴³ Buğa ki Şemseddin'in ölümüne sebep olmuştu, Şiraz'a Emir gönderildi. Ama o da isyan nedeniyle1288 de öldürüldü.³⁴⁴

³³⁸ İkbal, 243.

³³⁹ İkbal, 243.

³⁴⁰ El Cezire, Fırat ve Dicle iki büyük nehiririn ortasında büyük saha'da olan yer adı.

³⁴¹ Eşpuler, 86 (İkbal 26 cemadiol-Evvel yazıp(İkbal, 283))

³⁴² İkbal, 283.

³⁴³ Eşpuler, 87 ve 88.

³⁴⁴ Eşpuler, 88. ve İkbal, 252.

Ergun, Bağdad'da olan yahudi hekim Sâdud-dovle bin Sefiyed-dovle'ni kendine vezir etti. Sâdud-dovle başarısız yahudi ekrebasını iş başına getirdi. Sâdud-dovleErgun'dan hüküm aldı ki İran'da olan her kimse İlhan'ın budist dinine girmelidir ve karlandı Mekke'de olan kâbe'ni büthane etsin ve her kimse bu karara karşı çıksa,derhal öldürülsü.³⁴⁵

Ergun Şemen dinine ve cadı'ya- nücüm'a inaniyordu ve ömrünün uzatılması için, veziri hekim Sâdud-dovle duzelten ilaç'ları içiyordu. Kükürt ve zibek'den duzelinmiş ilaç'lar Ergun'un halını bozdu ve hastalandırdı.³⁴⁶ Ergun'un sağlanması için Karar verildi zindan'da olan Moğol şehzadeleri bırakılsın. Bilindi ki çok şehzade hebsane'de ölüptür.³⁴⁷ Ergun ölüm halinde idi. Sâdud-dovleKendisini şubhelerden bıraktırmak için Horasan'a bir habrçi gönderdi ki Gazan Ergun'un oğlu Sultaniye'ye gelsin. Ama gazan çatmadan, Ergun ordusunun başçıları "Toğaca'nın" evinde toplanıp, İlhanlarını hasta edenlerin ölümüne karlandılar. Sâdud-dovle'ni de yakalayip Toğacar'ın evine getirip öldürdüler.(690-sefer ayı)Ergun da 690/1291in Rebiul-Evvellin altı'sında öldü.³⁴⁸

9.3.1. Ergun ve Dış Siyaseti

Ergunhan, diğer İlhan'lar gibi büyük kağan'a yani Kubilay'a saygı duymak zorunda idi ve onu kendine effendi biliyordu. Ergun'un ömrünün son çağlarında karılarının en sevimlisi öldü. Onun vasiyet ve isteği üzere ya evlenmemeli idi veya onun Hata(Çin) de yaşayan ailesinden bir kız almali idi. Ergun, Kubilay Hakan'nın huzuruna elçi ve mektup gönderip, bir zehzade hanım istedi. Kubilay on yedi yaşında olan bir güzel kızını aday edip venedikli olan Nikopolo ve Mafiyapolo ve Markopolo ile beraber deniz yoluyla İran'a gönderdi. Karar idi üç venedikli Ergun'u ziyaret edenden sonar İtalyaya gitsinler ve Kubilay'ın mesajını Fıransa ve ingiltere ve ispaniya şahlarına çattırsın. Misafirler 18ay yolda idilar. Bu zamanda Ergun ölmüş idil. Yeni İlhan Kihatoya mektup yazıp yardım istediler. Kihato'nun emri ile şehzadeni, Ergun'un oğlu Kazan'a teslim ettiler ve Kazan Çin'li şehzadeyle evlendi.³⁴⁹

Ergun döneminde ilhaniyla Memlükler ortasında bir savaş çıkmadı. Ergun

³⁴⁵ İkbal, 255.

³⁴⁶ İkbal, 255.

³⁴⁷ İkbal, 255.

³⁴⁸ Eşpuler, 90; İkbal, 256.

³⁴⁹ İkbal, 256-257.

çalışıyordu Hristiyan'lara yardım edip tehirp olan kiliselerini yeniden tiktirsin ve Kudus'u Müslüman'lardan alıp Hristiyanlar versin ve Papa Dördüncü Honoriyus'la mektublaşıp Avrupa'ni kendinden razı etsin.

Ergun'un veziriyahudi Sâdud-dovle ve Cüveyni idi. Sâdud-dovleErgun'un izniyle çalışıyordu Yahudilerin tarihi intikamını Müslüman-lardan alsın ve Kâbe'ni yeniden büthane etsin.³⁵⁰ Ergun zamanı Behşiler ve kimyager'ler güçlendiler. Ergun ölüm yatağındaiken Sâdud-dovle'nin düşmenleri onu tutup öldürdüler.³⁵¹ Ergun ölümsüz eksiri içmekle 690 da öldü ve sicas dağın'da Moğol tarikiyle gömüldü ve o dağ özel yer ilam oldu. Sonralar Ergun'un Müslüman kızı "Olcaı hatun" ona Müslüman mimarlıklaıyla abide tiktirdi.

9.4. GİYHATO HAN DÖNEMİ 1291-1295

Ergun Han'ın ölümünün ardından İlhanlı tahtına kimin geçeceğı konusunda ortak fikir yok idi. Hanedan üyeleri ve ümera üç kısma ayrılmışlardı. Bir kısım generaller ve özellikle Ergun'un karısı"Oruğ Hatun" Anadolu'da bulunan Ergun'un kardeşi Gihato'yu, bir kısmı Bağdat'ta bulunan Turğay'ın oğlu ve Hülagü'nün torunu Baydu'nu³⁵² diğeri bir kısım ise Horasan'da bulunan Gazan'ın tahta geçmesini istiyorlardı. Baydu, Gihato olan yerde tahtı istemedi.³⁵³

Gihato acele ile kendini Azerbaycan'a çattırıp pazar günü H. 690 nın Receb ayı'nın 23'de İlhan tahtında oturdu. Gihato'nun tahta oturması, Anadolu'da Türkemenler'in isyaniyla başladı. Gihato H. 690 nın Ramazanın'da Anadolu'ya gitti ve Gürcü'ler yardımıyla isyani basdırdı.³⁵⁴

Gihato hâla tahta sahip çıka bilmemişti. O Rum ülkesinde olarken rakipler O cümleden Tuğacar ve nayibi Sedreddin Ahmet Zencani onun yenilme ve ölmek haberini dağıttılar. "Enbarci" Horasan hakimi Şah olma düşüncesine düştü. Sengtur Nuyan, Gihato'nun zaferle geri dönmesini duyarken Tuğacar ve zencani'ni yakalayip Gihato'ya

³⁵⁰ Beyani, 200.

³⁵¹ Eşpuler, 90.

³⁵² Baydu, Turğay'ın oğlu ve Hülagü'nün torunu idi (İkbal, 258).

³⁵³ İkbal, 258.

³⁵⁴ İkbak,s.258.

götürdü. Gihato ikisini de af etti.³⁵⁵

Gihato zamanı Yezd'de Etabek (Atabeg)yusuf'sah ve loristan'da Atabek Efrasiyab isyan ettiler. Gihato her ikisini yenip ve tutukluyan'dan sonar af etti.³⁵⁶Gihato Sedreddin Zencani'ni "Sedr-i Cihan" lakebiyle kandi veziri tayin edip emir verdi tam ülkede her kimse işinden ayrılıp beklesin ki Sedreddin nereye uygun bilirse oraya atansın.³⁵⁷

9.4.1. Çav Adında Kağıt Para'nın Yayınlanması

Gihato, That'a outran zaman şemen qamanlarından, Ergun'un tez ölmek nedenini sormuştu. Moğollar inancılarında büyüklerin kanlarının yere akmasından korkuyorlardı, zira ruh'un yaşamasını kanda biliyorlardı.³⁵⁸Qaman, Ergun'un çok şehzade ve insanları öldürmesini neden bildirmiş. Gihato Rum saferinden geri gelen'de hastalanmış idi. İslam ve Yahud ve Hristiyan âlimleri bir araya toplanıp ilaçlar vermişlerdi. Gihato ölümünden korkmuş. sağlanan zaman sadaka dağıtıp, hepsanelarin kapısını açtı v. Ordu halkı bir ay boyunca içip şenlik ettiler.

Gihato çok içip eğlenen birisi idi. Altın ve cevahiri, kadın malı bilip, hazinede her ne varsa payladı. Az zaman'da hazine çöküp enfilasyon yaptı. Saray'ın yiyeceğini karşılamağa da para kalmadı.³⁵⁹

Gihatu ülkesinden hazinesine 1800 tumen gelir var idi, O halda ki mutfak harcına 165 tumen yetmirdi. Ama Sultan Ahmet döneminde sary'ın mutfak harci 40 tumen idi.³⁶⁰

Bu zaman "İzzetdin Muhammed bin Muzzeffer bin Emid"ismili bir kişi kendini Sedr-Cihan'a çattirip ona müşavir oldu. O Sedr Cihan'a önerdi, Çin gibi onlarda kağıt para bıraksınlar.³⁶¹

Gihato kabul edip yerliğ (Emir)verdi bundan sonar şehzadeler ve saray'da olanlardan başka kimsenin hakkı yok altın ve gümüş'den yiyecek kap ve sırmalı

³⁵⁵ İkbal, 259.

³⁵⁶ Beyani, 203.

³⁵⁷ Beyani, 206; İkbal, 260.

³⁵⁸ Beyani, 202

³⁵⁹ İkbal, 260.

³⁶⁰ İkbal, 260.

³⁶¹ İkbal, 261.

giyinecek elbise yapsın.³⁶² Büyük şehirlerde çavhane yapıldı. H. 693.un şevvalının 23 de ilk kez Tebriz’de kağıt para “Mubarek Çav” isminde dağıtıldı.

Çav para’sının üzerinde hatay alfabetiyle kelimeler yazılmıştı ve ortasın’da “ La ilahe illellah, Muhammed Resulullah” ve bir yüzünde Gihatu’nun Cevahir anlamında olan Moğolu lakabi yani”İrencin Torci”ve bir dayre içinde bir den on dinar yazılmıştı ve keyd olmuştu”Para’ya sahtekarlık edeni, kendisi ve kari çocuklari yasa’ya çattırılacak”³⁶³

Çav parası iyi karşılanmadı. Tüccar dukanları kapatıp göç ettiler. Ülkeni ayaklanmalar tahdit etti. Gihatu zorunda kaldı çavların toplanmasına yerliğ versin.³⁶⁴

9.4.2. Gihatu’nun Öldürülmesi

Gihatu çok içip eğlenen ve serhoş birisi idi. Serhoş olarken ordu başbuölarının kadınlarna göz tikmekle her kimseni kendisinden kovmuştu. Alatağ’da kurulan mecliste serhoş olup Baydu oğul bin Terğay’a kufur etti. Serhoşluktan ayılarken üzür istemişdi. Baydo zahirde bağışladı ama içte çalıştı Gihatu’nu aradan aparsın. Baydo Bağdat’a gidip ordu topladı. Gihatu duyunca borç alip 25000 kişilik ordu toplayip Hemedan yolu ile Baydo’nu tutuklamağa çalıştı. Bu ordunun baş komutanlari, Akbuğa ve Toğacar idi. Harp anında Toğacar askerlerinden Baydo’dan desteklemelerini istedi. Akbuğa’nin da askerleri Baydu yardımında bulundular. Akbuğa az adam’la ilhan’a kaçmak zorunda kaldı. Bu haber başken’te yayilip, İlhan’ın ordusu dağıldı. Gihato istedi Anadolu’ya kaçsın ama Toğac’a onu aldatip Muğan’a çekdi. Gihatu Muğan’da tutuklanıp perşembe Cemadiyel-ula’nin altı’sında öldürüldü. (H.694 /M.1295)³⁶⁵

9.5. BAYDO’NUN KISA HÜKÜMETİ (H. 694/M.1295-CEMADİYÜL-EVVEL/ ZİKA’DE)

Baydo, Gihatu’nun ölümünden sonar kendini İlhan ilam edip Hemedan’da saltanet tahtına çıktı. Başkent’ten uzak olsunlar diye³⁶⁶Toğacar’ı baş komutan ve sedri-

³⁶² İkbal, 261.

³⁶³ İkbal, 262.

³⁶⁴ İkbal, 262.

³⁶⁵ İkbal, 264.

³⁶⁶ İkbal, 265.

Cihani (Hace Sedreddin Ahmet Zencani) ona nayip tayin edip Rum ülkesini ona verdi .

Baydo Cemaleddin Destcerdani'ni kendi veziri ilam etti.³⁶⁷ Yerliğ verdi gine Cengiz yasasi işledilsin, ama İslam vakfıyatı vergiden maaf tutulsun.³⁶⁸ Öte taraftan yeni kiliselerin tikilmesinede emir verdi ve Hıristiyan'lar büyük iş başına alındı.³⁶⁹

Baydo İlhan olan zaman, Gazan bin Erğun Horasan'da idi. Gihatu'nun Horasan'da olan askerleri sığınmak için Gazan'a gittiler.³⁷⁰ Gazan'ın vezir ve yardımcısi Müslüman olan Moğol Noruz bin Erğun³⁷¹ idi. Noruz, Gazan'ı inandırdı ki komutanlar Gazan'dan korkuları için korkak Baydu'ya gidipler. Gerklidir Baydo'dan Gihatu'nu öldürenlerin ölümünü istiyesin. Gazan, Baydo'ya ilçi gönderdi. İlçi Kazvin'de Baydo'nun gönderdiği ilçilerle görüştü.³⁷² Baydo'nun ilçileri Gazan'ı aldatmak için söylediler”Çun Gihatu ölen zaman, Gazan başkentte değil idi ben ilhanlığı kabul ettim. Şimdi iki Moğol şehzadesinin savaşmağa gereği yok, tam Horasan ve Kirman ve Fars senin olsun, kalanı da benim.” Gazan istiyordu kabul etsin, ama Emir Noruz koymayıp dedi”İran'ın hepsi senindir”^{373_374}

Gazan, Baydo'yla sülh mükavilesi bağlayıp geri döndü ama Emir Noruz, Sultaniye³⁷⁵ ordusunda kaldı ki Fars ve Kirman yerliğini Gazan adına alsın³⁷⁶. O zaman ki Emir Noruz bildi Baydo'nun kafasından başka düşünceler geçiyor bir şey dımeden gazan'a kaçıp harp işlemlerini başlattılar.³⁷⁷

³⁶⁷ İkbal, 265.

³⁶⁸ İkbal, 265.

³⁶⁹ Beyani, 208.

³⁷⁰ İkbal, 266.

³⁷¹ Bu Erğun, Gazan'ın babası Erğun ile farklı idi.

³⁷² İkbal, 266.

³⁷³ İkbal, 267.

³⁷⁴ Dr. Şirin Beyani başka tur yazıyor: “Gazan, Baydo'nun davetiyle Azerbaycan'a gelmek istiyor ki beraber Gihatu'nu aradan aparsınlar. Baydo davetten pişman oluyor ve kendisi Gihatu'nu öldürüyor. Gazan Rey'e çatmışken bu haberi duyur.istiyor Horasan'a geri dönsün, Noruz koymiyor ki İran senindir. Özellikle Sedri Cihan Anadolu avezine Horasan'a ve Gazan'a gitmek istiyor ve Rey şehrinde görüşürler. Sedri Cihan Gazan'a yardım etmek önerisin şu şartlarla veriyor :

1- Gazan müslüman olsun.

2- Müslüman'larla iyi davransın.

3- İslam vakıfları vergiden maaf olsun.

4 - Baydo eliyle ölen kimselerin kalanlarına sadaka ve yardım verilsin.

Emir Noruz'un taşvikiyle Gazan kabul edip resmi mukavile yazılıyor. Sedri Cihan Tağacar'a ilç gönderiyor ki anadolu'da olan ordusu ile Gazan'a gelsin.(Şirin Beyani, Moğlan ve hekumete İlhani der İran,9 baskı,semt yayın evi,Tehran1391,s.209)

³⁷⁵ Sultaniye'nin başka ismi Şero'baz idi.

³⁷⁶ Dimek olar Emir Noruzesir gibi saklandı.

³⁷⁷ Beyani, 210.

Bu arada gerklidir İran'lı Şeyh'ül-Meşayih(Şeyhlerin Şeyhi) Mahmud Dineveri'den ad aparlansın. Şeyh Mahmud Dineveri Erğun ve Gihatu bargahında fazla değeri var idi ve İran'ın Müslümleri ona inaniyorlardı. Dineveri, Gazan'ın yardımına geldi.(İhtimalen bu yardima gelmek Sedri Cihan'in istekiyle yüz vermiş.)³⁷⁸Şeyh, Gazan'ın kafasını İslam dinini kabul etmeğe hazırladı.

9.6. GAZAN'IN İSLAM DİNİNİ KABUL ETMESİ

Gazan Baydu'yla harp etmek için başkent Sultaniye'ye yöneldi. Gazan önceler, Noruz'a Müslüman olmasına söz vermisti. Emir Noruz, Gazan'ın Müslüman kuvvetlerinden yararlanması için, zamanı uygun bilip Gazan'ın Müslüman olmasını hatırlattı. Gazan 1295'in Şaban'ının dörtünde Demavend'in Lar köyünde Şeyh Şemseddin'in damati olan Şeyh Sedreddin Hemevi'nin eliyle Müslüman oldu. (bkz. Resim 9.2.) Gazan'ın ordu başçıları ve yüz binlik ordusu'da İslami kabul ettiler.³⁷⁹ Gazan bu günden ismine İslami ad yani Mahmud'u artırdı.³⁸⁰

Bu güne dek Ahmed Tekudar'ın az İlhan devrinden başka İran ülkesi, Müslüman İlhan görmemişti. Böylece Gazn'ın Müslüman olmasıyla İran'lı düşüncesi, Budist ve Hıristiyan düşüncelerine galip geldi. Kiliseler ve Puthaneler yıkılıp camiler dikildi.³⁸¹

9.6.1. Gazan Han'ın İlhan Olması (H. 694-703/M. 1295-1304)

Gazan, Lar şehrinden Azerbaycan'a yol aldı. Baydo, Gazan'ın müslüman olmasını ve İranlı'ların ona yardım etmesini ve kendi baş komutani Toğacar Gazan'a gitmesini duyunca, kendinde harp etmek gücü bulmayıp Nehçivan'a sarı kaçtı. Gazan, Sultaniye ve Tebrizi fetih edip, Emir Noruz'u Baydo ardınca gönderdi. Baydo, Nehçivan civarında tutuklandı. Gazan, Baydo'nun ölüm fermanını verdi. Baydo H, 694/M. 1295 in Zikade-'sinin 23'de öldürüldü.³⁸²

Gazan yedinci İlhan olarak zi'kade'nin onunda Tebriz şehrinde İlhanlık tahtına oturup, İslam dinini İran'ın resmi dini olarak ilam etti. İran'da olan kilise- kinise-

³⁷⁸ Beyani, 210.

³⁷⁹ Rizai, 269; Beyani, 211; İkbâl, 268.

³⁸⁰ Belki Mahmud ismini onu Müslüman etmiş, Şeyh Mahmud Dineveri'nin isminden almış.

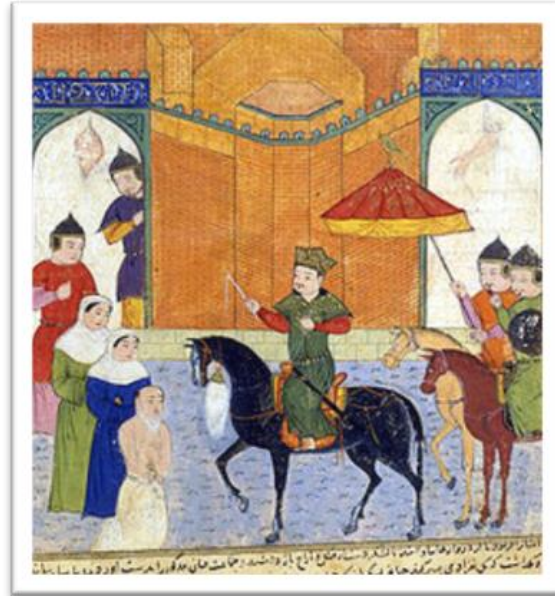
³⁸¹ Beyani, 208.

³⁸² Camiot-Tevarih, 93; Beyani, 211; Rizai, 189.

Zertüştü ateşkede ve Budist mâbetlerinin tahrip fermanını verdi ve niz emir verdi sikkeler üzerinde”La’ilahe illellah” ve mektup’ların başında “Bismillah” yazılsın. Gazan Han emir verdi Cengiz yasası yenilenip kullanılsın. Gazan güçlenenden sonar tam ilişkilerin Çin Kağanıy’la kesip serbest ülkeye sahibi oldu.³⁸³

Şekil 9.1. Gazan Han’ın İslam Dinini Kabul Etmesi (Camiut-Tevarih)

Şekil 9.2. Gazan Han Nişabur Şehirini Feth Etmesi

³⁸³ Beyani, 225.

9.6.2.Emir Noruz'un Öldürülmesi

Gazan Han H. 695'in Zihaccesinin alti'sında kendi sahip divani olan Hacı Cemaleddin Destcerdani'ni öldürüp Sedr-i Cihan-i sahip divan tayin etti. Gazan İlhan olmadan Emir Noruz çalışıyordu Mısır ve Şam hakimileriyle mektuplaşıp onlardan Gazan'ın tahata çıkmasında yardımcı olmalarını istiyordu. Mısır'dan şu cevabı çatan zaman Baydo ölüp ve Gazan tahta çıkmıştı. Çün Mısır cevabı uygun değil idi, Emir Noruz istiyordu iki müslüman ülkeni bir-birine kavuşturup dost etsin. O nedenle O mektubu Gazan'a göstermesini uygun bimeyip sahip divan Destcerdi'ni zora koydu Mısır hakimi dilinden sahte uygun cevap yazıp Gazan'a göstereyim. Gihato döneminde Sedri Cihan, Emir Noruz'u kendisini vezirlikten düşürmesinde suçlu biliyordu.

Sedr-i Cihan Sahip divan reisi olduktan sonra istedi Emir Noruz'dan intikam alsın ve bu mektupları dışarı çıkardıktan sonar kendide Emir Noruz ve kardeşi Hacı Bey dilinden sahte mektup yazıp ve onu Mısır sultaniyle bağlantılı ve onu İran topraklarının fethine davet eden gösterdi. Sedr-i cihan bu mektupları Emir Noruz'un arkadaşının melzeme-lerinde yerleştirip sonar buldular!³⁸⁴Gazan Han sinirlenip emir verdi Emir Noruz'un arkadaşı ve kardeşleri Hacı bey ve Satılmış yargılanmamış öldürülsünler ve Horasan'da olan kendi kardeşi Hüdebende'ye emir verdi Emir Noruz'u derhal bulup öldürsün.³⁸⁵

Emir Noruz kardeşlerinin ölümün duyunca Herat'a kaçıp, Herat Han'ini Melik Fehreddin Kert'e sığındı. Fehreddin onu İhtiyareddin kalesine gönderdi. Kutlug-şah'ın 70 binlik ordusu Herat'ı kuşatınca, Fehreddin Emir Noruzu öldürüp kafasını Gazan'a gönderdi (H. 696.22 zika'de).

9.6.3. Sedr-i Cihan'ın Öldürülmesi

Gazan Han Emir Noruz'un ölümünden sonar, Şehzade Tayco'nu ki bir kahin tarafından aldatılıp ayaklanmıştı öldürdü. 1288. Gazan'ın bazı adamları Sedr-i Cihani Han'ın malını kendine toplamak suçuyla suçladılar. Sedr-i Cihan bunu Şeyh Fezlülâh gözünden görüp Gazan'a arız oldu. Gazan bildi Sedr-i Cihan fesatta dir ve yanlış soliyor. Bu günlerde Sedr-i Cihan'ın Kutlugşah'ıyla kavgaya çıktı. Gazan, Sedr-i

³⁸⁴ İkbâl, 276.

³⁸⁵ İkbâl, 276.

Cihan'in fesat tertip yapmalarından suçlu bilip 697 yilinin Recep ayının 22 onu yargılayıp cezalandırmak için Kutluğşah'a verdi. Kutluğşah onu ikiye boldürdü. Sedr-i Cihan'ın kardeşi Kütüb Cihan'da bir ay sonar öldürüldü.³⁸⁶

9.6.4. Gazan Han İslahatı

Az senelerde İlhan Hakanlarının gelip-gitmesi ve zor ile çeşitli vergilerin toplanması İlhan topraklarında yaşıyan insanları zor durumda bırakmıştı. Âlimler ve zenginler diğer ülkelere O cümleden Hint ve Şam'a göçmek zorunda kalmışlardı. Gazan Han, Hacı Reşidüddin'in yardım ve önerleriyle insanların ve ülkenin iyi yönetmelerine bir türlü emirler verdi ki Gazan Han yasası yada Gazan Han islahatı adlandı.³⁸⁷

1- Gazan Han ferman verdi vergi toplamağın karmakarışık durumunu düzenlesin. Önce iki sene vergi toplanılmasın. Her şehir ve köy'e, Mostovfi isminde bir katip mamur gönderilsin ve bağlar ve tarlalar ölçülüp kayd edilsin.

2- Sultanın fermanı ülkenin dört küşesine tez çattırmak için, her önemli yol boyların'da her üç ağaçta³⁸⁸ "Yam" isminde olan uygun çaparhaneler tikilsin. Bu çaparhanelerde kudretli on beş at ve "Yamçı" isminde dört-beş kişi saklanılıyordu. Yorgun suvari Yam'a çatınca deığır hazır suvari fermanı alıp hızla yola çıkardı. Böylece suvariler her gün 60 ağaç yani yaklaşık 360 kilometre yol giderdi ve Sultan'ın emri en az zaman'da sahibine çattırılırdı. Örneğin Horasan-Tebriz arası üç gün sürerdi.

3- Gazan Han emir verdi her türlü faiz ve riba ülkeden kaldırılınsın.

4- Ülke çapında sikkelerin ayarları çeşitli idi , gahdan'da hilekarlık oliyordu. Emir verildi paralar toplanıp bir ölçülü düz sikkeler dağıtılsın. (Bkz.Resim 9.4.)

5- Ülke çapında ölçü aletleri çeşitli miktarda idi, emir verildi ölçüler demirden yapıpıp damğalansın.

6- Köyler ve tarlaların genişlenmesi için, her senenin vergisinden bir kismet

³⁸⁶ İkbal, 278.

³⁸⁷ Bu konu'nunu tami İkbal'ın kitabıyla tutuşturulup (S.298-316)ve Ebdülezim Rizai ve Şirin beyani'nin kitabından trcüme edilmiştir (Tarikh-e deh hezar saleye İran, III, 190-191)ve (Moğolan ve Hukümet-e İlhani der İran, 219-224)

³⁸⁸ Ağaç eski uzunluk birimi idi. Her ağaç yaklaşık 6 kilemetreye eşit idi. Normalde bir kere'de bir suvari uygun hızla 3 ağaç yol gide biliyordu.

tohum ve ekinecek masrefleri için kenara koyulsun. Bu siyaset üzere kuru yerler ekilip abat olundu.

7- haydutlar ve eşkiyeler ülke yollarını hüzürsüz etmişti, onları yakalayıp cezalandırdı.

Her yolçudan tayin olunmuş para alınıp, yollara yol bekçisi tayin edip emniyeti sağladı.

8- Devlet adamları ve sultanın mamurları şehirlere çatınca kendi masrefleri için para toplardı veya aldığı şey ya gıdaya para vermiyordu. Emir verdi mamurlar aldıkları nesnenin parasını ödesin. Ödemeyen mamur cezalandırıldı.

9- Aşıkarda şarap içip serhoşlanmağı yasakladı.

10- Kızların mihrini azaltıp 19.5 Dinar'a düşürdü.

11- Adli mahkemeleri düzenleyip, vesikelerde sahtakaerlik yapanları cezalandırıp emir verdi vesikelerden bir yüz fazla yazılıp mahkemelerde saklanılsın. 30 sene geçmiş savaşlara bitilmiş damgası vurulsun.

12- Ordu adamlarına para vermek, bir düzen üzere değil idi. Emir verildi devlet tahıllarını hasili, şehirlerde toplanıp, Barat üzere askerlere verilsin.

13- Zinakarları cezalandırdı ve harplarda tutuklanan kadınları kendi sarayına kabul etmedi.

14- köylerde hamam ve cami yaptırdı.

15- Hac'a gidenlere yardım edip yollarını emniyet etti, Nacef'de nehir kazdırıp su çekti.

Şekil 9.3. Gazan Han Döneminde Tebriz'de Derb Olunan Sikke

9.6.5. Gazan Han'ın Sonu

Gazan han önce kendisine yardımda bulunan Hacı Sedreddin Ahmet Haldî'ye Zencani'ni Sadr-i Cihan lakabıyla sahip divan yani baş vezirliğe tayin etti.

Gihato'nun oğlu "Alafireng" ve Baydo'nun oğlu "Tokan" ayaklanmıştı. Onları yenip, Tokan'ı öldürüp, Alafireng'i af etti. Gihato'nun ölümünde suçlu bulunanların hepsini cezalandırıp öldürdü.³⁸⁹

1296 da Burak'ın oğlu "Oca" Horasan'da ayaklandı. Emir Noruz bu ayaklanmayı bastırmak için Horasan'a gitti. Emir Noruz'un ordusunda Şehzade Sukay bin Yeşmut bin Hülagü ve Berla ve Erselanoğul bin Cuci bin Cengiz'de var idi. Yol boyu onlar'da ayaklanıyorlar, ama Emir Noruz hepsini tutuklayıp cezalandırdı.³⁹⁰

Son zamanlarda Sadr-i Cihan ile Emir Noruz'un arası bozulmuştu. Sadr-i Cihan, Emir Noruz gizli'de Misir Sultaniyle birleşmesini Gazan Han'a, anlattı. Sultan Gazan Han, Emir Noruz'u 22 zikade H. 696 /1297 öldürdü. Biraz'dan Sadr-i Cihan'da divan'ın paralarına hiyanette bulup O da 1298 de (22 Recep 697) öldürüldü, Sâdeddin Muhammed Mostovfi Saveci yarında oturdu ve Hacı Reşidüddin Fezlullah Hemedani da ona yardımcı tayin olun du.³⁹¹

Gazan Han 1300 ve 1303 de Şam ve Mısır'a hücum yaptı. İlk harpta ki Mecme'ül-Mürüc'da savaştı, Gazan, Mısırlıları yendi ama ikinci harpta ki Ramazan ayı Dimeşk'in Merce'ül-Sefr köyü'nde savaşp, Elmelik'ül Nasir'den sert yenildi. Bu yenilmek onun ruhsal durumunu bozup hastalandırdı ve 1303un Şavvalın'da 33 yaşındayken Kazvin şehrinde öldü.³⁹²

Gazan Han âdil birisi idi. Öldürmeği, hatta Hayvan ovlamasını pek sevmiyordu. Bitgileri tanıyordu. Moğol ve Fars diline konuşup, Arap- Çin- Tabet ve latin dilini'de biliyordu.

9.7.6. Şam Gazan (Gazaniye)

Moğol Hakan'lari ve Gazan Han'dan önceki İlhan'lar, Moğol inanç üzerinde,

³⁸⁹ İkbâl, 273.

³⁹⁰ İkbâl, 274.

³⁹¹ Rizai, 191.

³⁹² Rizai, 192.

ölülerini dağlar başında itgin yerlerde gömülerdi, ama Gazan Han İslam türbelerin görüp ve türbeleri sevip ferman verdi Tebriz'in batısında ona görkemli mezar tiksinler. Bina H. 697de tikilmeğe başlamış ve 702 de bitmiş. Onun leşi Kazvin'den Tebriz'e taşınıp Gazaniye'de gömüldü.³⁹³⁻³⁹⁴

9.7. SULTAN MUHAMMED HÜDABENDE OLCAYTO (H. 703-716/M.1304-1316)

Gazan Han zammına dek bir sultan'ın ölüm ile ırklar ve dinler arasında çabalar ortaya çıkıyordu. Her kimse çalışıyordu yeni Sultan onların ırk veya dinlerine tâbi olanlardan seçilip tahta otursun. Gazan Han İslam Dini'ni resmi din ilam ettiğinden sonar Din yerine, Mezhep ve Fırka çabaları yükseldi. Bu sırada, sıra ile Hanefiler-Şafiiler ve Şia'ler Sultan Muhammed'i kendi Mezhep'lerin dahil etmekte başarılı oldular.

Sultan Muhammed kaç kez ismini ve kaç kez mezhebini değışdi. Küçük'ken anne dinini kabul edip hıristiyan olup Nikolo ismini almış. Sonra hastalanıp, Moğol inancına göre Nikolo ismini uğurlu bilmeyip Herbende ismini aldı.³⁹⁵ Herbende ebced hesabıyla" Büyük yaratanın özel kölgesi" anlamındadır.³⁹⁶ Horasan'da olarken Hanefi mezhebini kabul etmiş ve Tebrize gelen zaman bir Hanefi müslüman idi.³⁹⁷ Tahta oturma turenlerinde Muhammed olcayto³⁹⁸ ismini aldı ve şu isim'de kaldı.

Olcayto bin Erğun, Gazan Hanin kardeşi ve onun halefi idi. Gazan Han ölen zaman, Olcayto Horasan'da idi. Gazan'ın komutanlarından olan"Emir Mulay" gizli mektubiyle Gazan'ın ölümünü Olcayto'ya çattirip onu Tebriz'e davet etti. Mektup'da Şehzade Ala-fireng ve Horasan ordusunun baş komutani olan Hergdağ'ın de tehlukesin hatırlattı. 23 yaşında Olcayto çalıştı Gazan'ın ölümünü gizli tutsun. Ordu başçılarının üçünü Alafireng'in öldürmesine mâmur etti. Üç emir, Alafirng'e gidip, hususi görüşmede, Alafireng'in başını ayirdilar. Hergdağ kaçtı ama birazdan iki kardeş ve üç

³⁹³ İkbâl, 316.

³⁹⁴ Şam Gazan diğeri sayfede açıklanacak.

³⁹⁵ Herbende fars dilinde eşek kulu anlamındadır ve Moğollar o zamanlar çocuklarına Fars ismi koymazlardı.

³⁹⁶ Beyani, 230. (Nazere geliyor bu delil doğru değıl, Olcayto'ya bu ismi şia mezhebini Kabul ederken sünni'ler koymuşlar ve Şia'ler Hudabende yani Tanrı kulu demişler) (İkbâl, 319).

³⁹⁷ Beyani, 230.

³⁹⁸ Olcayto Bağışlanmış anlamındadır (İkbâl, 319).

oğluyla tutuklanıp öldürüldü. Böylece , Alafireng, Gazan Han'olumunu bilmeden aradan kaldırıldı.³⁹⁹

Olcayto Horasn durumundan emin olduktan sonar Tebriz'e yünelip Zihacce'nin on beşin'de İlhan tahtına çıkıp Hace Reşidüddin Fezlüllah'ı Sahip divan tâyin etti.⁴⁰⁰

Kubilay kağan'ın halefi Timur kağan ve Oktay ve Çağatay uluslr'a sefir gönderip dostluğunu bildirdi.

Hükümetinin ikinci sene'sinde, Taceddin Gursorhi, Emir Hergdağ'ın nayibi, Hace Reşidüddin'i fesat suçuyla suçladı. Ulcayto, Kutluğ Noyan'ı muhasibeci tayin etti. Kutluğ Noyan Hace Reşidüddin'i temiz ilan etti. Ulcayto emir verdi Taceddin'i öldüedürsünler.

9.7.1.Gilan Fetihi (706H./ 1359M.)

Gilan vilayeti,bir küçük veli zengin vilayet idi. Gilan İran'ın kuzeyinde, Hazer Denizi ve Elborz Dağlıklarının ortasında ıdı. Gilan'a çatmak yollari çok zor idi ve Cengiz Han ve Hülagü Han'ın eli çatmamıştı. Gilan, Halhal yolu ile Zencan'a ve Sultaniye'ye yapışık idi.

1306yılında ünlü Moğol hâkimi, Emir Ergün'un oğlu, İran'a gelmiş ve Olcayto'nu Gilan'in fetih etmek rağbetine saldı. Gilan şehirleri yerli hakimlerle yönetilirdi. Örneğın Halhal şehiri, Halhalli Şerefeddin ve Fumen ve Bati Gilan'ı Emire Dübbac ismili bir kadin yönetiyordu.

Olcayto önce ilçiler gönderip yerli hakimleri il olmağa davet etti. Emire Dübbac, Olcayto ordusuna gelip il olmasını kabul etti, ama bir azdan düşündü ki Moğollar, il olmağa kannaat etmeyip, Gilan'ın zengin çevresi ve ipek sanatini kendilerine istiyorlar. Bu nedenle Dübbac, Olcayto'ya haber vermeden ordunu terk edip Fumen'e geri dondu.⁴⁰¹Olcayto, duyunca sinirlanip dört yunden, Gilan'a hücum yapmağa karar verdi. Böyleki Emir Çupan, Erdebil ve Taliş yolu ile ve Kutluğşah Halhal ve Emir Toğan, Kazvin ve kendisi'de Lahican yolu ile Gilani kuşatı. Önce Gilan'in fetihi kolay görünüyordu, ama Gilan topraklarına girerken onlar problem O cümleden sık ormanlar

³⁹⁹ İkbal, 319.

⁴⁰⁰ İkbal, 319.

⁴⁰¹ İkbal, 323.

ve dağlar, yağmür ve çamurlu yollar ve yerlilerin sert savunmalarıyla karşılaştılar. Nihayet Emir Çupan Taliş ve Kesker Şehirlerin yenip, Lahican'a çatti. Kutluğşah Halhalı ve Şerefeddin'i il edenden sonar Emire Dübbaci yakalaşmak için ilerledi. Dübbac sülh istedi, Kutluğşah gururlandi ve sülhü kabul etmedi. Harp karişti. Gilanlı'ların biri kutluğşah'ı öldürüp ordusunu dağıttılar. Moğollar herne varsa bırakıp geri kaçtılar. Olcayto duyunca kederlenip, Emir Ebubekir'i 3000 kişiyle ve ardından Emir Hüseyin ve Emir Suneç'i gönderdi. Bunlar beraber Fumen'i ve bati Gilani feth edip erkekleri öldürüp, kadın ve çocukları esir salıp, Olcayto'ya götürdüler.⁴⁰²

9.7.2. Olcavto ve İslam Mezheplerinin Kavgası

Olcayto anne'si Hıristiyan olmak nedenle önce hıristiyan olup, Nikolo ismi aldı. Sonralar Müslüman eş aldığı için Horasanlı'ların Hanefi mazhabini kabul etti ve bu mazhebin yayılmasında yararlı oldu. Birinci halifenin ismini sikkelerde yazdırdı. Hacı Reşidüddin Şafii Mazhabinde idi.⁴⁰³ O'nun önerisiyle, Şafii Nizameddin Ebdülmelik Meraği, Kadi-el Kudat unvaniyla devlet işlerine girdi.⁴⁰⁴ Reşideddin ve Nizameddin, Sultan'ın önünde Hanefiler'le mezhep konulu tartışmalar yola salıyorlardı. Bu tartışmalarda, her iki mezhebin taraftarları, diğer mezhebin zayıf noktalarını açıklayıp küçümseyirdi. Özellikle Şafii Nizamedin cedel'de Hanefileri mahküm ediyordu. Bu cedeller sonucunda, Olcayto mazhebini, Şafii'ye değışti. Ama bu cedellerin devamında, Hanefi âlimleri ve Şafii din âlimleri bir-birine kötü küfürler veriyorlardı. Bir tartışma'da Olcayto sınırlanıp celeseni terk etti. Kutluğşah soyledi "Bu ne kötü iş idi biz kendi Şemeni dinimizi bırakıp tartışımlı Arap dinini kabul ettik! Gereklidir kendi dinimize geri donek!"⁴⁰⁵

Bir gün Olcayto, Erran'dan Azerbaycan'a dönerken, Gülistan koyün'de ordunu yıldırım vurup bir-iki kişini öldü. Olcayto korkup, müşavirleri önerdi " Şu bela İslam gözündendir. gereklidir. Şemen inançına göre, Sultan ateş ortasından keçip belalere den korunsun" ⁴⁰⁶ Olcayto üç ay boyun koymadı. Öte taraftan Olcayto'nun Şia olan " Termtaz" isimli diğer emiri ona önerdi " Abi'si Gazan Han gibi Şia mezhebini kabul

⁴⁰² İkbal, 324.

⁴⁰³ İkbal, 325.

⁴⁰⁴ Beyani, 232; İkbal, 325.

⁴⁰⁵ İkbal, 325.

⁴⁰⁶ İkbal, 325.

edip beladen korunsun"⁴⁰⁷ ve Moğol'a göre Şia inançını açıkladı. Bu aralarda Olcayto Irak'a gidip Necef Şehrinde Hz.Ali'nin türbesini ziyaret etti. Necef âlimleri de onun Şia olmasını önerdiler. Nihayet Olcayto ve Emirleri (Emir Çupan ve Işın kıtlığ dışın'da) tam ordusu mazheplerini değişip Şia oldular.⁴⁰⁸ Olcayto 1310da emir verdi üç halifenin ismini hütbelerden salıp yalnız Hz.Ali ve Hz.Hasan ve Hz.Hüseyn'in ismini desinler ve sikkeler'de yalnız Hz.Ali'nin ismi yazılsın.⁴⁰⁹ Ellame Helli ve oğlu Fahrüddin Muhammed Sultaniye'ye gelip yazdığı iki kitap "Nehc'ül-hak ve Keşif-ül Südk" ve diğeri "Minhac-ül Kirame fi Bab-ül imame"ni Olcayto'ya takdim ettiler.⁴¹⁰

Ellame Helli ve Kadi-el kudat Nizameddin Meraği ortasında münazara'lar tertip verildi. Bu ikisi Mâkul elimlerin hocası olduğu için, küfür ortaya çıkmadı ve bu tartışmalar sebep oldu Olcayto Şia dinini benimseyip, Şia'ler daha'da güçlendi.⁴¹¹

Sultan Olcayto Hüdabende salim düşünceli birisi idi, çün gördü Beğdat- Kazvin-Şiraz ve İsfahan cemaeti Şia mezhebini kabul etmiyorlar ve sünnilikte kalmanı tercih ediyorlar, emir verdi yeniden üç halifenin ismi hütbelerde gelsin.⁴¹²

9.7.3. Hace Sêdeddin Saveci'nin Ölümü

Hace Sêdeddin Muhammed Saveci, Hace Reşüdeddin Fezlüllah yardımı ile Gazan Han ve Olcayto bargahının işlerini yönetirdi, bu arada bir cahil ama zekali birisinin gelmesiyle değerini elden veriyordu. Yeni gelen bu kişi" Taceddin Alişah Ceylani'ye Tebrizi" idi. Taceddin mücevherat satıcısı idi. O alış vrişlerde hükümet büyüklerine yaklaştı ve bu konu Sêdeddin'ni korkutuyordu. Sêdeddin çalışıyordu, Taceddini, Olcayto'dan ozaklatsın. Bu nedenle Taceddin Bağdat'a gönderdi ki hükümetin orda olan tekstil fabrikalarını düzenleyip yünetsin.

Taceddin başarılı olup, O güne kadar görülmeyen yeni kumaşlar üretti ve Olcayto'nun Bağdat seferinde takdim etti. Olcayto dahada Taceddini sevdi ve onu başkente istedi. Sêdeddin kederlenip, Taceddini küçütmeğe başladı. Ötetaf, Reşüdeddin, Taceddinin yükselmesinde yardımcı oldu. Sêdeddin kızıp Reşüdeddin'e küfür etti ama Reşüdeddin susup cevaplamadı. Bu tartışma Sultani dahada Sêdeddin'den

⁴⁰⁷ İkbal, 325.

⁴⁰⁸ İkbal, 326.

⁴⁰⁹ İkbal, 327.

⁴¹⁰ İkbal, 327.

⁴¹¹ İkbal, 325.

⁴¹² İkbal, 329.

kederlendirdi.

Reşidüddin, Sêdeddin'in yılda 30.000.000dirhem hezameden oğurlamasını öğrenip, Olcayto'ya çattırdı⁴¹³ Olcayto muhasebeci gönderip, Sêdeddin'nin suçu bilnenden sonar, 711'in şevval ayı'nın onunda Sêdeddin ve elbir arkadaşlarıyla beraber Beğdat'in civarında olan Mühevvel köyünde öldürüldü.

Reşidüddin her vilayeti emin birisine verdi. Kazvin- Ebher- Zencan ve Târem'i ünlü Hemdüllah Mostovfi Kazvini'ye ve İsfehan'i kendi oğlu Celaleddin'e verdi ve diğer oğlu Emir Abdül-letif'i, Ebu-Sâid'e vezir edip Horasan'a gönderdi.⁴¹⁴ Dokuz yaşında olan Ebu-Sâid 3yıl boyunca Horasan'da hüküm sürdü. Bu üç yılda Çağatay ulusu kaç kez Horasan'a yuruş yapmış idi ve Emir Yesavül ve Emir Ali Küşçü Çağataylı'ların önünü ala bilmemişlerdir.

9.7.4. Olcayto'nun Ölümü (28 Ramezan 716/1317M.)

Olcayto İran'ın iyi İlhanlarından sayılmaktadır. Onun zamanında İran ulusunun rifahı arttı. Edebiyat ve onun civarında Şia mezhebi genişlendi. Sultaniye kubbesi tamamlandı. Kirmanşah'da küçük Beğdat ya Çem Çemal Sultanabadı ve Muğan'da Aras Nehrinin civarında Olcayto Sultan Abad şehirlerini tiktirildi. Maalasef Olcayto'da diğer ilhanlar gibi içki içmekte ve şehvette hudut saklamadı. Bu nedenle çok zayıf düşmüş ve 716 yılında ava çıkarken ayak sancısı tutup yatağa düştü. Olcayto 12yıl, dokuz ay hükü sürdü. Ölende kırk yaşı var idi. Olcayto'nu Sultaniye şehrinde kendi kubbesinde gömürdüler⁴¹⁵.

9.8. EBU- SÂİD BAHADIR HAN (H.716-736 /M. 1317-1337)

Ebu Sâid 1305'de doğmuş ve doğarken Emir Süneç'in atabeğliğinde olmuş. Dokuz yaşında Horasan valisi olup, Horasan'a gitmiş ve 12 yaşı olarken baba'sı ölmüş ve hükümete çatmış.

Olcayto hasta olan zaman Ebu Sâid Mazenderan'da ve Emir Suneç Tus'ta idi. Sultaniye'de ki vezirler ve Emirler elçi-elçi ardında gönderip ve Ebu Sâid'i sultaniye'ye

⁴¹³ İkbal, 330.

⁴¹⁴ İkbal, 330.

⁴¹⁵ İkbal, 335.

çağırılmışlar. İstekleri bu iydi ki Emir Suneç gelmemiş, kendilerini Ebu Sâid'de yaklaştırsınlar, ama Ebu Sâid yerinden çıkmayıp ve Emir Suneç'ı bekledi ve onunla beraber Sultaniye'ye yöneldi. H. 717'nin Seferinde(M.1317) İlhan tahtine oturdu.⁴¹⁶Hace Reşidüddin ve Hace Alişah vezirlikte kaldı.

Şekil 9.4. Gazan Han Döneminde Tebriz'de Derb olunan sikke

9.8.1. Hace Reşidüddin'in Ölümü (H. 17 Cemadiyel Evvel 718/1318)

İki vezirin rekabet ve düşmanlığı hala devam ediyordu. Reşidüddin, Reb-i Reşidini tiktirirken, Alişah büyük cami tiktirmek düşüncesinde idi. Reşidüddin, Emir Çuban'a yaklaşmıştı. Reşidüddin yaşlanmışken, Alişah emirleri ve işçileri para ve zor karşısında almış ve kendine kul etmiş idi. Alişah her gücünü toplayıp Reşidüddin'i Ebu Sâid'in gözünden saldı.⁴¹⁷ Nihayet Ebu Sâid 717'nin Recep ayı Reşidüddini vizaretten saldı. Reşidüddin Sultaniye'den, Tebriz'e gitti. Bu zamnlar Emir Çoban Tebriz'de idi, Reşidüddin'i Bargahına çağırıp kendi veziri olmağa zorladı. Reşidüddin kabul etmiyordu, ama kabul etmek zorunda kaldı.⁴¹⁸

Alişah duyarken insafı unutup, Reşidüddin'i ve onun oğlu İzzeddin İbrahim'i, Olcayto'nu zehirlemede suçlandırdı ve bir neçe satılmış şahit ve tanit'da getirdi. Nihayet Ebu Sâid bu büyük âlim ve hekim ve insan sever vezirinin ölüm emrini verdi.

Cellâtlar önce Reşidüddin'in 16'yaşında olan oğlu İzzeddin İbrahim'i baba göz önünde öldürdüler ve sonar O bir tane veziri ikiye böldüler.⁴¹⁹Reşidüddin'in leşi Reb-i Reşidi camısında toprakta verildi.⁴²⁰

Reşidüddin'in öldürülmesinden sonar Reb-i Reşidi yağmalandı. Binaları

⁴¹⁶ İkbal, 336.

⁴¹⁷ İkbal, 338.

⁴¹⁸ İkbal, 338.

⁴¹⁹ İkbal, 338.

⁴²⁰ Yaklaşık yüz sene sonar Emir Timur'un deli oğlu Miranşah emir verdi Reşideddin'in kimikleri mezardan çıkarlanıp yahudi mezarlığında gömülsün.

çöktürüldü. kendi mal ve minali ve çocuklarının var yokları alındı.

Az zamandan sonar Hacı Reşidüddin'in ölümüne çaba gösterenler ve fesat tertibinde bülünanlar,hatta Emir Çoban, bir-bir Ebu Sâid'in eliyle öldürüldüler, Bunlardan yalnız Alişah kendi aceliyle öldü.⁴²¹

Alişah altı sene yalnızca vezirlik işlerini yönetti, ama çün cahil birisi idi ve siyaset bilmez idi, hükümet gerilemeğe yüz koydu. Ebu Sâid Reşidüddin'in öldürülmesinden peşman olmuş ve onun oğlu Hacı Kiyaseddin Muhammed'i vezirliğe götürdü.⁴²²

Şekil 9.5. Sultaniye Şehirinde Hacı Reşidüddin Heykeli

9.9. İLHANLI'DA HÜKÜMET YÖNETİCİLERİNİN GRUPLANMASI

İlhanlı'larda ülke yönetimi aynı Moğol gibi idi. Şehzadeler- Noyanlar- Emirler, İlhan tarafından hükümet etmek için şehirlere gönderiliyordu. Bu seçilen kişiler "İkta" (Tiyul) adı olarak, İlhan'dan büyük yerler ve bozkırlar alıyorlardı ve şu yerlerin gelirleri onların idi. İlhan'dan sonra "Sahip Divan" ya Başbakan var idi. Sahip Divan ülkenin her bir küçük problemlerine bakardı.

İncü divanı İlhan'ın ve ekrebasının mülklerine ve gelir-çıkışlarına bakardı.⁴²³

⁴²¹ İkbal, 339.

⁴²² İkbal, 340.

⁴²³ Ebdülazim Rizai, *Tarikh deh hezar saleye İran (İran'in on bin yıllık Tarihi)*, cilt 3, İkbal Yayın Evi, Tehran 1371, 198.

İlhanlı'da yöneticiler Din, Miliyet ve yaşayış bakımından dört gruba bölünüyordu.⁴²⁴

A= Moğol ve Türk ordu başçıları.

B= Ülke ve Devlet mamurları ki çoğu İranlı idi.

C= Rum(Anadolu Toprakları) ve Kafkaz'da Müslüman ve Hıristiyan Din âlim'leri.

D= İran'ın devlet ile bağlantıları olmuyan yerli büyükleri.

9.10. İLHANLI DÖNEMİNDE ALINAN VERGİLER

İlhanlılar da diğer hükümetler gibi çalışıyorlardı yerlilerden çeşitli isimlerle en fazla vergini toplasınlar.⁴²⁵ Bu vergilerin biri "Berat" idi. Şehzadelerin hakkı var idi Berat üzerinde adı gelmiş şehir ya köy'den malum ve yazılmış kadar vergi toplasın.⁴²⁶

"Tomğa" başka vergi idi. Tomğa şehire dahil olan her bir şey'den hatta odundan ve sanat yapımlarından alınıyordu.⁴²⁷

Başka vergi "Terh" idi. Terh vergisinde, köylüler ve Tacirler zorundaydılar hasıllerin ve malların az değerine devlet mamurlarına satıp yada devletin elinde kalmış bozuk ve değersiz malları bahasına alsınlar.⁴²⁸

"Bac" veya sınır vergisi. Her şeyin bu noktadan başka noktaya taşınmasından alınıyordu.⁴²⁹ İlhanlı'ların elbise ve silah fabrikalarında çalışan işçiler ve sanatkarlar hepsi köle gibi sayılmakta idi. Gazan Han döneminde, Gazan çalıştı bu vergileri azaltıp kayda üzerinde düzenlesin.⁴³⁰

9.11. SUÇ VE CEZA

Moğol Ceza Kanunu evli kadınlarla zina, hırsızlık, bir moğolu katletme ve ve öldürmek geleneklerini bozmak gibi suçlara ölüm cezasını hak ediyordu. Bir müslümanın katledilmesi ise maddi ceza ile cezalandırılıyordu. İslami geleneklerle Hayvan kesme sadece gizli ve kapalı yerlerde câizdi. Idâm cezasını çeşitli dönemlerde

⁴²⁴ Rizai, 198.

⁴²⁵ Rizai, 198.

⁴²⁶ Rizai, 199.

⁴²⁷ Rizai, 199.

⁴²⁸ Rizai, 199.

⁴²⁹ Rizai, 199.

⁴³⁰ Rizai, 199.

ve farklı biçimlerde Moğollar içre görsek de bunun sadece moğollara aild olduğunu söyleyemeyiz. İdam için başın gövdeden ayrılmasının yanısıra başka yöntemler de kullanılmaktaydı:

- Cezalandırılan şahısın gövdesini iki ve ya kaç bölüme ayırıp kendi etinden bir parçasını kendi ağzına koyuyorlardı.

- Cezalandırılması gereken kişini köpekler ve ya başka yırtıcı hayvanlar önüne atarak infaz ediyorlardı.

- Cezalandırılan şahısın gövdesi kurtlansın diye yağ içre sarılıp uzun bir süre sıcak güneşte bekletiyorlardı.

- Mahkumları suda boğuyorlardı.

- Mahkumları yakıyorlardı.

- Darbe ile katlediyorlardı.

- Ateşe atıyorlardı

- Kızgın yağa basıyorlardı.

Çoğu zaman infaz edilen şahsın yakınları da öldürülüyorlardı ve tün sirvetleri zaptediliyordu. Kırallık ailesine mensup şahislerin idamında kanın akıtılmamasına çalışılıyordu. Çoğu zaman bu tür şahisleri boyunlarına dolnan yay kirişiyle ve ya halıya bükerek boğduruyorlardı.

Tarihi kaynaklar verilen raporların farklılığına bakmayarak Bağdat alifesinin başının kılışla kesilmediği konusunda sözbirliği ile bahsediyorlar. Kubilay hanın, kardeşi Arıkboğanın emirlerinin öldürülmesine dair ferman vermesi olayında olduğu gibi moğollarda yakalayamadıkları şahislerin adamlarını veya suçsuz akrabalarını veya rehinelere bile intikam amaçlı katledtiklerini görüyoruz.

Bazen de katil suçunu başkasının ayağına yıksınlar diye başka kişileri gerekse idamı gerçekleştirsinler diye zorluyorlardı.1265-cı yılda Kidbuğa komutası altındaki bir emire baskı uygulayarak Hülegü Hanın affettiği bir Mısırlı başçının idamını gerçekleştirdi. Bir selçuklu hakimi olan Muin'et-dovle Pervane nin Abakanın fermanı ile doğranıp etinden yemek yapılması ve bu yemeğin saraylılara yedirilmesini nakleden Ricolodus gerçekçi olamaz. Ancak moğollar-da maktulun cisminin parçalandırıldığını çoğu zaman görüyoruz. Bazen infaz hükmünün gerçekleş-tirildiğinin kanıtı olarak maktulun kellesini alıp hakime gönderiyorlardı. O dönemlerde maktulun kellesinin

mızrağa vurulduğunu ve ya atların altına atıldığını da görüyoruz. Butür eylemleri başka yerlerde de görmek mümkündür. Kubilay döneminde çinde gömülmüş maktullerin bir daha dışarı çıkararak asılmasını görüyoruz.

Savaşta mağlubiyet, devlet tarafından korunmayan kişilerin katli ve küçük hırsızlıklar için fiziksel ceza uygulanıyordu.

Hakan seçimleri sırasında yasak bölgeye giren kişilerin uçları sürtünerek tehlikesizleşmiş oklarla vurulduğunu biliyoruz. Devlet memurları yasaları bozdukları zaman işden ayırma ve nakit ceza ödemek gibi cezalar uygulanıyordu. İsyankar Emirler ve ya Şehzadeler için sürgün veya hapis cezası verilmekteydi. Tarihi kaynaklar Siyasi muhaliflerin demirden yapılmış kafeslerde tutsak olduklarını da yazıyorlar.

Yeni hakanın atanması veya hastalıktan kurtulması sırasında verilen genel aff fermmanı hertürlü cezayı durdura biliyordu. Hakimlerin saray kapıları her zaman suçular için sığınacak yer olmuşdur.

9.12. YARGI

Han sarayında Moğol büyüklerinin arasındaki davalara yargılayan ve gerektiğinde moğol olmayanlara da zaman ayıran bir mahkeme vardı. Bu mahkeme Hakandan gelen talimatlar üzere davalarla ilgilenirdi. Yukarıda ismi geçen şahisler de direkt bu mahkemeye başvuruda bulunup şikayetlerini bildirebilirlerdi.

Moğol olmayan ve moğollarc yerel hakim olarak tayin edilen zatlar da bu mahkemelere başvurup davalarını bildirebilirlerdi. Bu yerli hakimler merkezi devlete başkaldırdıkları zaman da bu mahkemeye verilirlerdi.

Suçlu şehzadelerin de yargılandığı yer bu mahkemeydi. Bu mahkeme yabancı devletlere gönderilen elçilerden gönderildikleri devletler ve duşman memleketler hakkında bilgi alınıyordu. Bu mahkemenin yekisi haricinde daha önemli konular için kurultay kuruluyordu örneğin Kazan Hanın fermanı ile Suriya savaşında yenilgiye uğrayan komutanları yargılamak için kurultaya kurulmuştu. Yargu mahkeme sisteminde genellikle şehzade ve emirlerden seçilen ve **yarguçi** unvanı ile adlanan devlet adamları bir araya toplanıyordu. Moğollarda Han kendi en yüksek yargı mansebine sahipti ve sadece olağan dışı durumlarda hüküm vermek için başka şehzadelerle danışmak gereği

duyulurdu. Örneğin Kubilay kardeşi Arıkboğayı yargılamak için Hülegü ve Berke ile danışmıştı. Yargı adlanan mahkemelerden çıkan hükümleri sadece hakan değiştirebilirdi. Moğoların mahkeme sisteminde hüküm tanıkları dinleyerek veriliyordu. Hakkında dava açıldığı şahis suçlu bulunursa canı ve malı dava açanın isteğine bağlı oluyordu ve aksi durumda dava ispatlanamadıysa şikayette bulunan kişi idam edilirdi.

Moğolar yargılama sırasında yazılı belgelerin önem taşıdığı ülkelere hakim olduktan sonra mahkemelerde butür belgelere önem vermek zorunda kaldılar. Moğol olmayan hakimlerden yararlanmaksızın yazılı belgelerin kullanmasını daha yaygınlaştırdı. Kubilayın Yargılarda Çinli Hukukbilimcilerinden faydalandığını kesin biliyoruz. İranda ise Hülegü Gürcistan Hakimi Beşinci Davut ve Hacı NesirelDin Tusini Yarguçi olarak atadı. Bu bir tür saygılı davranmak olsa da ondan sonra moğol olamayanların da Yarguçi olarak işledildiğini görüyoruz. Moğollar dönemi İranda Kazan Hanın fermanı ve Reşiddüddinin mahkemelenmesi yazılı belgelerin ne kadar önem kazandığını göstermektedir.

O dönemlerde zanlıların itiraf etmeleri için işkence yapıldığından bile sakınılmıyordu. Mahkemelerde tutanak bile tutuldu.

Bir çok tarihçi bu tutanaklara istinad ederek o zamanki mahkemelerde nelerin olduğunu yazıyorlar. Kazan anın bile bu tutanakları okuyarak bir mahkeme kanuni yazmağa çalıştığını da biliyoruz. Bu ise bu tutanakların ne kadar eksiksiz ve titizlikle yazıldığını gösteriyor. Muhakimeler sürekli bir biçimde gerçekleşmiyormuş. Zencanlı Sadreddinin mahkemesinde olduğu gibi bazen bir devlet adamı Yarguçi ünvanını alıp davaya hakim olmak görevini alıyormuş.

Zencanlı Sadreddinin mahkemesinde başlangıçta ilkin bigiler verildi ve sonra Emir Kutlug Şah mahkemeyi ve dosyayı ele almakla görevlendirildi.

Bazen mahkeme İlhan sarayı dışında başka bir yerde gerçekleştirirdi. Tarihi kaynaklarda yarguçilerin Bağdada ve Şiraza da gönderildiğini görüyoruz bu da suça vuku bulduğu yerde incelenmesi gerektiğini belirtmektedir. Bu durumda yarguçiler hükmü verdikten sonra tutanağı devlet Hakanına gönderiyorlardı.

Devlete karşı ayaklanmalarda – Çupan ayaklanmasında olduğu gibi- ayaklanmanı bastırmakla görevli ordu komutanları ayaklanan şahısın yargılanması ve ceva verilmesi

ile görevli idiler. Butür durumlarda başçılar savaştan önce verilen cezayı orduya ilan edip savaşa başlarlardı.

Kubilay zamanında Çinli yarguçilerin ölüleri yargılayan mahkemede bulunmaktan imtina ettiğini bilsek de bu tür olayların İranda da olduğundan emin değiliz. Devlet başçısı ve ya güçlü bir vezirin isteğinin bir mahkemeden çıkan karardan daha güçlü olduğunu biliyoruz. Bir çok insan bu şahısların yargısız verdikleri hükümlere dayanarak katledilmiştir. Bu odönemin bütün devletlerinde böyle imiş.

Moğolların ilk hükümete başladığı yıllarda yargı sisteminde büyük bir kanunsuzluk hâkimmiş. Reşidüddinin de dediğine göre Moğoların İrana hakim olduktan sonra halk davaları olduğu zaman onlara baş vururlardı. Bu moğolların dedikleri haksız olsa bile mahkeme kararı kadar değerli olduğu anlamına gelmekteydi demektir.

Gixatu döneminde Kutbeddin Zencâninin Gaziul Gozzat seçilmesi bile tam göstermelik bir şeydir. Durumu kötü gören Gazan durumu düzeltmeye yönelik adımlar atmaya başladı. Moğolların müslüman olması da bunu gerekli kılıyordu. Bu dönemde bütün ülkede devlet adamlarının bile dâvaları oldukları zaman onlara başvuracakları hakimler atandı. Bu mahkemelerde yargı işlemleri tamamen bedava yapılmaktaydı. Bu mahkemelere başvuruda bulunanlar hakimlere baskı oluşmasın diye tek başına gelmeli idiler. Kentlerde ayda iki kere âlimler, katipler ve yargı adamları kentin ana camiinde davalara yetişmek için toplanıyorlardı.

Bu mahkemenin verdiği oylar genellikle zor davalar içindi ve dikkatle yazılıyordu. Uzak yerlerde de ayda iki kere böyle mahkemeler kuruuyordu. Bütün mülkiyet belgeleri de bu mahkemelerde veriliyordu.

Hakimler yer alışverişlerinde bulunarak olub bitenleri kaydediyorlardı. Sahte senedle yeri gasbetmekle suçlabıp mahkum olanlarsa sakalları tıraşlanarak eşşeğe bindirilip şehirde gezdiriyorlardı. 100 dinardan fazla alışverişlerde 1 dinar mahkemeye ve yarım dinar da tanıklara veriliyordu. Kazan hanın isteği ile uygulanan kurallar ve yasaların gerçekte ne kadar uygulandığını kesinleştiremiyorsak ta Abuseidin ölümünden sonra yitip gitmeleri gerektiği kanaatideyiz.

9.13. İLHANLI DÖNEMİ KÜLTÜREL BAKIMINDAN

Moğol dönemi yaklaşık iki yüz yıl sürdü. Bu iki yüz yıl boyunca yüzlerce kent tahrip olundu ve binlerce sanat adamı, âlim, ârif ve yazıcı öldürüldü. Bütün bunlara rağmen İlhanlılar döneminde İran hala parlak Abbasi döneminin ihtişamını tamamı ile yitirmemiş ve yerli halk hala yazıcı, şair ve sanat adamı yetiştirmekte kısırlaşmamıştı.

Bu döneme ait şair, yazıcı, bili adamlarından Mevlana Celal eldin Rumi, Atamelik Cuveyni, Reşideddin Fezlullah, Hamdullah Mustufi, Nesir eddinTusi ve Kutbeddin Şirazi gibi şahsiyetleri örnek vere biliriz. Bu dönemden sonra İranda kültür bakımından gerileme çağına tanık oluyoruz. Bu gerileme Teymurlular ve Safevilerin dönemine denk gelmektedir.

Moğollar ilk önce bir o kadar bilimi ve bilim adamlarını omursamıyorlardı. Onları sadece geleceği öngörebilme kabiliyeti için astronomi ve ya kızıl elde edebilmek için çalışan kimya gibi bilim dalları meraklandırıyorlardı.

Moğollar, aldıkları toprakları idare edebilmek için yerel halktan vezir, debir ve danışman olarak seçkin insanları işe alıyorlardı. Moğolların bilim camiasına olan etkisi bilime merak göstermemeleri ile sınırlı kalmayıp ve Moğol askerlerinin ilk geldiklerinde İran'daki mevcut kitapları yakıp kül⁴³¹ etmeleri ise bilim ve sanat alanında bugüne kadar bir daha hiç yeri doldurulmayacak kadar büyük kayıplara bile yol açtı.

Bu kötü etkileri söylüyoruz ancak moğol varlığı bütün batı ve doğu ülkelerini birleştirerek bilim akımının sınırları aşarak Çinden İrana ve İrandan da Çine karşılıklı bir şekilde akmasını sağladı. Bu gün bize kadar kalan Mimarı, ressamlık ve şehircilik nünunelerinde Çin etkisini açıkça görebiliyoruz. Tibet, Armenistan, Avrupa ve Uyğur bilim adamları İlhanlı kentlerine gelip ilmin yayılmasında büyük katkı sağladılar.

Moğol istilasından önce Maverünnehir, Harezmi ve Horasan bilim bakımından parlak yıldızlar gibiydi. Her şehirde büyük kütüphaneler mevcuttu ve dev alimler de yaşıyorlardı. Bu alimlerin çoğu Moğol hücumlarında katledilib bir bölümü ise İranın güney ve güney doğu bölgelerine o sıradan Hint yarımadasına ve Rum ülkesine sığınarak can ve bilim hazinelerini kurtara bildiler. Ancak Kazan Han ve Olcaytu

⁴³¹ İkbâl, *Tarih-i Moğol*, 450.

Abuseid döneminde bilim durumu iyileşmeye taraf gitse de önceki düzeylere ulaşmadan mesafeli kaldı.

Sözünü ettiğimiz bilim adamlarının göçü bir bakımdan da Fars dilini Hindistan yarımadası ve Konya merkezli Rum ülkesine kadar taşıdı. Moğol dönemi edebi eserlerde medhiyelerin oldukça azaldığı ve onun tersine irfani eserlerin çoğaldığını görüyoruz. Mevlana, Sâdi, Hafız, Attar, Ovhedî, Şebisterli Şeyh Mahmud gibi irfan şiirinin yıldızları bu dönemin parlak isimleridirler. İrfan edebiyatının yanı sıra Tarihçilik de oldukça ilerledi ve bunun iki başlıca nedeni olmuştur. Birinci neden Moğol istilası ve büyük yerli devletlerin yıkılması diğer neden ise moğolları özellikle Hülegü Hanın tarihçileri teşvik⁴³² etmesiydi.

Moğol döneminde birçok moğolca ve türkçe sözler fars dili ve edbiyatına karıştı. Moğol kelimelerin bir çok kısmı savaş terimleri ve ordu ile ilgili olup moğol istilasının bitmesi ile bu sözler de yitip gittiler. Ancak bu dönemde fars diline geçmiş türkçe sözler için aynı serüveni göremiyoruz bu sözlerin bir çok kısmı yerli türk halkı tarafında kullanıldığı için varlıklarını son zamanlara dek sürdürme bilmişlerdir.

9.14. MOĞOLLAR DÖNEMİNDE SANAT VE BİNALAR

Yukarıda kısa da olsa değindiğimiz gibi Moğol hücumunun – isteyerek olmasa bile - en büyük bilimsel ve kültürel etkisi İranın batı ve doğu coğrafyasını birbirine bağlayarak bu iki medeniyet alanının tarih yazmak, ressamcılık, asteronomi, matematik,... sahasındaki bilgilerini bir bibine transfer ederek her iki tarafın da kültürel ve bilimsel bakımdan zenginleştirilmesine sebep oldu.

9.15. RESSAMCILIK

Türk Uygur kavmi 7-ci yüzyıllıkta Taxar ve soğd ülkelerini ele geçirerek kendi devletlerini doğu Türküstan'a kadar genişlettiler. Bu durumda doğu türküstanın din ve alfabetini kabüllendiler. Bu zaman İran Peygamberi Maninin dini doğu türkistanda yaygın idi. Mâneviler ressamlıkla meraklanıyorlardı ve bu ressamcılık türklerin eli ile genişlendi. Moğol hücumunda mânevi ressamcılık çine götürülüb çin ressamlık mektebi

⁴³² İkbâl, *Tarih-i Moğol*, 521.

ile birleşerek özel bir tressamcılık türü ortaya çıktı. Bu ressamlık moğol çağı çin üslubu adı ile tekrar İran'a geri döndü.⁴³³

İran'da İslami inanişaya göre ressamcılık ve özellikle İnsan figürlerini çizmek yasaktı. Ressamlar yüzü deforme edip böylelikle Çin ve İran minyatürü ortaya çıktı. Öte yandan iranlı ressamlar arap alfabesine ait harfla ele oynayarak güzel yazısal resimler ortaya çıktı. Bazı ressamlar Kelile ve Demene, Hudayname, Behram Çubin, Hizar destan gibi İranın eski edebi ve tarihi eserlerine ait olayları resim yapma konusu seçerek ve bu yazılı eserleri resimlerle süslediler.

Bu döneme ait resimlerde Çin kültürünün etkisinin göstergesi olarak hayvanlar ve ejderha resimlerini görmek mümkündür.

Moğol zamanında ressamcılıktan başka altın ve gümüşle dokunmuş kumaşlar ve ipekler Bağdat kumaş dokuma fabrikalarında dünya çapında medeni ülkelere ihraç olunmaktaydı.⁴³⁴

Bu dönemde Halı ve kilim dokunuşu da ilerlemişti ve İranda iyi halılar dokunup Hint ve Avrupaya ihraç olunmaktaydı.

9.16. MOĞOL DÖNEMİNDE MİMARLIK VE GÖRKEMLİ BİNALARIN YAPILMASI

İlk bakışta Moğol döneminde mimarlıktan bahsetmek aldatıcı görünüyor. Çadırlarda yaşayarak göçebe bir hayat süren ve istila ettikleri topraklara ait bütün binaları yıkıp harabeye çeviren moğollar zaman geçerek kendilerinden gelecek nesillere büyük mimarlık abideleri miras bırakacak ölçüde ilerlediler. Moğollar içerisine yetiştirildikleri geleneklere dayanarak bir yerde yaşamayı ve bir kente bağlılığı pek beymiyorlardı belki yerleşik hayatın ürünü olan şehirleri omursamadan yıkıp yakmaları da bu geleneklere dayanmaktaydı.

Moğol çadırları kuruldukları zaman bir kent kadar ihtişamlı görünüyordu ve toplanıp gittikleri zaman arkalarında pek önemli bir iz bırakmıyorlardı. Belki de hücum zamanı şehirleri yakmak nedenler de bu olabilirdi. Ancak zaferlerin bitmesi ile ve otrak etmenin zorunlu görünmesi ile divan hana , saray, vezir ve defter kullanmak zorunda

⁴³³ İkbal, *Tarih-i Moğol*, 559.

⁴³⁴ İkbal, *Tarih-i Moğol*, 563.

kaldılar. Gine de köçebelik geleneğini bırakmadan kendileri için iki ayrıca oturak yeri seçiyorlardı : Birincisi Azerbaycan'da ve diğeri ise Bağdatta. İlhanlılar islam dinini kabullenmeden önce büyük şahsiyetlerinin ölüsünü gizli yerlerde gömerlerdi. Bu nedenle müslüman olmadan ölmüş moğolların mezarlarına ait bir iz yoktur ancak Kazan Han'dan sonra müslüman geleneklerine göre ölülerini gömerek makber ve minare dikerek mezarlarını süslediler. Kazan han döneminden itibaren moğollar içre üç tür bina dikmek yaygın olmuştu:

1- yeni kentler dikmek veya eski kentleri onarıp yenileştirmek örneğin Ucan kentinin onarılması ve bu kenti İslam kenti ünvanı ile adlandırılması, Moğanda Mehmud Abad kendini dikmek, Rey ve Tebriz kentlerinin bir kısımlarını yenilemek, Şembi Kazan ve Çamçalın Sultanabadı ve Hacı Reşidüddinin emri ile dikilmiş Tebrizin Reb-i Reşidi'si ve Alişah Camisi

2- Dini ve hayriye binalar örneğin Necefın Darolsiyade ve Hangahı, Sultaniyyenin Hayriyye binaları, İsfahan camisinin onarımı, Şembi Kazan hayriyye binaları,...

3- kubbe ve makberler örneğin Şembi Kazan kubbesi ve Olcaytunun Sultaniye kubbesi

9.11. İLHANLI DÖNEMİNİN VEZİRLERİ

Hepisi İranlı olan İlhan döneminin vezirlari, sıra ile şunlardır:

- 1- Şemseddin Cüveyni 1284'e dek, Hülagü Han, Abaka Han ve Tekudar'ın veziri idi.
- 2- Buga, 1289'a dek, Erğun'un veziri idi.
- 3- Sêdeddin Ebheri 1291'e dek Erğun'un veziri idi.
- 4- Sedreddin Zencani, 1295'e dek, Gihato'nun veziri idi.
- 5- Cemaleddin Zencani 1295'e dek Baydo'nun veziri idi.
- 6- Şerefeddin Semnani, 1296'ya dek Gazan Han'ın veziri idi.
- 7- Cemaleddin Destcerdani, 1296'da bir Ay Gazan Han'ın veziri oldu.
- 8- Sedreddin Zencani, 1298'e dek Gazan Han veziri idi.
- 9- Sa'deddin Saveci, 1312'e dek Gazan Han ve Olcayto veziri idi.
- 10- Reşidüddin Fezlullah, 1318'e dek Gazan ve Olcayto ve Ebu Sâid'in veziri idi.
- 11- Taceddin Alişah, 1324'e dek Olcayto ve Ebu Sâid'in veziri idi.

- 12- Rükneddin Sayın, Ebu Sâid.in veziri.
- 14- Demeşk Hâce, 1327'e dek Ebu Sâid.in veziri idi.
- 15- Kiyaseddin(Reşidüddinin oğlu)1336'ya dek Ebu Sâidin veziri idi.

9.12. İLHAN'LARIN HÜKÜM SÜRME YILLARI (H. 651-756 /M.1253- 1358)⁴³⁵

- 1- Hülagü Han bin Tuloy bin Cengiz, (H,651-663/ M.1253-1265)
- 2- Abaga Han bin Hülagü , (H. 663-680/M.1265-1281)
- 3- Tekudar(Sultan Ahmet)bin Hülagü,(H. 680-683/M.1281-1264)
- 4- Erğun Han bin Abaga Han,(H. 683-690/M.1264-1291)
- 5- Gihato Han bin Abaga Han,(H. 690-694/M.1291-1295)
- 6- Baydo Han bin Terğay bin Hülagü, Cemadiel evvel(H. 694- Zikade 694/M.1295-1295)
- 7- Gazan Han bin Erğun, (H.694-703/M.1295-1304)
- 8- Olcayto Hüdabende bin Erğun, (H.703-716/M.1304-1316)
- 9- Ebu Sâid Bahadır Han bin Ulcayto, (H.716-736/M.1316-1336)

Ebu Sâid'in ölümü ile büyük İlhanlılar hükümeti sona erip münkeriz oluyor. İlhanlılar ardında diğer moğol Şehzadeleri ve hetta sahte Şehzadeler İlhanlık idiasında bulunuyorlar ve her kimse neçe ay veya yıl hüküm sürüyor. İlhanlıların ardında gelen Şehzadelerin toplam hükümetine "İlkanlılar" denilir. Bu nedenle bazı kaynaklarda İlhanlıların hükümetinin bitmesini 1336 yazıyorlar ve diğer kaynaklar1358.

İlkanlıların Emirlerinin isimleri şöyle sıralanıyor:

- 1- Arpa Gaven bin Arto Buğa bin Tuloy,H. 736-736/M.1336.
- 2- Musa han bin Ali Bin Baydo, Şevval-14 zihacce H.736 H./M.1336.
- 3- Muhammed Han bin Mengü Timur bin Hülagü, Zihacce H.736..../M.1336.
- 4- Sati beg, Olcayto'nun kızı, Zihacce H. 739-741/ M.1339-1341.
- 5- Şahcihan Timur bin Alafireng bin Gihato, Zihacce H. 739-740 /M.1339-1340.
- 6- Süleyman Han bin Yeşmut bin Hülagü, Zihacce H.741-745/M.1341-1345.
- 7- Toğa Timur Han,H. 736-753/M.1336-1352.
- 8- Enuşirevan Âdil,H.744-756/M.1344-1355 ..
- 9- Emir Eşref. 756-759/M.1355-1358.

⁴³⁵ İkbâl, *Tarih-i Moğol*, 372.

9.13. İLHANLILAR'DAN SONRA İRAN DURUMU

Ebusâid'in ölümünden sonra, İlhanlı devleti çökmeğe yüz koydu. İlhanlı devleti 1336-cı yılda Ebusâid'in ölümünden sonra sadece 20 yıl varlığını sürdürerek nihayet 1355 de sonuna erdi. Şu yirmi yıllık çöküş sürecinde İran coğrafyasının her bir kösende bir farklı yönetim kurularak toplam 5 devletin kurulduğunu görüyoruz. Bahsettiğimiz hükümetlerin ismi böyledir:

9.13.1 İlkanlılar veya Âli Celeyir

Bu devletin kurucusu büyük Şeyh Hasan Bin Emir Hüseyin Bin Akbuğa Bin İlkan Noyan Celayir idi. İlkan Noyan için bu silsilenin ismi İlkanlılar denildi. Büyük şeyh Hasan 1340-ta Şahcihan'i tahttan salarak kendi hükümetinin temellerini attı. İlkanlılar 1411-cı yıla dek İrak'ta Bağdat başkent olmak üzere tam 71 yıl hükümetlerini sürdürdüler.

9.13.2. Çobanlılar

Şu silsilenin Kurucusu Küçük Şeyh Hasan Bin Emir Timurtaş Bin Emir Çupan Sulduzlu idi. Küçük Şeyh Hasan dört buçuk sene Azerbaycan ve Aran'da hüküm sürdükten sonra yerini 14 sene hakim kala bilen Kardeşi Emir Melik Eşref e bıraktı. Çobanlılar devleti 1358 de Melik Aşrefin Kıpçak şahı Canı Beğ eli ile yenilib ve sonunda öldürülerek sonuna erdi.

9.13.3. Âli Müzeffer

Âli Müzeffer devleti 1334-cü yılda Emir Müzeffer'in oğulları özellikle Emir Mübarizaddin Mohammed'in Kirman ve Yezd eyaletlerinde başkaldırıp bağımsızlık kazanmaları ile ve sonralar Fars eyaletinin de kendi topraklarına eklemesi ile kuruldu. Âli Müzeffer devleti 1393-cü yıla dek varlıklarını koruya bilseler de bu yılda son buldular.

9.13.4. İncu silsilesi

Emir Şarefeddin'in oğulları Ebu Sâid döneminden Fars ilinde yerli hükümet olarak merkezi devlete bağlı olsalar da Ebu Sâd'in ölümünden sonra İncu şahı Mahmut şahın oğlu Şeyh Ebu İshak, Çobanlı Melik aşref'i Fars'tan kovarak bağımsızlaştılar. İncu silsilesi 1357-de Ebu İshak'ın öldürülmesiyle sona erdi.

9.13.5. Serbedarlar Silsilesi

Şu hükümet 1338-de yalnız Horasan'ın Sebzvar şehri ve bu kentin çevresindeki topraklarla sınırlı bir bölgede kurulup, elli sene boyunca devam etti.

Şu beş hükümet Ebusâid'in ölümünden sonra İran ülkesinde baş kaldırdılar, ama bir takım hükümetlerde var idi ki Moğollara il (tâbi) olup, kendi hükümetlerinde kaldılar. Şunlar ya İlhanlı döneminde aradan kaldırıldılar veya varlıklarını Emir Timur dönemine dek devam edip ve Emir Timur'un eliyle yıkıldılar. Şu hükümetlerin çoğu Atabeğler idi. O cümleden Fars Atabeğleri yahut Solğurlular ve Lorisatan Ata beğleri ve Yezd Ata beğleri ve Kirman Karahataylıları ve nihayet Hirat'ın Âli Kert'lileri idi. Şu silsilelerin İran Tarihinde fazla önemleri yoktu yalnız edebiyat ve şiir sahesinde ettikleri yardımlar, onların ismini kalıcı ettirmiştir.

ONUNCU BÖLÜM

İLHANLI DÖNEMİNİN ME'MARLIĞI

10.1. İRAN'DA İLHANLI DÖNEMİNDEN KALAN ESERLER

İlhanlılar yaklaşık 100sene⁴³⁶ İran ve Anadolu'nun bir kısmında hüküm sürdü. Hülagü devrinin çoğu diğer ülkelerle savaşta geçti. Hülagü yalnız Merağhe Rasathane'sını tiki dire bildi. Ama Hülagü'nün halefleri özellikle İslam Dinini kabul edenden sonra, hususen Gazan Han ve Olcayto ve Ebu Sâid zamanlarında İran'da güzel binalar tikildi ve ülkede yaşıyanlar biraz rahatladı. İlhanli döneminde İran çapında büyük camiler tikildi ve alçıdan kalırcı ve güzel nakışlı mihraplar yapıldı. Kervansaralar ve yamalar⁴³⁷ ve türbeler- köprüler tikilip, görkemli ve kalırcı binalar yapıldı. Aşağı liste'de bugüne kadar kalan Mihraplar ve Bürçler'in adı geliyor ve sonra İlhanli döneminin Dünya çapında önemli olan erbe'e sahaları inceleniyor.

Yapı'nın Adı	Düzerlenen Şehir	Yapım yılı(Hicriyılı) ⁴³⁸⁴³⁹
Bestam Türbesi	Bestam	700 – 706
Kehrud Türbesi	Kaşan	700 – 736
Ali Abad Burçu	Kaşmer-Horasan	679
Ahengan Burçu	Meşhed- Horasan	(-) ⁴⁴⁰
İmamzada Câfer	İsfahan	725
İsfahan Camisinin Olcayto Mehrabi	İsfahan	894
İsfahan'ın Etik Camisinin Mehrabi	İsfahan	710
Üştürcan Camisinin Mehrabi ve Bezemesi	İsfahan	715
Pir-e Bekran	İsfahan	698- 712
Seyyed Rükneddin Türbesi	Yezd	725
Hekin Eski Camisi Ebergu	Yezd	–
Hasan ibni Keyhosro Ebergu	Yezd	718

⁴³⁶ 83sene İlhanlılar ve 22 sene İlkanlılar.

⁴³⁷ Yam,Büyük veya küçük kervansaraylar'ki onda on ya yirmi tane beslenmiş kaçar at hazır idi ki Devlet mamurlari,orda kendi atların değişip, Devlet emirlerini en kısa zamanda yerine çattırardılar.

⁴³⁸ Ferruh Kazemi, İran Sikkeleri, cilt Bir, 1387, S 88

⁴³⁹ Hicri tarihini Miladi tarihine çevirmeğın kolay yolu şu dir: (Hicri yılı x 0.97 + 622)

⁴⁴⁰ Bina yapımına tarih yazılmamışsa, ya o binaya bir kesin tarih karar verilmeyip veya o bina İlhanli döneminden önce var idi ve İlhanlılar yalnız onda deyişiklikler yapmışlar.

Şeyh Mahmud Hiyevi	Hiyav (Meşkin Şehr)	-
Bestamım Kaşane Burçu	Simnan	702- 723
Şeyh Ebulhasan Herkaninin Türbe mehrabı	Herkan	-
Radkan Bürçu	Horasan	716- 717
Netenz'li Şehy Ebdül Samed Türbesi	Netenz	707
Netenz Camisi	Netenz	704
Demavend Camisi	Demavend	7.ci asır
Veramin Camisi	Veramin	702- 710
Secas Camisi	Secas	-
Simnan Camisi	Simnan	828
Reb-i Reşidi	Tebriz	-
Herisin Esnek Camisinin Mehrabi	Tebriz	733
Şenb Gazan	Tebriz	697-702
Alişah-e Ceylani Camisi(Erk-i Ali Şah)	Tebriz	711
Urmiye Camisinin Mehrabi	Urmiye	676
Marand Camisinin Mehrabi	Marand	731
Merağe Rasathanesi	Merağe	657
Verovi Mabedi	Verovi= Vercuvi(merağe)	-
Rasathane Tepe Mabedi	Merağe	657
Geffariye Kubbesi	Merağe	725- 728
Mor Kubbe	Merağe	592
Daş Kesen Mabedi	Sultaniye (Zencan)	-
Sultaniye Kubbesi	Sultaniye (Zencan)	702
Molla Hasan Türbesi	Sultaniye (Zencan)	706
Tahti Süleyman(Şiz Şehri)	Tikab (Tikan Tepe)	-

10.2. İLHANLILARIN BAŞKENTLERİ

Moğollar çöl halkı olmak nedeniyle eve bağlantıları olmayıp nereye ayak bastılar, oranı yikip- yakıp yerle bir ettiler. Ama fütühlari tamamlanandan sonra bu topraklari yönetmek diye zorunda kaldılar bir şehirde oturak edip, memleketin yönetmesine idareler ve korallar koyup vezirler tayin edip, ve bu kurallara boyun eysinler.

İlhanlılar İran topraklarının fetihini tamamlıyandan sonra, zorunda kaldılar İran'ı yönetmek için, kendilerine başkent seçsinler.

Önce Merağe şehrinin yaşlılıkların ve havasını kendi ülkelerine benzerişi olmak nedeniyle benimseyip İran'da olan ilk paytaht'lerin kurdular. Merağe'den sonra başkent Tebriz'e taşındı. Olcayto zamanı başkent Zencan'ın büyük çimenliğinde yeni kurulan Sultaniye Şehrine nakl edildi.

İlhanlılar biryerde oturmak zorunda olsalarda, göçeri olmalarını untmadılar ve normalde yaşamları için iki bölgeni nazara tuttular. Bu iki mıntıka yaylak için Azerbaycan'da Merağe- Tebriz- Ücan- Erran- Sultaniye vs. ve kışlak için Beğdat idi. Bu mıntikalrın yanısırası kendilerine Tikantepe⁴⁴¹ gibi diğer ferahli yerlerde de saraylar tiktiler.

10.3. MERAĞE'DE İLHANLILARDAN KALAN İZLER

İlhanlılar Merağe'yi başknt kararı verenden sonra o şehirde bir kaç önemli tikintiler tiktiler. O cümleden Dünya çapında olan büyük Rasathanesini Merağe'de yapıp bürçler yaptırdılar veye mevcüd bürçleri temir ettiler. Merağe şehiri İlhanlıların ilk başkenti olmağın yanısırasında, Rasathane ve onun civarında büyük Medrese olmak nedeniyle, o günün kültürel merkezi de sayılıp, diğer ülkelerden öyrenciler kabul olundu. Merağe'de Rasthaneden başka beş adet Bürç da bülünmakta idi.⁴⁴² Şü bürçların isimleri Kırmızı Kubbe (Bkz. Şekil 10.5). Yuvarlak(Silindirik)ve Mor Kubbe (Bkz. Şekil 10.2.). Mavi Kubbe ve Ğeffariye Kubbesi (Bkz. Şekil10.4.)idi. Şu kubbelerden yalnız Mor kubbe ve Ğeffariye kubbesi İlhanlılarla ilgili dir. Şu iki kubbe kısa bakışta tanıtılıyor. Şu burçlerden başka Verovu (Vercüvı) köyünde bir Mitraisti mabette vardır ki İlhanlı döneminde deyişiklikler yapılmıştır (Bkz.10.3)

10.3.1. Mor Kubbe Ya Hülagü'nün Anne Mezarı

Şu kubbe ya burç Silindirik burç ile beraber, Hace Nesireddin meydanının civarında karar tapıptır. Şu burç ongen dir ve mavi- mor seramiklerle sarıldığı için Gök veya Mor kubbe adlanmış.(Bkz. Şekil 10.2.) İki kattan oluşmuştur. Alt katta bir büyük mezar görölmektedir. Şu bina Hülagü'nün annesinin mezri düşünölmektedir. Mezarın

⁴⁴¹ Bu gün Tikantepe İran'ın Batı Azerbaycan ilinde dir. İsalam'dan önce Şiz Şehiri söylenip Sasanlıların kutsal başkentileri sayılmakta idi ve Sasanlıların kutsal mabetleri ve mukaddes odu burda yaniyordu. İslam'dan sonra Şiz adı Tikantepe oldu ve Pehlevi döneminde ki çalıştılar Türk kökenli isimleri fars kelimesi yapsınlar, Tikantepe Tikab oldu. İlhanlılar da bu Mukaddes yerde kendilerine Saray tiktiler.

⁴⁴² Şu bürçlerin biri yani Mavi Kubbe tamamen tahrip olup ve bir iz kalmamış.

büyüklüğü nedeni iki kişi toprakta verilmesi düşünülüyor, biri Hülagü'nün annesi ve diğeri bir iyi insan ki Hülagü'nün annesi yalnız ve tekbaşına kalıp sıkılmasın diye diri gömülmüştür! Moğol inançında büyük insanlar ölede, mezarda yalnız kalmaması diye, bir bilimli ve iyi insanı da civarında canlı-canlı gömülmüştür.

Şu kubbe tuğlalarla âla nakışlar salınmış ve Nehçivan'da ki Mömine Hatun kubbesine benzeriştir. Kubbenin iç yüzünde Kuran'ı kerim den ayetler yazılmaktadır. Bu ayetlerin olması Şu kubbenin Hıristiyan Sergoktani'nin mezri olmasını bozuyor ve şu düşünceni ortaya çıkarıyor ki şu mezar ya başka kişiye aittir veya bu ayetler sonralar ve Müslüman olmuş Gazan Han döneminde artırılmıştır⁴⁴³.

10.3.2. Geffariye Burçu

Geffariye burçu (Kubbesi) Sofi Nehirinin civarında dır. Bina dörtgen dir ve nakış salınmış tuğlalarla ve elvan siramiklerle sarılmıştır. Bina H.725-728 arası Ebu Sâid Bahadır Han dönemi yapılmıştır. Şu burç iki kattan oluşmuştur. Alt kat mezar ve üst kat dörtgen oda dır. Burçu yaptıran Merağhe hakimi Çerkesli Şemseddin Karasonkor dir. Karasonkor önce Halep şehirinin hakimi idi ama Mısır'ın sultanı Elmelik Nasir ile kavga edip, Ebu Sâid'e sığındı. Ebu Sâid önce onu İlhanlıların eski başkenti Merağhe'ye hakim etti sonra ona inanmayip öldürdü. Kara Sonkor'un Cenazesi şu kubbe'de gömüldü.⁴⁴⁴ (Bkz.Şekil.4.)

10.3.3. Verovu Mabedi

Verovu veya Vercüvi köyü Merağhe'den 6 kilometre uzaktadır. Bu köyün yapışıklı civarında yer altı büyük el kazıntısı var.(Bkz.şekil 10.3.) Arkeologlar şu mağaraya 2000 yıldan fazla ömür nazara alıyorlar ve Mitraism'e (Aydınlık meleğinin ibadeti)ait biliyorlar. Şu yapı İlhanlı zamanında tekke haline çevrilmiştir. Tekke'nin taş duvarlarıda kurân-i Kerim'den ayetlar kazılmış.⁴⁴⁵

⁴⁴³ Morvarid, 297.

⁴⁴⁴ Morvarid, 311.

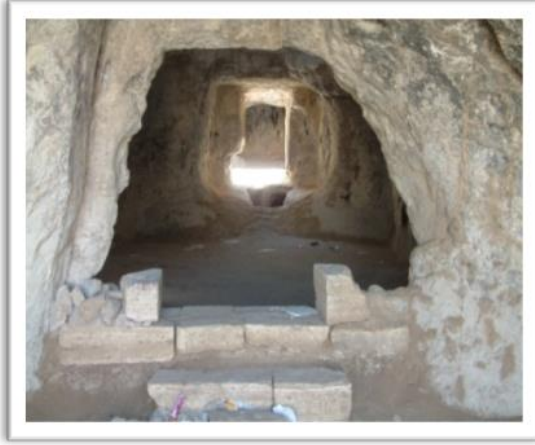
⁴⁴⁵ Morvarid, 402

10.3.4. İlhanlılara Ait olan Özel Müze(Merağe Müzesi)

İran çapında İlhanlılara ait olan tapınaklar çeşitli müzelerde o cümleden Tebriz- Tehran- Zencan ve Sultaniye Müzelerinde sergilenmektedir. Ama merağe Müzeyi yalnız İlhanlı melzemelerine aittir. İran çapında İlhanlılara ait melzemelerin çoğu Merağe'de İlhanlı'lara ait olan özel müzede toplanmıştır (Bkz. Şekil 11.1). Şu müzede ilhanlı sikkeleri, Herbi silahlar- Kablar ve Seramikler, sergilenmektedir.

Şekil 11.1. Merağe Müzesinde İlhanlılara Ait Olan Sikke- Kab ve Çini

Şekil 10.3. Verovu (Vercüvi) Mabeti

Şekil 10.4. Geffariye Kubbesi

Şekil 10.5. Kırmızı Kubbe

Şekil 10.2. Silindirik ve Mor Kubbe

10.4. TEHT-İ SÜLEYMAN

İran'ın batı Azerbaycan ili'nde Miyandoab(Koşa Çay) ve Zencan Şehirler arası ve Tikab (tikan Tepe) şehrinin 42 kilometirliğinde bir güzel ve ferahlı mıntıka vardır. (Bkz.Harita10.1. ve Şekil 10.5.)Şu mıntıka eskı zamanlardan çeşitli dönemlerde Şahlar tarafından yaylak ve ovlamak yeri olarak kollanıptır.

Zerdüştiler Ateşkedesi bir doğal gölün civarında karar tapıptır. Şu Gölün suyu ağır ve sıcaktır ve içilmez⁴⁴⁶ ama 300-400 metre akandan sonra suyun ağır tuzları ayrılıp, su tarlalarda kollanılır. Bu su her saniye 100 litre Gölün dibinden coşup çıkıyor.

⁴⁴⁶ Rodolf Navman, *Teht-i Süleyman*, (Çev.: Feramerz Necd Semii), (3. Baskı), Tehran 1386, 40.

Şuranın aslı ismi Şiz Şehiri dir ve Sasanlı dönemi kutsal bölge olarak, Sasanlıların kutsal Azer'goşnesb Ateşkedeleri burada yanıyordu ve Zerdüş Dininin en eski ve kutsal tapınağı şuraydı.

1400yıl önce İslam ordusu buranı tehrip etti ama sonraki Şahlar ve Sultanlar özellikle İlhanlar zamani buranı abad edip yaylak etmek ve ova çıkmakta kullanıldı.

İkinci İlhan yani Abakaan burada Şikargah küşkü(Bkz.şekil 10.6A. ve 10.6B.) ve yaylak sarayı ve Cami ve hamam(Bkz. Şekil 10.10) tiktiriptir. Şu büyük binalar büyük taş sütunlar (Bkz. Şekil 10.9) âla Altın sui ile süslenmiş kabartılı Arslan Resimli Çiniler (Bkz.Şekil 10.7) ve Ejderha (Bkz. Şekil 10.8) ve gül çiçek nekışlı Çini ile suslanmıştır. İlhanlı zamani bura “Setorik” ismi almıştı.⁴⁴⁷ Mıntıkanın tamamı büyük ve yüca düvürla sarılmış ve duvarın dışında bir köy yapılmıştı. Yerliler döşöncesinde bu möhtşem yapılar, sultanlara ait degil, belki Hz.Süleman Peygamber'e aittir. O nedenle bura Teht-i Süleyman adlanıştır.

Abakaan ölümünden sonra bu binalar aradan gitti. 12 sene önce şu mıntıka ve güzel çevresi, uluslar arası teşkilatında beynalhalk'a ait olan eser tanındı. (Bkz. Şekil 10.2. ve 10.11.)

⁴⁴⁷ Navman, 27.

Harita 10.1. Batı Azerbaycan ili ve Teht-i Süleyman.⁴⁴⁸

10.4.1. Süleyman Zindanı

Bu mıntıkada Dünya çapında ünlü olan özel ve güzel doğal yerlerin biridir. Şu zindan, Teht-i Süleman'dan 4 kilometre mesafede dir. Şu tepe yanar dağın ve yerden kaynaklı tuzlu sular eserinde yerden 107 metre yükseklik kazanıptır. Tepenin ortası boş ve büyük ve korkulu bir Silindirik kuyu gibi görünmektedir.(Bkz. Şekil 10.12A ve

⁴⁴⁸ Tahti Süleyman Kültür bakanlığının Kılavuzu.

10.12B ve 10.12C.). Bu kuyunun derinliği 80 metre ve ağız genişliği' 65 metre civarındadır.⁴⁴⁹ Eski zamanlar şu tepe üzeri kutsal olarak yaşam yeri idi.

Harita 10.2. Teht'i Süleyman Taş Üste Kazılan Planı

Şekil 10.5. Teht-i Süleyman'dan Genel Görünüm (Sol uzakta, Süleyman zindanı görünüyor)

⁴⁴⁹ Taş Kazıntı kılavuz.

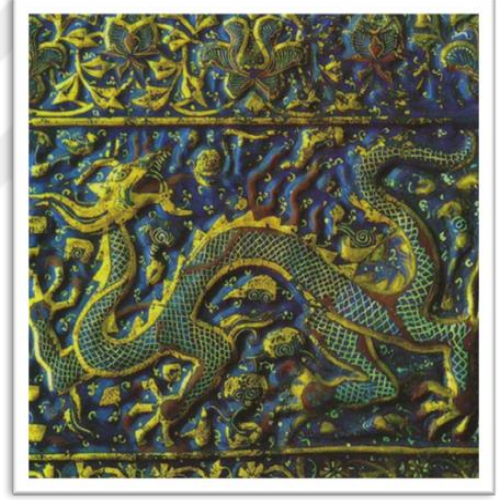
Şekil 10.6A. İlhanlı Şıkargah Sarayının Dış Görünümü

Şekil 10.6B. İlhanlı Sarayının İç Görünümü

Şekil 10.7. İlhan Sarayından bulunan Altın suyu suslanmış Kabartılı Aslanlı Çini

Şekil 10.8. Kabartılı Ejderhalı Çini

Şekil 10.9. İlhan Sütun taşları

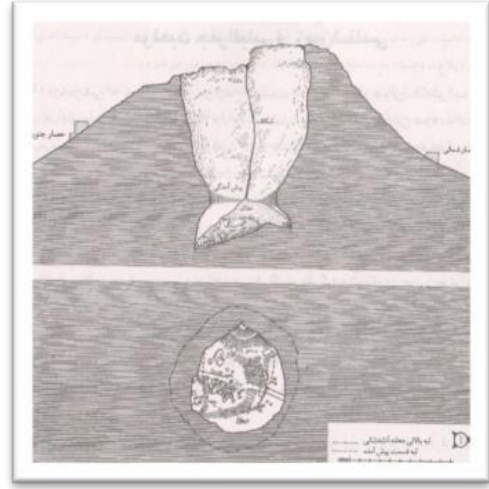
Şekil 10.10. İlhan Hamam Kalıntıları

Şekil 10.11. Süleyman Zindanında Kılavuzu

Şekil 10.12A. Süleyman Zindanından yakın görünüm Dikey ve Düzey Biçim Planı

Şekil 10.12B. Süleyman Zindanının

Şekil 10.12C. Süleyman Zindanında yakın görüntü

ONBİRİCİ BÖLÜM

İLHANLI DÖNEMİNDE ERBE'E SAHALAR

İlhanlılar özellikle Gazan Han ve halefleri çalıştılar dedeleri yıkıp yakan şehir ve köyleri yenilesinler. Onlar Kervansaray-Cami- tekke- ve eski camilerde mihrab v.b. yapılar yaptılar. Ama şu yapıların kalırcısı Dünya çapında ünlü olan Rasathane- Rebi Reşidi- Sultaniye ve Şamgazan yapı'dı. Bu mohteşem tikintileri dört büyük sahade sıralamak gerekiyor.

A. Birinci Saha: Hülagü ve Hace Nesireddin-i Tusi ve Merağe Rasathanesi (Merağe).

B. İkinci Saha : Mahmud Gazan Han ve Şenb-i Gazan (Tebriz)

C. Üçüncü Saha: Hace Reşidüddin Fezlullah Hemedani ve Reb-i Reşidi ve Erg-i alişah (Tebriz)

D. Dördüncü Saha: Mahmud Gazan Han ve Olcayto Han ve Sultaniye kubbesi (Zencan)

11.1. BİRİNCİ SAHA: HACE NESİREDDİN-İ TUSİ VE MERAĞA RASATHANESİ

Hace Nesireddin-i Tusi, İsmailiye kalelerinde yaşıyarken biliminin şohreti dağıtışı aşip Moğolistan'a çatmıştı. Mengü Kağan, Hülagü'nü İran'a gönderdiği zaman ondan istemişti Hace Nesireddin'i İsmailiye kalelerinden kurtaran zaman, Moğolistan'da Rasathane tikmek için Moğolistan'a göndersin ama çün Nesireddin'i kurtaran zaman Mengü güney Çin'de savaşda idi, emir verdi Hace Nesireddin İran'da rasathane tiksın. Hace Nesireddin Hülagü'ya dedi, yeni Zeyç yazmak ve yıldızlari rasat etmek en azi otuz sene sürer. Hülagü kabul etmeyip oniki yıl firsset veriyor. Hace Nesireddin, İslam Dünyasının âlimlerini ve "Fao Munci" isimli bir Çin'li münecimin yardımı ile mevcut nücüm cetvellerini bir araya toplayıp 657yılıının cemadiyol evellin'de (17mayıs-1259M.) Merağe'nin batısında olan tepede Rasathane tikmeğe

başladı. Merağe Rasathanesinin yapıldığı tepe 510 metre boy ve 217 metre en ve 110 metre ucalığda idi⁴⁵⁰.

Rasathanenin binası on yedi bina'dan oluşmuş idi.(Bkz.Harita11.1.) Binaların önemli kismet 22 metrelik küre şeklinde merkezi bürç ve onun civarında beş silindirik bina ve bu binalar civarında 400bin ciltlik kutphane yapmak için on beş sene sürdü.

Rasathaneni İran'ın ünlü Mimarı,"Fehreddin Ahmed bin Osman Emin Meraği" tikmişti. Binaların iç bezemelerinde alçı- Mumtaz ve kabartılı toğlalar- kabartılı ve nakışlı Porselen ve renkarenk Çini seramiklerleortulmuştur.⁴⁵¹ (bkz. Şekil 11.2B)

Bu güne dek tepenin kuzey tarafında üç el kazıntılı mağara ve tepenin içine yol bulan iki uzun tünel hala devam etmektedir. Bu üç odanın neden kazılması tam belli değil. Bazı söylenişlere göre bu odalar binler yıl önce ve Mitraizm döneminde kazılmış ve belki de bu odalarda Güneşi ibadet ediyorlardı.(bkz.Resim 11.3A, 11.3B. ve 11.3C)

Son zamanlarda Çin Rasathanesi(H.678/M.1280 Hakan Kubilay dönemi)- ve niz Semerkent 1421 Uluğbey Timuri döneminde- İstanbul Rasathanesi 1575M. 4.Sultan Mürad emriyle)- Hint Rasathanesi (1760 Babirli Muhammedşah döneminde) vs. Merağe Rasathanesinden ilham almışlardır.⁴⁵²

Hülagü'nün abisi Kubilay Han Çinli müneccim "Ku uşu çing'i" Merağe'ye göndermiş ki Merağe'den nücüm(Astronomi) edevati yani zat'ul-helk, İnkılap halkesi, İtidal halkesi ve Semut halke'sini alıp Çin'e götürsün.

Merağe Rasathanesinde Ellame Kotpitddin Şirazi- Moeyideddin Erzi Dimeşki- Mohiyeddin Meğrebi- Fehreddin Meraği- Filozof El'İbri- Fehreddin İhlali- Necmeddin Debiran Katibi Kazvini vs. yardımında bulunmakta idi.⁴⁵³ Hacı Nesireddin müneccimlerin çalışmalarının sonucun 1272.de zeyç-i (Za'yiçe)⁴⁵⁴ İlhani kitabını Abaka Han'a sundu. Rasathane yalnız yıldızları rasad etmek için değil idi, belki önemli gün elimleri öğretiliyordu. Merağe rasathanesinde duvarlık 860santi metre boyutunda Zatül-Rebi⁴⁵⁵ ve niz Merağe Rasathane'si 20,000dinar⁴⁵⁶ harc apardı ve Abakaan dan sonar

⁴⁵⁰ Yunis Morvarid, *Merağe* "Efraserud", 2.baskı, Ovvedi Yayın Evi, Tehran 1372, 320.

⁴⁵¹ Resethane alanında vurulan tablo yazılarından getirilmiştir.

⁴⁵² Morvarid, 337-338.

⁴⁵³ İkbâl, 206.

⁴⁵⁴ Zâiçe= Yıldızların belli bir zamandaki yerlerini gösteren çizelge.

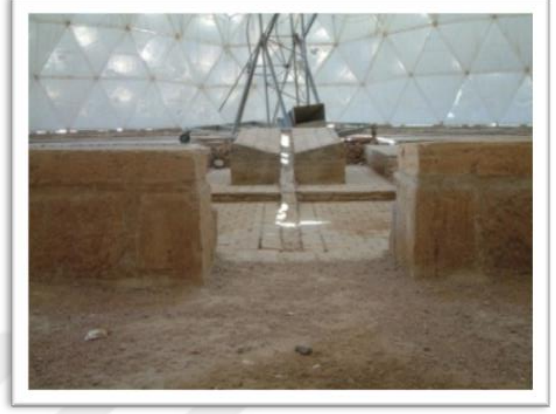
⁴⁵⁵ Le Quadrant Mural.

⁴⁵⁶ Morvarid, 316.

birakılıp yıkılmış haline düştü. Yakın yıllarda Merağa Rasathanasını topraklardan çıkarılmış ve üzerine bir kürevi kölgelik yapılmıştır.(Bkz.Şekil 11.1A. ve 11.1B. ve 11.1C.)

Şekil 11.1A. Merağa Rasathanasının bugünkü dış görünüm

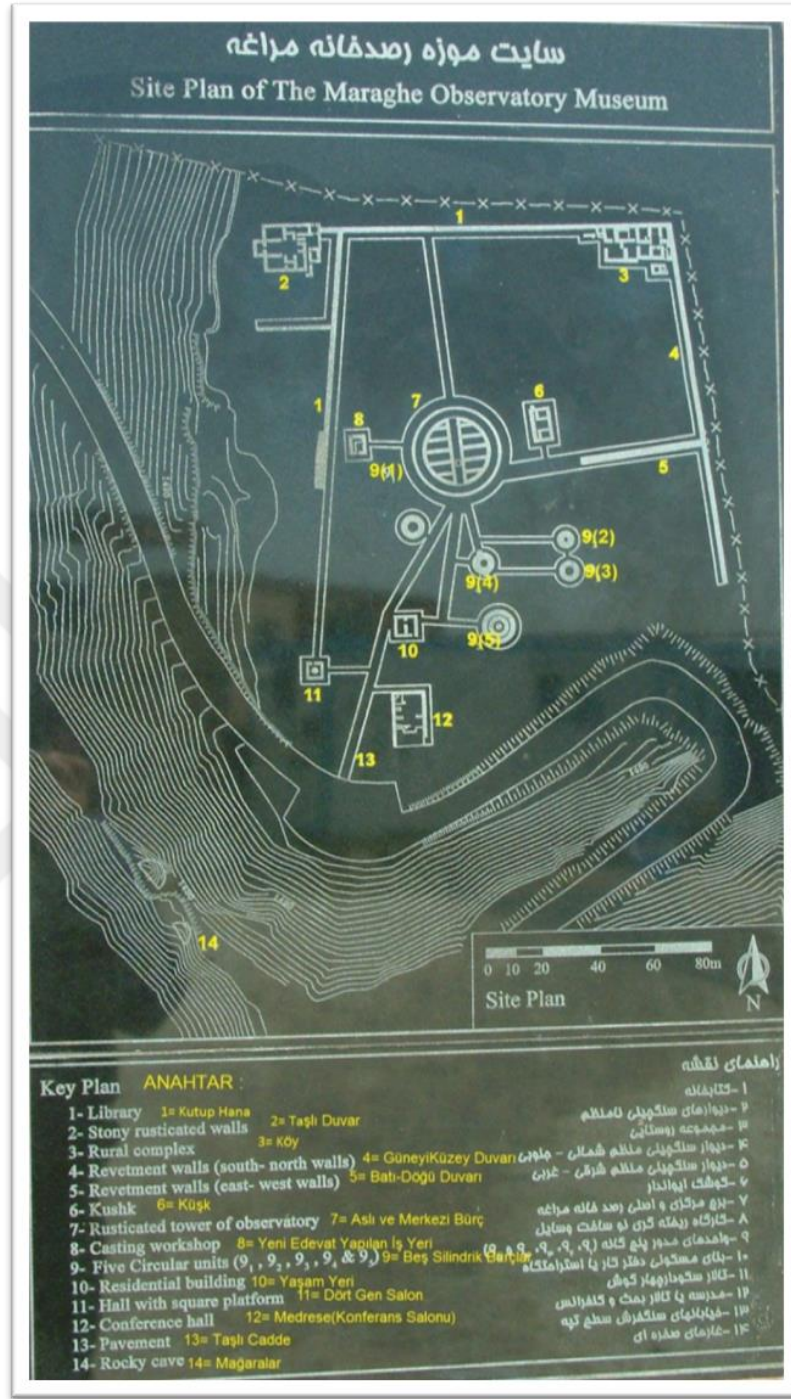
Şekil 11.1B. Merağa Rasathanasını İç Görünümü ve Zatül Reb'i.

Şekil 11.1C. Merağa Rasathanasının İç Görünümü

Şekil 11.2. Merağa'da İlhanlılı Döneminin Özel Müzesi

Harita 11.1. Merağa Rasathanesının Planı⁴⁵⁷

⁴⁵⁷ Merağa Kültür Müdürü

Şekil 11.3A. Rasathane Tepe'sinin Kuzeyinde Olan Eski Tünel ve Oda Kazıntıları

Şekil 11.3B. Merağe Rasathane Tepesinin Batısında Kazılan 200metrelik Tünel Yolları ve Odaların Biri.

Şekil 11.3C. Diğer Oda Kazıntısı

11.2. İKİNCİ SAHA: TEBRİZ'DE MAHMUD GAZAN HAN YAPISI ŞENB-İ GAZAN

Şam gazan veya şenb-i Gazan veya Gazaniye bugünkü Tebriz şehrine yapışıklı bir köyü- dür. Bu gün Şam Gazn, Küzey'den İmam köyüne ve Güney'den Hetip'e ve Batı'dan, Tebriz bozkırına ve Doğu'dan, Ahunu köyü ile sarılmıştır.(Bu günkü görünümüne (Bkz.Şekil11.4.1)

Şam⁴⁵⁸ veya Şenb kelimesi, düz ve bereketli yer ve diğer anlamda solda ve Beti'da olan yer anlamındadır. Bazı Tarihçiler Şenb'in anlamını Kubbe ve bazileri Moğoldan alınmış Mezar anlamında biliyorlar.

İlhanlı zamani Şam Gazan Tebriz'den 6-10kilometre arası olan bir ferahlı köy idi. Ergün dönemi Erguniye isminde binalar tikilmişti. Erguniye, Gazan Han döneminde görkemli binalar ve türbe tikilmesiyle Şenb-i gazan adlandı. İlhanlar özellikle Gazan Han dan sonra, İran ve Irak'taki türbeleri görüp, benimseyip ve mezari itginliği seven ata kaydalarını bırakıp, kendilerine özel ve görkemli mezarlar tiktirmek düşüncesine düşmüşler. Gazan Han H.703 Şevval ayını onbirinde Kazvin şehrinde vefat edip, cenazesi Tebrize getirilip Gazaniye kubbesinde gömüldü (Bkz Şekil 11.4.2)

تاج نهاده برای خداوند مربع یکی مرقدازچوب ساج⁴⁵⁹

ندیدهست کس روضه زان خوبتر مرصع به دُرّ و مفرغ به زر

“*Taç sahibinin Mezar üstüne, Sac ağacından yapılmış bir dörtgen sanduka, Koyulup Altınla örtülmüş ve kimetli taşlarla donanmış, Kimse ondan güzel çiçekli bahçe, görmem*”

Moğol şahlarının Gömülmeğine, kural ve kaydaları üzerinde, Ölende mezarlarını gizli tutulup kimse yerini bilmesin diye üzerinde at çapitardılar. Gazan han İslam büyüklerinin güzel türbelerini görüp, bu kuralı bozmak durumuna gelip söyledi:”Kimse böyle ölmüşse,nasıl ölü söylemek oluyor!? Bu tur gömülen hiç unutulmaz. Gerekli dir bizde bir mezar tiktirek, belki onun bereketinden, Tanrının da rehmeti bize çatsın” Şenb-i Gazan yeri ilk kez, 4. İlhan yani Ergün tarafından kuruldu. Onun zamanı Erguniye

⁴⁵⁸ Azerbaycan Türküsünde özellikle Aras kıyaların yerlileri, Araz Nehrinin ada'larına, Şam söylüyorlar. Hüseyin Nehçivani, *Edebiyat Fakulte Dergisi*, sayı: 12-13,1382 Mehr. 82. (Tebriz üniversitesinin Tarih hocası Dr.Hüseyin Alyari'nin düşüncesine göre, Şenb kelimesinin doğru okunuşu, Şunb yani Tepe dir.)

⁴⁵⁹ Sac Ağacı Hintte olan sert-saf ve değerli ağaçtır.

denildi. Erġun orda büyük Şemeni mabet tiktirdi. Müslüman olmuş Gazan Tebriz'e gelince, emir verdi şu mabeti yıkip, yerine Ebbab'ül Berr yani iyilik kapısı tikilsin.⁴⁶⁰ Az zamanda Gazaniye büyük şehire oluştu. Bu şehirde Gazan Han kendine âli bir mezar tiktirip, üzerini renkarenk çini ve sramiklerle bezedi. Şam Gazanda Cami- Hanefi Medrese- Şafii Medrese- Hamam- Rasathane- Hastane- Kütüphane- Adliye- Dar'ülsiyade Tekke vs. yapıldı. Gazan Han Şu köyün masrafına, çeşitli vakıflar tayin etti, o cümleden hazineye gelen kendi gelirinin onda birini- Kendi Tarlalarının gelirinin çoğunu- Hille ve Kerbele'de ekinecek yer ve su gelirleri- Ucan vilayeti vs. vakıf etti.⁴⁶¹ . Mostovfi, kendi kitabında Şenb-i Gazan'ı o günün Dünya çapında taysız bilindiyor.⁴⁶²

11.2.1. Şenb Gazan Vakıfnamesi

Gazan Han şu büyük binanın yönetimi için büyük bağ ve yer vakıf etti ve bu bağ ve yerlerin isimlerin bir vakıfnamede yazdırdı⁴⁶³. Bu vakıfnamede gözel ve ince konular nazara tutulup dir. Ama onun aslı yazısı bize çatmayıp, yalnız bazı şartları ve konularını ve, Şeyh Fezlüllah Hamedanı Camiüt tevarih kitabında yazıptır. Vakıfnamenin bazı şartları şunlardır:⁴⁶⁴

- A. Şu merkez, elim öğretmek yanısıra, kimsesizler yardım etmeli dir.
- B. Kış'da kuşlardan mühafize etmek gerekiyor.
- C. Bazı kutsal günlerde aclara, gıda pay edilsin.
- D. Yılda 100 cilt kitabın yazmasına yardım verilsin.
- E. Tebriz'in civarında ki yolları ve kopruler devamlı tamir yapılsın.
- F. Yolda bırakılmış çocukların elleri iş tutanadek büyütülsün.
- G. Dul kadınlarına maaş yardımı verilsin.
- H. Öksüz çocukların beslenmesi bu vakıfın gelirinden verilsin.
- İ. kimsesiz ölülerin gömülmek masrafı karşılansın.
- J. Yılda 500dul derviş kadına 3.5 kilo atıcı edilmiş pamuk verilsin.
- K. Yılda 2000kişiye posttan dikilmiş hırka verilsin.

⁴⁶⁰ Reşideddin Fezlüllah, *Gazan'ın mübarek Tarihi*, 206.

⁴⁶¹ Hemdüllh Mustöfi, *Nüzhetül Külüb*, 80.

⁴⁶² Mustofi, 123.

⁴⁶³ Maalsef şu vakıfname den bir iz kalmayıp. Sonralar Reşideddin şu vakıfnamenin önemli kısımların kendi kitabında getiriptir ve kendi de bu vakıfnamenin yazısından faydalanıp, Reb-i Reşidi'nin vakıfnamesini yazmış.

⁴⁶⁴ www.wikipedia.org

Bu gibi ilerlemiş ve fevkalade iyilikler ki o yıllarda eşi görülmemişti sebep oldu Gazan Han bir iyi İlhan olarak tarihte yaşasın.

11.2.2. Şenb-i Gazan'ın Sonu

Şenb-i Gazan, Gazan'ın ölümünden sonra ve özellikle başkent Tabriz'den Sultaniye'ye nakl ettikten sonra parlaklıktan tuştı. Şu Köy ve binaları İran- Osmanlı harplarında, kaç kez İran-Osmanlı elinde deyişikliklere maruz kaldı. Sultan Süleyman'ın büyük veziri, İbrahim Paşa 1534'de, Tebriz'de olarken ağır para masrafiyla Şenb-i Gazan'ın çevresine kale tiktirdi (bkz Şekil 11.4.3) İbrahim Paşa İstanbul'a döndüğünde 1000 kişi şu kalenin mühafizesi için Tebrizde bıraktı⁴⁶⁵

Safevi Şah Abbas 1609da yeniden Tebrizi aldı ve Osmanlılar yeniden Şenb-i Gazan'da otak edip kala bilmesin diye, şu kaleni ve Şenb-i Gazan binaların çoğunu (Cami ve Gazaniye kubbesinin dışarı) yıktı. Kalan kubbe ve binalarıda 1640 ve 1780 yılında yüz veren büyük depremlerde tamamen yıkılıp harabaya dönüştü. Şimdi Gazaniden bir iz kalmıyor.⁴⁶⁶

11.2.3. Şam Gazan Seyyah'lar Yazılarında

Yıllar boyu on'lar seyyah kendi kitaplarında, Şam gazan'ın ziyaretinden ve binaların ihtişamında yazmışlar. O cümleden 1331 yılında Merakeş'li İbni Betute, şu binanın misafiri olup ve bedava gidaldan faydalanıp.⁴⁶⁷ Ünlü Osmanlı Seyyah Evliya Çelebi, kendi sefernamesinde, Şam Gazan'ın göklere baş kaldıran kubbesinden ve Camisinden yazmış.⁴⁶⁸ Taverniye(1637) haman yıllarda Adam Olearius ve Fransalı Jan Şarden ve İtalyanlı Cemili Kareri (1694)de Şam Gazan'ı izah etmişler.⁴⁶⁹ Katib-i Çelebi 1345de, Osmanlı ordusu ile Tebriz'e gelip ve Şenb-i Gazan'ın ağaçlar ortasında olması ve İstanbul'un Galata burc'una benzerişinden yazmış ve bir resim çizmiş⁴⁷⁰

⁴⁶⁵ Karaçelebizade, *Süleymanname*, Sahaiful-Ahbar, 116.

⁴⁶⁶ Muhammed Hasan Zunuzi, *Riyaz-ol Cenne*, Tebrizin Milli Kitap evi, No.3578, 1005.

⁴⁶⁷ Ali Rudger, *Benynel-Nehreyn ta Maverüülnehr (İbni-Betute'nin Sefer namesine Bakış)*, Tehran 1376, 165.

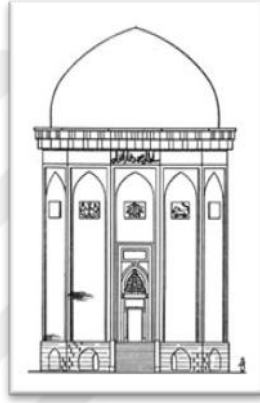
⁴⁶⁸ Evliya Çelebi, *Azerbaycan Seferi*, (Çev.: Hüseyin Nehcivani), Tebriz 1338 (1959), 10-16.

⁴⁶⁹ Cemli Kareri, *Kareri Sefernamesi*, (Çev.: Nehçivani- Kareng), Tebriz 1348, 21.i

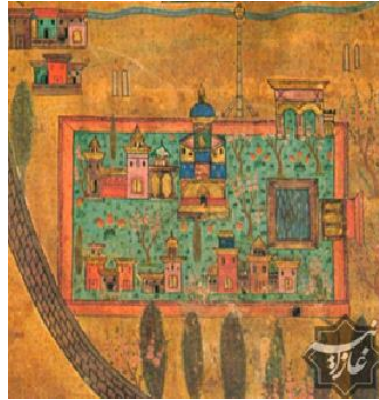
⁴⁷⁰ Abdullah Şelebi, *Cihan Nüma- Süleymaniye* ktb.nr,s.381.

Şekil 11.4A. Şamgazan'ın bugünkü görünümü.⁴⁷¹

Şekil 11.4B. Donald Vilber'in Kendi Düşüncesiyle Çizdiği Şenb-i Gazan Türbesi

Şekil 11.4C. Gazan Kale Haritası (Ressam: Sultan Süleyman Hadimi Nessuh Mitrakçı, 941H./1535M.).⁴⁷² Şenb'i

⁴⁷¹ www.wikipedia.org

⁴⁷² www.wikipedia.org

11.3. ÜÇÜNCÜ SAHA, REB,İ REŞİDİ VE ERGİ ALİŞAH

11.3.1. Hace Reşidüddin Fezlullah Hemedani ve Reb-i Reşidi

Reb-i Reşidi, Tebriz'in değerli eski binalarından sayılmaktadır. Şu bina 700yıl önce Tebriz'in bağmeşe köyünde hace Reşidüddin Hemedani(Gazan Han'ın veziri)tarafından tikildi. Şu bina bir büyük elim ve üniversite köy şeklinde yapıldı. Çün köyün dört küşesinde, dört fakülte tikilmişti, Erbe'e ya Reb'ı adlandı. Reb-ı kelimesi Arap kelimesi ve dört demektir. Fars dilinde Reb-ı, Ev- Yazevi- Düşergah vs. anlamındadır. Şu köy'de Kütphane- hamam- cami- yetimhane- Hastane- fakülte- İş yerleri vs. yapılmıştı . Şurda tedavi veya elim öğrenmek bedava idi ve Hace Reşidüddin oranin masraflarını karşılamak için, İran- İrak- Rum- Suriye- Azerbaycan- Efganistan- Gürcistan vs. diğer ülkeler'de yerler ve mulk'ler ve köy'ler vakıf etmişti⁴⁷³.

Hace Reşidüddin, şu vakıfleri düzenlemek için, bir vakıfname yazdı, Bu vakıfname, vakıfname-ye Reb-i Reşidi denildi. Bu vakıfnameden Tebriz Üniversitesi'nin Merkez kütüphanesinde Hace Reşidüddin'in kendi yazısı ile bir cilt saklanılıyor. Bu vakıfname 2007 yılında Yünesko'nun dünya vesikalari içinde yer aldı. 718.de Reşidüddinin öldürülmesinden sonra, Reb-i Reşidi yağma'ya mâruz kaldı. Bina melzemeleri sokulup diğer yerlerde kullanıldı ve yeri'de hükümete verildi.

Reb-i Reşidi'ye diğer ülkelerden de öğrenci geliyordu.

Reb-i Reşidi de öğrencilik beş bölümde sıralanıyordu:

1. Beyt-ul Talim
2. Sanatkar işlemleri
3. Yüksek okullar(Yukarı derecede dersler verilmekte idi)
4. Darül Şifa
5. Hangah(Tekke)

1. Beyt-ul Talim: Bu okul'da Tebriz'in küçük öğrencilerine o cümleden yetimlere, işçi-lerin çocuklarına okuma- yazma öğrediloyordu. Bu okul, bugünkü ilk okul ile eşit idi.

⁴⁷³ Nadir Mirza, *Tarih ve Göğrafiyeye darulseltene-ye Tebriz (Tebriz Hükümet sarayının Tarih ve Göğrafiyasi)*, g.r. Tebatebai, Tebriz,sitide yayım evi, 1373ş/1994M.

2. Bu öğrenim yerlerinde, külelerin çocuklarına iş ve sanat öğrenilirdi.

3. Yüksek okullarda, üç bölüm dersler verilmekte idi. Tefsir ve Hedis, Akıl ilimleri ve matematik, ve nihayet Hacı Reşideddin'in kitapları öğretilmekte idi.

4. Darül Şifa ya Tıp Fakültesi: Şu bölüm bugünkü hastaneler gibi idi. Her Hekim hastaları iyileştirmek zorunda idi. İlaveten beş yada on öğrenciye tıp dersi öğretmek zorunda idi. Hekimler iki gurupta incelenmekte idi. Birinci grup devamlı orda çalışanlar idi. Bunlar neçe genel hekim, bir Kehal (Göz Hekimi), neçe Kırıkçı Hekimi (Ortoped) var idi. Bu hekimler iyi meaş alıp ve dışarıda çalışmeğe iznileri yok idi. Şunların özel çalışma odaları var idi ve Salihye köyünde yaşıyorlar⁴⁷⁴

İkinci hekim gurupu diğer ülkelerden tıp öğrenmek ve öğretmeğe gelmiş idiler. Bunlar'da on öğrenci öğretmek zorunda idiler. Aileleriyle ilaç edenler sokakında kalıyorlardı. Reb-i Reşidi de eczane ismi "Şebeke" idi. Hekim reçeteni yazıp Eczane müdürü ki "Hazen" denilerdi, veriyordu. Hazen reçeteni, Çerpdara veriyordu. Sonra ilaç düzerlenip hasteye veriliyordu. Hastane: Reb-i Reşidi hastanesi iki genel hastalar ve özel hasata bölümüne ayrılmış idi.

5. Hangah(Tekke)

Burası büyük bir cami idi ki hem derviş'ler samazen yapardılar ve hem din hadisleri soyleniyordu.

6= Kütüphane(Beyt-ul Kütüp): Şu kütüphanede Misir-Rum- Arap- Çin- Hint vs. Tarih- matematik- Şiir- Hikaye ve diğer eşsiz olan altmış binden fazla kitap toplanmış idi. Bir kaç neshah gece- gündüz şu kitaplardan, kitap yazıp İran'ın diğer şehirlerine gönderiyorlardı.

Hacı Reşidüddin H.717nin zi'kade'sinde öldürüldü ve onun ölümü ile Reb-i Reşidi yağmalanıp binaları aradan aparılıp çöle çevrildi. Kaç sene sonra Reşidüddin'in oğlu Hacı Kiyaseddin Muhammed İlhan veziri olduktan sonra Reb-i Reşidinin bazı binalarını da tamir yaptırdı. Safevi Şah Abbas, Tebriz'i Osmanlı kuvvelerinden geri alandan sonra savunmak için Reb-i Reşidi köyün'de büyük kale tiktirdi ve Sorhab'da olan büyük mezar taşlarını buraya taşıyıp kale duvarlarında kullandı. Harbi Topların kollarını için kaleye yapışık burçlar tikildi. Şu burçların biri hala kalıyor (Bkz

⁴⁷⁴ Tebriz ve Piramun, Şefi Cevadi, Tebriz 1350/1971M.

Şekil11.5A. ve Resim 11.5B) Ohedi-ye Merağei, Hacı Reşideddin'in oğlu Hacı Kiyaseddin Muhammed emir ile, Reb-i Reşidini böyle tanıtır:

که شد از رونقت طرب زنده فرخنده همایون بنای ای

هشت جنت ز گلشن قصری است طاق کسری ز دفترت کسری است

بادت از خلد و آبت از کوثر خاکت از مشک و سنگت از مرمر

داده سرخاب را جمال تو رنگ چون ز سرخاب روی شاهد سنگ

Ey Mohteşem ve mübarek bina Ki senden şadlık dirilip

Kesra revaki⁴⁷⁵, yalnız senin bir kısmındır Sekiz cennet senin bağın bir sarayı
dir

Toprakın mis dir, Taşların mermer Yelin cennetten dir suyun kevserden

Yüzün sorhab'ile⁴⁷⁶ kızarmış Senin yüzün sorhab'a⁴⁷⁷ renk katmış

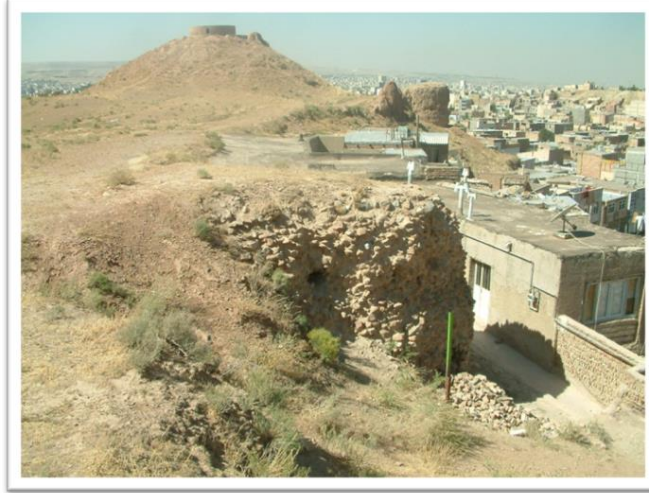

Şekil 11.5A. Top Bürçünün Görünümü (Demir parmaklıklar kale'nin eski duvar yerlerini göstermektedir.

⁴⁷⁵ Kesra Revakı= Sasanlı Enuşirmanınin möhteşem saray Revakı, ki şimdiki Beğdad şehrinin civarında hâla durmaktadı.

⁴⁷⁶ Sorhab=Allık- Kırmızılık

⁴⁷⁷ Sorhab=Reb-i Reşidi yapılan mıntıkanın isimi.

Şekil 11.5B. Bir zaman Reb-i Reşidi köyünün boyutları 3-4 kilometre idi.

* Şimdi onun çevresi küçülüp evlerle kuşatılmıştır.

11.3.2. Erg Alishah

Erg⁴⁷⁸ ya Erk Alishah, Tebriz şehrinin ortasında göze çarpıyor. Erg, Tebrizin Simgesi sayılmaktadır. Bu bina 711/1312 yılında Taceddin Alishah emriyle Tebriz'in eski büyük meydanında tikilmiştir. Önce medrese olarak ve sonra tekke ve dervişlerin toplandığı yer ünvanında kullanıldı. Bu binanın kuzey kısmı 30metre mohteşem bir yapıdır ki dünyada eşsiz idi. Şimdi şu kısmın büyük hise'si kalıyor. Şu binanın bezemesinde güzel resimler ve alçıyla nakişlandırılmıştı ve büyük mermer taşlar- yuca Mermer sütun'lar- altın ve bakır kullanılmıştı. Duvarlar ince şinilerle örtürülmüştü.(Şimdi bu bezemelerden bir iz kalmıyor.)

724H/1324M.Taceddinin ölümü ile bu binanın yapı işlemleri durduruldu, ama şu bina Cami olarak Zend Hükümet zamanına kadar kullanılmakta idi. 1193H/1779M.da Tebriz O cümleden şu bina büyük deprem ile toprakla bir oldu. Qacar zamanı Şu binanın kuzey duvarı ve kalan odaları Erk(Erg) adı almakla, kale olarak kullanıldı. Taceddin Moğollar'ın ilk ve tekce veziri idi ki kendi ölümü ile öldü! Taceddinin cenazesi bu görkemli duvarın arkasında gömüldü.

Taceddin Alishah Ceylani Sultan Muhammed Hudabende ve Sultan Ebu Sâid'in veziri idi. Taceddin Alishah önceler Cevahir taciri idi. Emir Hüseyin Gurhani yardımı ile Olcayto Muhammed'e yaklaştı. Olcayto'nun veziri Se'deddin Saveci bu yaklaşmanı pek

⁴⁷⁸ Erg ve Erk fars dilinde Kale anlamındadır.

sevmeyip, Tacedini uzaklaştırmak için, Bağdat'ın tekstil fabrikasının müdürlüğünü ona verip, onu Bağdat'a gönderdi. Taceddin eksine fabrikanın müdürlüğünde çok başarılı görüldü ve Olcayto'nun Bağdat seferinde Şahane ziyafetlemeler yaptı ve artıkrak onun kalbinde yer alıp Sultaniye başkentine istenildi. Taceddinin Sultaniyede yaptığı binalar onu artık yüze (Bkz Resim 11.6A. ve 11.6B. ve 11.6C.ve 11.6D. ve 11.6E. ve 11.6F.) Getirdi. Ote yandan Gazan Han'ın iki veziri Se'deddin Saveci ve Hace Reşideddin Fezlüllah her zaman kavgada bülünmaklari, Taceddin'in yararına oldu. Saveci Taceddinin aşağılatmasına çalışıyordu ve Hace Fezlüllah onu desteklemede bülünmakta idi. Nihayet 711H. de Se'deddin Saveci İhtilas suçu ile Olcayto emri ile öldürüldü. Olcayto Saveci'nin yerine, Taceddin'i geçirdi ta Hace Reşideddin'in yardimi ile İlhanlıların geniş topraklarını yünetsinler. Sonralar Taceddin nankörlük edip, Reşideddin'in ölümüne sebep oldu.Taceddin, Erg Alişahi , Reşidaddin'in Reb'i Reşidi'n rekabetinde tiktirmişti.

Şekil 11.6A. Erg Alişah Gacar Döneminde (200 sene önce)

Şekil 11.6C. Erg Alişah'ın Bugünkü Arka Görünümü

Şekil 11.6D. Erg'in Bugünkü Ön Görünümü

Şekil 11.6F. 45 Sene Önce Erg'in Basamakları (Şu basamakların tami 33 sene önce aradn aparıldı)

11.4. DÖRDÜNCÜ SAHE: ZENCAN'DA MAHMUD GAZAN HAN VE OLCAyto HAN VE SULTANİYE BİNALARI

11.4.1. Sultaniye Kubbesi

İlhanlıların Dünya çapında kalırcı ve ünlü eserlerinin zirvesi, Zencan ilinde Sultaniye Şehrinde göke baş kaldıran Sultaniye kubbesi dir. Sultaniye Zencan'dan 36 kilometre ve Zencan-Tehran cadesinden 4 kilometre mesafesi vardır.

Sultaniye Şehiri ve kalesi ilk kez Sultan Erğun'un emiri ile Sultaniye'nin geniş doğal çimenlik çölünde yapıldı ve Gongor Olang adı verildi⁴⁷⁹.(bkz.Resim11.7A) Erğun 1292 de ölüp, onun halefi Gazan Han Sultaniye'ye artık değer vermeyip, Tebriz'e gidip Şamgazan'ı yaptı. Gazan Han'ın ölümü ile Onun halefi Olcayto Sultaniye'ye geri gelip, Erğun yapılarının devamını tuttu. Olcayto istiyordu bina bitenden sonra, Hz. Ali ve Kerbela şehitlerini şu binaya nakl etsin⁴⁸⁰, (Bkz.Şekil11.7B) ama binanın iki yıl bitmesinden sonra 34 yaşı oldukça kendisi hastalanıp öldü.⁴⁸¹

Sultaniye kubbesi Dünya çapında tuğladan yapılmış en büyük binadır ve genişlik bakımından, Dünya çapında, Santamariya ve Eyasufiya kubbelerinden sonra üçüncü rütbede sayılmakta dir.⁴⁸²(Bkz.Şekil 11.7B)Kubbenin yüksekliği 48.5 ve genişliği 25.5 metre dir ve uzaklardan gözükmektedir.(Bkz.Şekil 11.7A).⁴⁸³ Bina üç önemli kismetten oluşmuştu: 1,Giriş bölümü.(BkzŞekil 11.7B) 2,Türbethane. 3,Serdabe(kiler).

Düşünülür Olcayto'nun mezari bu kismette olmuş ola. (Bkz.Şekil 11.7L.)Bina, Cennetin sekiz kapısını nazara tutmakla sekizgen dir ve sekiz balkonu var. Her balkon üç odaya yol vardır. Her balkonun bir küşesinde 3metre boyunda minare gözükmektedir⁴⁸⁴. Balkonlar güzel taş korkuluklarla korunmaktadı.(Bkz.Şekil 11.7C) Binanın görkemli iç yüzü güzel toğla ve altınlı seramiklerle ve balkonların tavanı eşsiz alçı nakışlar ile bezenmiştir. (Bkz.Şekil 11. 7D. Ve 11F.) Şu yapı Sultan Olcayto emiriyle 1304 yılında 3000 işçi yardımı ile yapıldı. Bina içi önce toğla ve alçı ile Kur'an ayetleri ve Hz.Muhammed ve Hz.Ali isimleri ile bezenmiş, ama Olcayto nun mezhep değişimi nediniyle şu yazıların üstü alçı ile örtülmüş. Binanın dışı âla mavi ve lacivert çinilerle suslanmış. Sultaniye kübmesini tanıtımı Dünya araştırmacılar ve Arkeolog ve Tarihçiler tarafından araştırılıp ve tatnıtılıptır.(Bkz.Şekil 11.7G.) Sultaniye'nin bir küşesinde küçük Müze yapıldır.

⁴⁷⁹ Menuçehr Hemzeli, *Sultaniye*, Mekan yayın evi, Tehran 1381 (2003), 25.

⁴⁸⁰ Menuçehr Hemzeli, 73.

⁴⁸¹ www.wikipedia.org/; Menuçehr Hemzeli, 59.

⁴⁸² Zencan, *Kültür merkezi kılavuzu*; Menuçehr Hemzeli, 59.

⁴⁸³ www.wikipedia.org

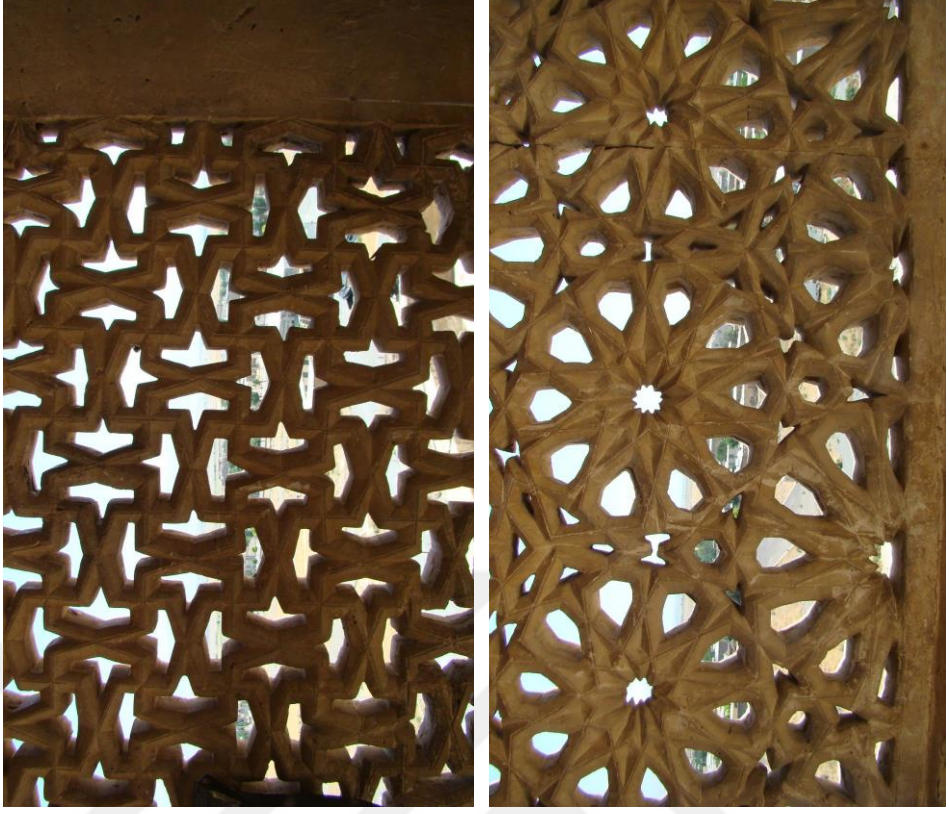
⁴⁸⁴ Şu minarelerinçoğu yıkılıp yalnız bir minare sağlam kalıyor.

Şekil 11.7A. Sultaniye Şhiri ve Kübbesi Uzaktan

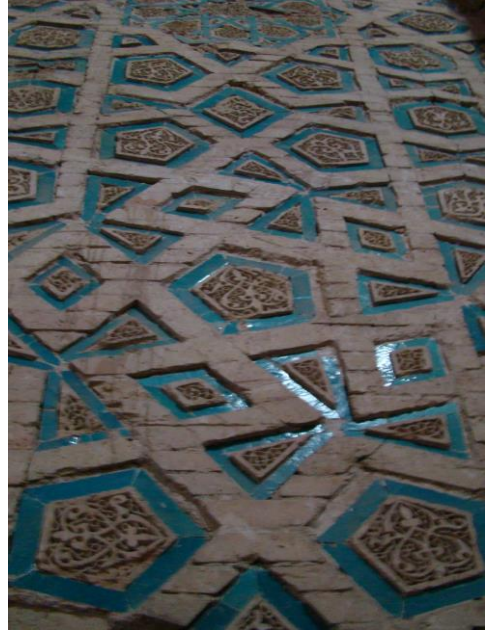
Şekil 11.7B. Sultaniye Kubbesinin Batı ve Doğu Görüntüsü

Şekil 11.7C. Taştan yapılmış Korkuluklar

Şekil 11.7D. Altınla süslenmiş Âla Çiniler

Şekil 11.7E. Tuğla ve Çiniyle Bezenmiş Duvarlar

Şekil 11.7F. Tavan'da İnce Nakışlar

Şekil 11.7G. Sultaniyeden eski Arkeologlar Çizmiş Dört Resim

11.4.2. Taş Kesen Mabeti

Şu mabet Sultaniye Şehrinin 15 k.m.nin güney doğusunda , Vir köyünün civarında dir. Şu mabet iki ejderha taş gabartısıyla, İran da eşsiz dir.

Şu Ejderha gabarantıları, ilhanlı devrine ayittir ve İran'da Çin kültürünün etkisini gösteriyor. Düşünülür aslında mabetin kazılması islam devrinden önceye ve Mitraisti devrine ait olmalıdır. Ejderhaların etrafında mehrab ve bazı gül ve bitgi puta nakışları gazılmaktadır. (Bkz.Şekil11.8A.) Demek oluyor şu mabeti Sultan muhammed Hudabende'nin kız kardeşi “ Elcay Hatun'un” emri ile yapıldır⁴⁸⁵, ama yapı

⁴⁸⁵ www.wikipedia.org

tamamlanmayıp. Ejderhanın boyutları 5.3 metre uzunluk ve 1.5 metre en dir. Mabetin sahası 400 metre uzunluk ve 30 ta 50 metre boyut kazılmaktadır.

(Bkz.Şekil11.8B)Mabette 3tane derin mağara kazıntısı ve büyük taş kesintileri ve iki büyük taş havuz bulunmaktadır.(Bkz.Şekil11.8C) Şu mabitten İlhanlılara ait olan bir büyük heykel Surati bulunup ki Zencan müzesinde saklanılıyor. (Bkz. Şekil 11.8D.)

Şekil 11.8A. Taşkesen Mabette Kazılan Ejderha ve Mihrab

Şekil 11. 8B. Taşkasen Mabitten Genel Görünüm

Şekil 11.8C. Taşkasan Mabetin Taş Arasında Kazılan Havuzların Biri ⁴⁸⁶ .
(Belkide buradan taş kesip aparılar.)

Şekil 11.8D. Taşkesen Mabetinden Büyük Heykel Başı. ⁴⁸⁷

11.4.3. Malla Hasan Kaşı

Zencan'ın sultaniye kubbesinin 2 k.m. uzaklığında bir türbe görünüyor. (Bkz.Resim11.9.) Bu türbe mevlana Hasan bin Mahmud Kaşani Amoli'ye aittir. Mevlana Hasan, Kaşı tehellusunda idi. O Sultan Muhammed Hudabende(Olcayto) devrinin ünlü şair ve âriflerinden sayılmakta idi.

Sultan Muhammed'in alakası ona sebep oldu, Malla Hasan öleden sonra onun mezarına bir mohkem ve üç püslü ve sekiz genli güzel abide tiktirsin. Şu bina 973H./1566 da Safevili Şah Tehmasb ve sonralar Fethali şah-i Qacar zamanında da tamir yapıldı.

⁴⁸⁶ Şu Resimi Zencan Müze Müdürü Perestu Kasimi Enderud veriptir.

⁴⁸⁷ Zencan Şehrinin Müzesinde 2500 yıllık Tuzlu Cenaze ve İlhanlı sikkeleri ve kapları ve İlhanlı heykel başı da sergilenmektedir.

Şekil 11.9. İlhanlılar Dönemi Yapılmış Malla Hasan Kaşi Mezarı (Uzakta Sulaniye Kubbesi görülüyor)

11.4.4. Çelebi Oğlu (Keçe Börk Kubbesi)

Sultaniye Kubbesinin 500 metre güney batısında bir Türbe görülmektedir. Bu türbe uzaktan keçe börke benzediği için yerliler Keçe Börk söylüyorlar.(Bkz.Resim 11.10B.) Bu türbe Sultan Muhammed Hüdabende'nin sevdiği dervişe aittir. Bu derviş Şeyh Burak Çelebi Oğlu isminde dir ve Rumlu Mevlan mektebine bağlı ıdı. Bu dervişten fazla bilgi yoktur, ama türbede yapıldığı işlemlerle onun önemli birisi olmasını bilindiriyor. Türbe1328 yapılmıştır.⁴⁸⁸ Türbe bir büyük tekke ortasındadır ve tamamen tuğladan yapılmıştır. Türbe sekiz gen dir ve ıcalığı 17 metre ve genişliği 7.60metre dir. Türbenin bazı yüzeyinde özel tuğlalar işleniptir. Bu tuğlalar yakından gül ve bezeme görüştüyor, ama uzaktan Ali-Ali yazılmış ve ortalarında çok sayıda Mitraisti simbol yani Günş simgesi (Süvastika)(bkz.Resim 11.10A). Kübbe uzaktan keçe börke benzerişi olduğu için Keçe börk denilir. Şu bina Hz. Mevlana'nın öğrencisi Sultan Şelebi'ye aittir.

⁴⁸⁸ Zencan`ın kültür merkezinin kılavuzu.

Şekil 11.10A. İlhanlılar Dönemi Yapılmış Malla Hasan Kaşi Mezarı Tuğlalarla Suvastika Simbolu Yani S.S de yapılmış

Şekil 11.10B. Keçe Börk veya Çelebioğlu Türbe Görünümü

11.5. MARAND CÜMA CAMİSİNİN İLHANLI MİHRABI

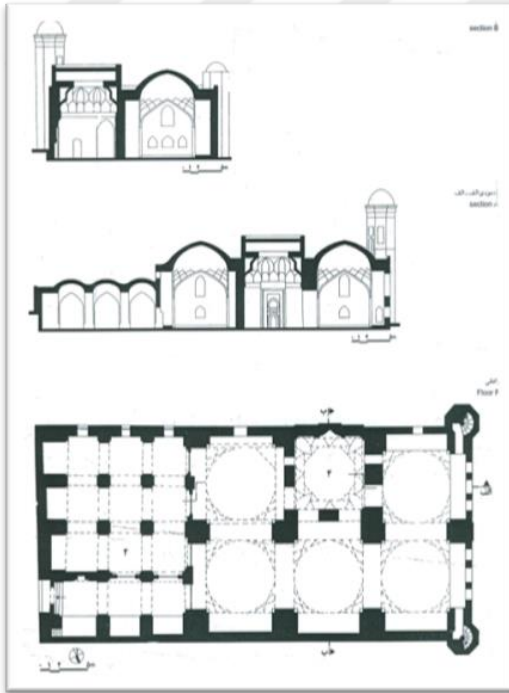
Ön sayfalarda gösterdiğimiz gibi, Moğollar İran'da kalırcı olduktan sonra, çalıştılar dedeleri yıkıp yakan şehirleri ve binaları yeniden tikip yenilesinler. Bâzı şehirlerde yıkılmıyan binalar ki çoğu Cami ve Türbe idi, onlarda onarım ve tamir yapıldı. Genelde Camilerde alçıdan güzel nakışçılık yapıp, geleceğe kendilerinden iz bıraktılar. Şu mihrapların en ünlüsü İsfahan ve Marand Camilerinin mihraplarıdır.

Marand Cüma Camisi, İran ülkesinin Kuzeydoğu bölgesinin sağlam kalmış en eski binası sayılmaktadır. İran çapında bulunan diğer Camiler gibi, şu caminin kütlesi tuğladan yapılmıştır. En eski bölümü 8x8 boyutunda ve 12 metre yucalıkta bir odadır ki, pencereleri 10 metre yükseklikte olmak nedeniyle, bir Zerdüştü bina olmsi ortaya

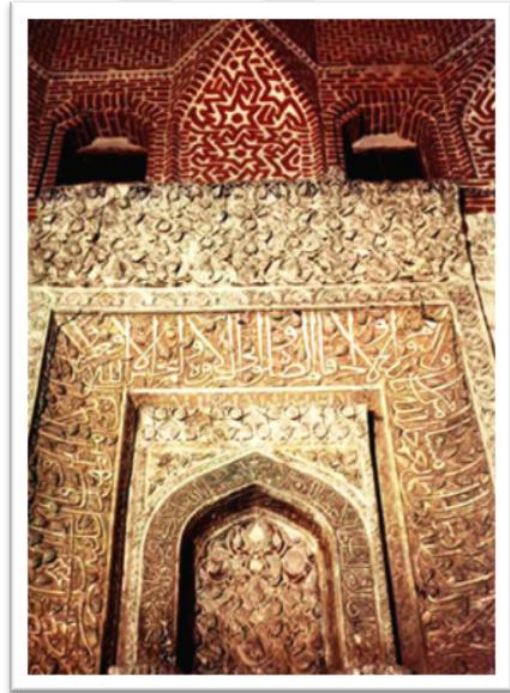
çıkıyor. Bu odaya yapışmış beş büyük Selçuklu kübbe tikilmiştir, bunların civarında Safavi'ye ait 12kübbe de bulunuyor. (Bkz.Diyagram 11.1.) Tam cami bir eski büyük yapı üzerinde yapılmıştır. Eski yapıdan yalnız tuğladan yapılmış bir sütun ve kaç sütun dibi görünüyor.

Şu camide üç tarihli kitabe bulunmaktadır. En eski kitabenin tarihi 485H./1092 yani Selçuklu Melikşah zamanını göstermektedir. İkinci tarih aynı odada bulunan Mihrapta alçıyla yazılmış ve 731H./1331M. Yılına gösteriyor. Mihrap nakışlarında yazılmış” Şu Mihrap Ebusâid Bahadır Han dönemi Taçhace emiri ile yapılmıştır.” Üçüncü kitabe taşta kazılmış ve gösteriyor 740H./1340M. tarihinde gine camide Taçhace emri ile tamir yapılmıştır.

Marand Camisinin İlhanlı mihrabı diğer ilhanlı mihraplar gibi alçıdan yapılmış ve İran çapında eşi az bulunan güzel yazı ve nakışlarla suslanmış.(Bkz.Şekil 11.11A.) Şu odada tuğladan yapılmış Haç, Kırık Haç(Sovastika=Güneş tekeri)(Bkz.Şekil 11.11C.), Yahudi simgesi olan Eyub yıldızı(Bkz. Şekil 11.5D.), ve üç kollu yıldız⁴⁸⁹bulunuyor. (Bkz. Şekil 11.11B.)

Diyagram 11.1. Marand Camisinin Planı

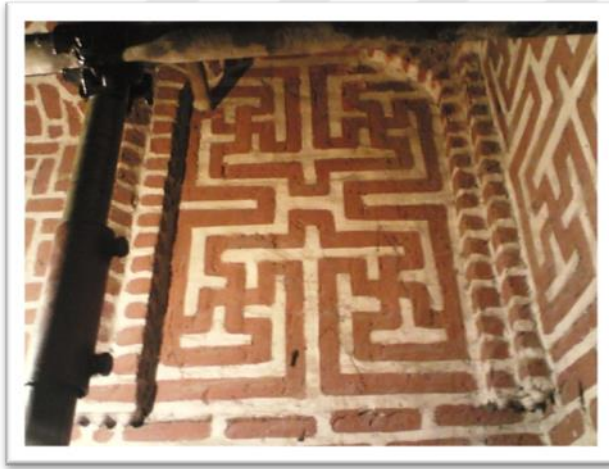

Şekil 11.11A. 1332yılında Alçıdan yapılmış İlhanlı Mihrabı

⁴⁸⁹ Şu yıldız simgesi, Erzurum'un Çifte Minare Medrese Taçkapısının sağ kolunda da bulunmaktadır.

Şekil 11.11B. Marand Camisinde Bulunan Üç Kollu Yıldız (Aynı simge Erzurum'un Çifte minare Medresede Taçkapının sağ yanında var.)⁴⁹⁰

Şekil 11.11C. Haç ve Kırık Haç

Şekil 11.11D. Altı Kollu Yıldız (Davut Yıldızı)

11.6. MARAND'İN YAM KERVANSARAYI

Marand'den Tebriz yönünde 6 kilometre mesafede Yam Köyünün civarında İlhanlı kervansarayı vardı. (Bkz. Şekil 11.12A. ve 11.12B.) Bu kervansaray İpek yolu üzerinde tikilmişti. Şimdiki bina yeni Çağda, eski kervansarayın üzerinde tikilmiştir. Yam kelimesi, Moğolce kelime ve Postacı anlamındadır. Şu postacılar gece ve gündüz yol

⁴⁹⁰ Hamza Gündoğdu, *Erzurum Tarih ve Medeniyet*, Atatürk Üni., Erzurum 2011.

gitip, en kısa zamanda hükümet emirlerini gereken mamura ve ya il olan hükümete çattırılırdı.

Şu yamalarda her zaman on- onbeş iyi beslenmiş ve rahatlanmış kaçar at hazır ıdı, Posataci yam'a çatip atını değişip yoluna devam ederdi, gahdanda uzun yolda postaçada istirahatete kalip,diğer posta mamuru mektup ve emiri alıp yola devam ederdi.

Normalda kervansaraylar İlhan döneminde emirlerin çabuk çatması ve yolcuların gece kalma yeri, Gazan Han döneminde tikildi.

Şekil 11.12A. Marand, İlhanlı Yam Kervansarayı, Dış Görünümü

Şekil 11.12B. Marand, İlhanlı Yam Kervansarayı, İç Görünümü

KAYNAKÇA

- Alyari, Huseyin, *Cengiz Han-e Moğol*, Humazer yayınevi, Tehran 1382.
- Bartold, Viladimir, *Elemut*, (Çev: Mohemmed Meclisi), Dünya-i Neşr Yayınevi, Tehran 1995.
- Beyani, Şirin, *Moğolan ve Hokumet-e İlhani der İran (Moğollar ve İlhan Hükümeti İran'da)*, Semt Yayınevi, Tehran 1379 (2010).
- Caferoğlu, Ahmed, *Türk Kavimleri*, 2.baskı, İstanbul 1988.
- Cavid, Şefi, *Tebriz ve Pıramun, (Tebriz ve Çevresi)*, Tebriz 1350.
- Cüveyni, Alaeddin Eta Melik, *Tarih-i Cihanguşay-e Cüveyni*, (Düzeniliş: Mohammed Gezvini Tehran 1387.
- Cüveyni, Alaeddin Eta Melik, *Tarih-i Cihan Güşä*, (Çev.: Mürsel Öztürk), Ankara 1998.
- Cahen, Claude, *Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı*, (Çev.: Mustafa Taş), İstanbul 2010.
- Devletşah Tezkiresi*, Devletşah I-IV, (Çev.: Necati L'gal), İstanbul 1977.
- Divitçioğlu, Sencer, *Oğuz'dan Selçukllu'ya*, İstanbul 2000.
- Ebu, Dülef, *Seyahat Risalesi*, (Çev.: Ramazan Şeşen), (İbni Fadlan Seyahatnamesi içerisinde, İstanbul 1995.
- Ebu'l-Leys, Semerkendi, *Tenbihü'l Gâfilin ve Bostanü'l -Ârifin*, (Çev.: Abdulkadir Akçiçek), İstanbul 2011.
- Gabashvili, Manana, *İlhanlı Devletinin Uluslararası Ticaret Politikası ve Halefi Olan Türk Devletler*, (Çev.: Mahmut Yavaşı), Türkler. Cilt VIII, Ankara 2002.
- Gazali, İmam-ı Muhammed, *Kimya-ı Seadet*, (Çev.: A. Faruk Beyan), İstanbul 2011.
- Genç, Reşat, *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, İstanbul 1981.
- Halikov, Alfred, *Altınordu Devleti Tarihi*, (Çev.: İlyas Kamalov), İstanbul 2007.
- İbn Battuta, Abdullah Muhammed Tancı, *Tuhfetü'n-Nuzzar fi gerâib'l-Emsar ve Acaibi'l-Esfar*, (Çev.: A.Sait Aykut), Seyahatname I-II, İstanbul 2004.

- İbn Miskeveyh, Ahmet b. Muhammed, *Tezhibu'l-Ahlak ve Tathirü'l-A'râk*, (Çev.: Andulkadir Şener ve diğ), Ankara 1983.
- İbn-i Sînâ, *El-Kânûn fi 'Tibb*, (Haz.: Esin Kahya), Ankara 1995.
- İbnü'l-Esir, Ebu'l-Hasan İzzeddin ei-Cezeri, *el-Kamil fi'it-Tarih*, (Çev.: Ahmed Ağırakça, Abdulkerim Özaydın), İstanbul 2008.
- İkbal, Aştiyani Abbas, *Moğol Tarihi*, nigah yayınevi, Tehran1387.
- İpek, Ali, *Azerbaycan Tarihine Giriş*, İstanbul 2007.
- İstehri, Ebu İshak İbrahim, *Kitabü'l-Mesâlik ve'l-Memalik*,ed.M.J.Leiden 1969.
- Jan, Karl, "İran'da Kâğıt Para", (Çev.: Mehmet Alty Köymen), *Belleten*, Cilt: VI Sayı:22, Ankara 1942,269-309.
- Keykavus, Emir Unsurü'l- Maâlî, *Kabusname*, (Haz.: Orhan Şaik Gökyay), İstanbul 2007.
- Merçil, Erdoğan, *Fars Atabegleri Salgurlular*, Ankara 1991.
- Minhac-i, Serac, *Tebekat-i Nasiri*, Taş basımı(Basın yılı yok)
- Nesireddin, Tusi, *Ehlaki Naseri*, Tehran 1387.
- Oktay, Emin, *Tarih*,Atlas Yayınevi, İstanbul.
- Gündoğdu, Hamza, *Erzurum Tarih ve Medeniyet*, Ata Türk Üni.2011
- Hamzalu, Menuçehr, *Sultaniye*, Tehran 1381.
- İşpuler, Bertold, *Tarih-i Moğol der İran(Moğol Tarihi İranda)*, (Çev.: Mahmut Miraftab), 9.baski,Elmi ve Ferhengi Yayin evi, Tehran 1386.
- İzzeddin, Ali İbni Üsir, *El-Kamil*,(İslam'ın Büyük Tarihi), tercüme: Ebulkasim Halet, Cilt: 22-27, Elmi yayın evi (Yayın tarihi yok).
- Özdal, Ahmet, *Türklerin Savaş Sanatı: Aldatıcı Taktikler*, İstanbul 2008.
- Gzgüdenli, Osman G., *Bir İlhanlı Şehir Modeli: Reb'-i Reşidi'de Meslekler, görevliler ve Ücretler*, İstanbul 2003.
- Pelliot, Paul, *Tarih Serri Moğulan(Moğolların Gizli Tarihi)*, 3. Baskı, (Çev.: Şirin Beyani), Tehran Üni. Yayınevi, Tehran 1390

- Ravendi, Muhammed b. Süleyman, *Râhâtü's-Sudür ve Âyetü's-Surür*, I-II, (Çev.: Ahmet Ateş), Ankara 1960.
- Reşidü'd-din Fazlullah, *Caniü't-Tevarih*, (Çev.: Erkan Göksu – Hüseyin Güneş), İstanbul 2010.
- Reşidü'd-din, Fezlullah, *Camiüt-tevarih*, Tehran 1362.
- Ruysbroeckli, Willem, Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk (1253-1255), (Çev.: Zülal Kılış), İstanbul 2010.
- Şehabeddin, Herendzi Nesvi, *Siret-e Celaleddin Minkobırnı*, (Çev.: Mücteba Minovi), Tehran 1365.
- Kafesoğlu, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, Ötügen Neşriyatı, 19. basım. İstanbul 2000.
- Kafkasyalı, Ali, İran Türkleri, Bilgegöz Yayınevi, İstanbul 2010.
- Karakaş, Zehra, *Erzurum'da İlhanlılar Dönemi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Ünivesitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2012.
- Merçil, Erdoğan, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, 6. Basım, Ankara 2011.
- Mortezevi, Menuçehr, *Mesail-e Esr-e İlhanı (İlhan Döneminin Sorumluları)*, Tebriz Üni. Edebiyat Fak. , 36.yayın.1358(1979)
- Morvarid, Yunis, *Merağa*, 2.baskı, Ohedi yayınevi, Tehran 1385.
- Morvarid, Yunis, *Merağa*, Morvarid Yayınevi, Tehran 1372.
- Nadir, Mirza, *Tarih ve Göğrafiyeye darulseltene-ye Tebriz (Tebriz Hükümet Sarayının Tarih ve Göğrafiyası)* g.r. Tebatabai, yayınevi, Tebriz 1373.
- Navman, Rodolf, *Tehti Süleyman Harabaları ve Zindan-i Süleyman*, (Çev.: Feramrz Necd Semii), 3. Baskı, 1386.
- Necmi, Nasir, *Seleşsuran-e Şemşir Şekeste (Kilinci kırılan savaşçılar)*, Gütümbürg Yayınevi, Tehran 1372.
- Necmi, Nasir, *Hasan Sebbah*, Ettar yayınevi, Tehran 1369.
- Omidvari, Hüseyin, *Reb-i Reşidi, Miras-e Cavidan*, Tehran 1355.

- Peliyot, Paul, *Histoire secrete des Mongols(Moğollr'ın gizli Tarihi)*, (Çev.: Şirin Beyani), Tehran Üniversitesi, Tehran 1390.
- Penahi, Semnani, *Hasen Sabbah*, Nimune Yayınevi, Tehran 1372.
- Rizai, Ebdul Azim, *Tarih-e Dehhezar Sale-ye İran(İran'ın On Bin yıllık Tarihi)*, 4c, İkbal Yayın Evi, Tehran 1991.
- Rizazade, Mecid, *Tarih-e Tebriz*, Ehter Yayın Evi, Tebriz1380.
- Navmen, Rodolf, *Tehti Süleyman*, (Çev.:Feramerz Necd Semii), 3. Baskı.1386.
- Roux, Jean Paul, *Türklerin Tarihi (Pasifikten Akdenize 2000 Yıl)*, 7.basım, (Çev.: Aykut Kazancılıgil), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2010.
- Serdariniya, Samed, *Seyri der Tarihi Azerbaycan,(Azerbaycan Tarihine Bir Bakış)*, Ehter Yayınevi, Tebriz 1386.
- Sepehrvend, Mecid, *Tarih Yolunda Merağe*, Tebriz 1381.
- Souler, Bertold, *İran Moğolları: Siyaset, İdare ve Kültür(1220-1350)*, (Çev.: Cemal Köprülü, Ankara 1987.
- Standage, Tom, *Altı Bardakta Dünya Tarihi*, (Çev.: Ahmet Fethi). İstanbul 2009.
- Tarih Atlasi*, Saygı Yayınları, İstanbul 2008.
- Tesof B. Viladimir, *Nizam-i İctimaiye Moğol*, (Çev.:Şirin Beyani), Tehran 1365.
- Teymuri, İbrahim, *İmparaturi Moğol ve İran*, Tehran Üniversitesi. Tehran.
- Torabi, Seyyed Cemal, *İran İslam sikkeleri*, Mehd-e Azadi Yayın Evi, Tebriz 1373.
- Turan, Refik, *Genel Türk Tarihi*, Koza Yayınevi, Ankara 1993.
- Turan, Osman, *Türkiye Selçukluları Hakkında Vasikalar*.Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara1988.
- Turan, Osman, *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, 16. baskı, Ötüken Yayınevi, İstanbul 2006.
- Yuvalı, Abdulkadir, *İlhanlılar Tarihi*, c.1, Erciyes Üniversitesi, Kayseri 1997.
- Yakubovskiy, A. Y., *Altın Ordu ve Çoküşü*, (Çev.: Hasan Eren) Ankara 1992.
- Wang Yen-Te, *Çin Elçisi Uygur Seyahetnamesi*, (Çev.: Özkan İzgi) Ankara 1980.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Mir Hedayat SEYYEDMARANDİ
Doğum Yeri ve Tarihi	İran- Marand 21.2.1956
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Tebriz Üniversitesi Pira'pezeşki Fakültesi Radyoloji Bölümü
Y. Lisan Öğrenimi	Şebister Azad İslam Üniversitesi Tarih Fakültesi, İslam Sonrası İran Tarihi
Bildiği yabancı Diller	Farsça- Azeri Türkçesi-İngilizce
Bilimsel Faaliyetleri	<ul style="list-style-type: none"> -1969'dan beri Çeşitli Dergi ve Gazitelerde yüzler makale ve Karikatür yazmış ve çizmiş. - Marand Tarihi, 608 sayfa, Fars dilinde Tebriz 2014. - Eski Marand, 342 sayfa Fars dilinde. Tebriz 2010.(Şu kitap, Tebriz'in 4. Yıl kitap yarışmasında Yıl kitabı Seçilmiştir) - Marand Tarihine Bakış, 2.baski, 552 Sayfa Fars dilinde. Tebriz 2014. - Apardı Sellar Saranı, Hikaye Toplusu, 152 Sayfa Azeri türkçesi dilinde. Tebriz 2014. - Sarı Gelin, Hikaye Toplusu, 168 sayfa Azeri Türkçesi dilinde. Tebriz 2014. - Üç Nüktä,Karikatür Toplusu,132sayfa, Tebriz 2015.
İş Deneyimi	
Stajlar	-
Projeler	-
Çalıştığı Kurumlar	Marand Hastanesi 1979/2007- Çeşitli Dergiler ve Gaziteler-O cümleden Oyanakh ve Bağçeban dergileri
İletişim	
E-Posta Adresi	Oyanakh@gimail.com
Tarih	12 / 09/ 2015